॥ श्रीः ॥

वाराहपुराणम्

प्रथमोऽध्यायः

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
नमस्तस्मै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।
खुरमध्यगतो यस्य मेरुः खणखणायते ॥ १ ॥
दंष्ट्राग्रेणोद्धृता गौरुदधिपरिवृता पर्वतैर्निम्नगाभिः
साकं मृत्पिण्डवत्प्राग्बृहदुरुवपुषाऽनन्तरूपेण येन ।
सोऽयं कंसासुरारिर्मुरनरकदशास्यान्तकृत् सर्वसंस्थः
कृष्णो विष्णुः सुरेशो नुदतु मम रिपूनादिदेवो वराहः[1] ॥ २ ॥

सूत उवाच

यस्मिन् काले क्षितिः पूर्वं कल्पवाराहरूपिणा[2] ।
उद्धृता विभुना शक्त्या पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥ ३ ॥

धरण्युवाच

कल्पे कल्पे भवानेव मां समुद्धरति प्रभो ।
न चाहं वेद ते मूर्तिमादिसर्गेषु केशव ॥ ४ ॥
वेदेषु चैव नष्टेषु मत्स्यो भूत्वा रसातले । प्रविश्य तानथोत्कृष्य ब्रह्मणे दत्तवानसि ॥५॥
अन्यत्सुरासुरमिते त्वं समुद्रस्य मन्थने । धृतवानसि कौर्म्येण मन्दरं मधुसूदन ॥६॥
पुनर्वराहरूपेण आगच्छन्तीं रसातलम्[3] । उज्जहारैकदंष्ट्रेण भगवन्वै महार्णवात् ॥७॥
अन्यद्धिरण्यकशिपुर्वरदानेन दर्पितः । आबाधमानः पृथिवीं स त्वया विनिपातितः ॥८॥
पुनर्निःक्षत्रिया देव त्वया चापि पुरा कृता । जामदग्न्येन रामेण त्वया भूत्वा सकृत्प्रभो॥
पुनश्च रावणो रक्षः क्षपितं क्षात्रतेजसा । बलिः प्रबद्धो भगवन्त्वया वामनरूपिणा[4] ॥

---

१. क्वचिदेष श्लोको दृश्यते—

यः संसारार्णवे नौरिव मरणजराव्याधिनक्रोर्म्मिभीति-
भक्तानां भीतिहर्ता सुरनरकदशास्यान्तकृल्लोकरूपी ।
विष्णुः सर्वेश्वरोऽयं यमिह कृतधियो लीलया प्राप्नुवन्ति
व्यक्तात्मा नो न पापं प्रभवमनुदिनारातिपक्षः क्षितीक्षः ॥

२. वराहवपुषा तु सा इति क्वाचित्कः पाठः ।

३. पुनश्च गां जगन्नाथ निमज्जन्तीं रसातलादिति कुत्रचिदुपलभ्यते तन्न मनोरमम् ।

४. नन्दगोष्ठेऽवतीर्य्याऽसौ हतः कंसासुरस्त्वया । साम्प्रतं बुद्धरूपेण तिष्ठसे लोकमोहनः ॥
अयं चाधिकः श्लोकः कैश्चित्पठ्यते ।

न च जानाम्यहं देव तव किञ्चिद्विचेष्टितम् ।
उद्धृत्य मां कथं सृष्टिं सृजसे किञ्च कारणम् ॥ ११ ॥
सकृद्ध्रियेत कृत्वा च पाल्यते चापि केन वा ।
केन वा सुलभो देवो भवेस्त्वं सततं विभो ॥ १२ ॥
कथञ्च सृष्टेरादिः स्यादवसानं कथं भवेत् ।
कथं युगस्य गणना संख्याऽस्यानु चतुर्युगम् ॥ १३ ॥
को वा विशेषस्तेष्वस्मिन्का वा वाञ्छा महेश्वर ।
यज्वानः के च राजानः के च सिद्धिं पराङ्गताः ॥ १४ ॥
एतत्सर्वं समासेन कथयस्व प्रसीद मे । इत्युक्तः क्रोडरूपेण जहास परमेश्वरः ॥१५॥
हसतस्तस्य कुक्षौ तु जगद्धात्री ददर्श ह । रुद्रान्देवान्सवसवः सिद्धसङ्घान्महर्षिभिः[1] ॥
सचन्द्रसूर्यग्रहसप्तलोकानन्तःस्थितांस्तत उपात्तधर्मान् ।
इतीदृशं पश्यति सा समस्तं यावत् क्षितिर्वेपितसर्वगात्रा ॥ १७ ॥
उन्मीलितास्यस्तु यदा महात्मा दृष्टो धरण्याऽमलसर्वगात्र्या ।
तावत्स्वरूपेण चतुर्भुजेन महोदधौ सुप्तमथोऽन्वपश्यत् ॥ १८ ॥
शेषपर्यङ्कशयने सुप्तं देवं जनार्दनम् । दृष्ट्वा तन्नाभिपङ्कोरुहान्तःस्थं तं चतुर्भुजम् ।
कृताञ्जलिपुटा देवी स्तुतिं धात्री जगाद ह ॥ १९ ॥

धरण्युवाच

नमः कमलपत्राक्ष नमस्ते पीतवाससे । नमः सुरारिविध्वंसकारिणे परमात्मने॥२०॥
शेषपर्यङ्कशयने धृतवक्षःस्थलश्रिये । नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते मोक्षकारिणे॥२१॥
नमः शार्ङ्गासिचक्राय जन्ममृत्युविवर्जित । नमो नाभ्युत्थितमहाकमलासनजन्मने॥२२॥
नमो विद्रुमरक्तोष्ठपाणिपल्लवशोभिने । शरणं त्वां प्रपन्नास्मि त्राहि नारीमिनागसम्॥२३॥
पूर्णनीलाञ्जनाकारं वाराहं ते जनार्दन । दृष्ट्वा भीताऽस्मि भूयोऽपि जगत्त्वद्देहगोचरे
इदानीं कुरु मे नाथ दयां त्राहि महाप्रभो ॥ २४ ॥
केशवः पातु मे पादौ जंघे नारायणो मम ।
माधवो मे कटिं पातु गोविन्दो गुह्यमेव च ॥ २५ ॥
नाभिं विष्णुस्तु मे पातु उदरं मधुसूदनः । उरस्त्रिविक्रमः पातु हृदयं पातु वामनः॥२६॥
श्रीधरः पातु मे कण्ठं हृषीकेशो मुखं मम । पद्मनाभस्तु नयने शिरो दामोदरो मम॥२७॥
एवं न्यस्य हरेर्न्यासं नामानि जगती तदा ।
नमस्ते भगवन्विष्णो इत्युक्त्वा विरराम ह ॥ २८ ॥

इति वाराहपुराणे सम्बन्धे प्रथमोऽध्यायः ।

---

१. रुद्रान्देवान् सह वसून्सिद्धसंघान् महर्षिभिः ॥ इति क्वाचित्कः पाठः ।

द्वितीयोऽध्यायः

सूत उवाच

ततस्तुष्टो हरिर्भक्त्या धरण्यात्मशरीरगः ।
मायां प्रकाश्य तेनैव स्थितो वाराहमूर्तिना ॥ १ ॥
जगाद किन्ते सुश्रोणि प्रश्नमेतं सुदुर्लभम् । कथयामि पुराणस्य विषयं सर्वशास्त्रतः॥२॥
पुराणानां हि सर्वेषामयं साधारणः स्मृतः ।
श्लोकं धरणि निश्चित्य निःशेषं त्वमतः शृणु ॥ ३ ॥

वराह उवाच

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च । वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥४॥
आदिसर्गमहं तावत्कथयामि वरानने । यस्मादारभ्य देवानां राज्ञां चरितमेव च ॥५॥
ज्ञायते चतुरंशश्च परमात्मा सनातनः ॥ ६ ॥
आदावहं व्योम महत्ततोऽणुरेकैव मत्तः प्रबभूव बुद्धिः ।
त्रिधा तु सा सत्त्वरजस्तमोभिः पृथक् पृथक् सत्त्वरूपैरुपेता ॥ ७ ॥
तस्मिंस्त्रिकेऽहं तमसो महान्स सदोच्यते सर्वविदां प्रधानः ।
तस्मादपि क्षेत्रविदूर्जितो यो बभूव बुद्धिस्तु ततो बभूव ॥ ८ ॥
तस्मात्तु तेभ्यः श्रवणादिहेतवस्ततोऽक्षमाला जगतो व्यवस्थिता ।
भूतैर्गतैरेव च पिण्डमूर्त्तिर्मया भद्रे विहिता त्वात्मनैव ॥ ९ ॥
शून्यं त्वासीत्तत्र शब्दस्तु खं च तस्माद्वायुस्तत एवानु तेजः ।
तस्मादापस्तत एवानु देवि मया सृष्टा भवती भूतधात्री ॥ १० ॥
योगे पृथिव्यां जलवत्ततोऽपि सबुद्बुदं कललं त्वण्डमेव ।
तस्मिन्प्रवृद्धिं च गतेऽहमासीदापोमयश्चात्मनात्मानमादौ ॥ ११ ॥
सृष्ट्वा नारस्ता अथो तत्र चाहं येनैव स्यान्नाम नारायणेति ।
कल्पे कल्पे तत्र शयामि भूयः सुप्तस्य मे नाभिजः स्याद् यथाद्य ॥ १२ ॥
एवम्भूतस्य मे देवि नाभिपद्मे चतुर्मुखः । उत्तस्थौ स मया प्रोक्तः प्रजाः सृज महामते॥
एवमुक्त्वा तिरोभावं गतोऽहं सोऽपि चिन्तयन् ।
आस्ते यावज्जगद्धात्रि नाध्यगच्छत्तु किञ्चन ॥ १४ ॥
तावत्तस्य महारोषो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः । सम्भूय तेन बालः स्यादेको रोषात्मसम्भवः॥
यो रुदन्वारितस्तेन ब्रह्मणाऽव्यक्तमूर्त्तिना । ब्रवीति नाम मे देहि तस्य रुद्रेति सो ददौ ॥
सोऽपि तेन सृजस्वेति प्रोक्तो लोकमिमं शुभे ।
अशक्तः सोऽथ सलिले ममज्ज तपसे धृतः ॥ १७ ॥
तस्मिन्सलिलमग्ने तु पुनरन्यं प्रजापतिम् । ब्रह्मा ससर्ज भूतेषु दक्षिणाङ्गुष्ठतः परम् ॥
वामे चैव तथाङ्गुष्ठे तस्य पत्नीमथासृजत् ॥ १९ ॥

स तस्यां जनयामास मनुं स्वायम्भुवं प्रभुः ।
तस्मात्सम्भाविता बुद्धिः प्रजानां ब्रह्मणा पुरा ॥ २० ॥

धरण्युवाच

विस्तरेण ममाचक्ष्व आदिसर्गं सुरेश्वर ।
ब्रह्मा नारायणाख्योऽयं कल्पादौ चाभवद् यथा ॥ २१ ॥

श्रीभगवानुवाच

ससर्ज सर्वभूतानि यथा नारायणात्मकः । कथ्यमानं मया देवि तदशेषं क्षिते शृणु॥
गतकल्पावसाने तु निशि सुप्तः स्थितः शुभे । सत्त्वोद्रिक्तस्तथा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत॥
नारायणः परोऽचिन्त्यः पराणामपि पूर्वजः । ब्रह्मस्वरूपो भगवाननादिः सर्वसम्भवः॥
इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति । ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ॥२५॥
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः॥
सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा । अबुद्धिपूर्वकस्तस्य प्रादुर्भूतस्तमोमयः॥
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः । अविद्या पञ्चपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः॥

पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतः प्रतिबोधवान् ।
स मुख्यसर्गो विज्ञेयः सर्गविद्भिर्विचक्षणैः ॥ २९ ॥
पुनरन्यमभूत्तस्य ध्यायतः सर्गमुत्तमम् ।
तिर्यक्स्रोतस्तु वै यस्मात्तिर्यक्स्रोतस्तु वै स्मृतः ॥ ३० ॥
पश्वादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणः कृताः ।
तमप्यसाधनं मत्वा तिर्यक्स्रोतश्चतुर्मुखः ॥ ३१ ॥
ऊर्ध्वस्रोतस्त्रिधा यस्तु सात्त्विको धर्मवर्तनः ।
तथोर्ध्वचारिणो देवाः सर्वे गर्भसमुद्भवाः ॥ ३२ ॥
तदा सृष्ट्वान्यसर्गन्तु तदा दध्यौ प्रजापतिः ।
असाधकांस्तु तान्मत्वा मुख्यसर्गादिसम्भवान् ॥ ३३ ॥
ततः सञ्चिन्तयामास अर्वाक्स्रोतस्तु स प्रभुः ।
अर्वाक्स्रोतसि चोत्पन्ना मनुष्याः साधका मताः ॥ ३४ ॥

ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः । तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः॥
इत्येते कथिताः सर्गाः षडेते सुभगे तव । प्रथमो महतः सर्गस्तन्मात्राख्यो द्वितीयकः॥
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चेन्द्रियकः स्मृतः । इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ३७॥

मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
तिर्यक्स्रोतश्च यः प्रोक्तस्तैर्यक्स्रोतः स उच्यते ॥ ३८ ॥
तथोर्ध्वस्रोतसां श्रेष्ठः सप्तमः स तु मानवः ।
अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ॥ ३९ ॥

पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः । प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः॥
इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः । प्राकृता वैकृताश्चैव जगतो मूलहेतवः॥
इत्येते कथिताः सर्गाः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४१ ॥

धरण्युवाच

नवधा सृष्टिरुत्पन्ना ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
कथं सा ववृधे देव एतन्मे कथयाच्युत ॥ ४२ ॥

प्रथमं ब्रह्मणा सृष्टा रुद्राद्यास्तु तपोधनाः । सनकादयस्ततः सृष्टा मरीच्यादय एव च ॥
मरीचिरत्रिश्च तथा अङ्गिराः पुलहः क्रतुः । पुलस्त्यश्च महातेजाः प्रचेता भृगुरेव च ॥
नारदो दशमश्चैव वशिष्ठश्च महातपाः ॥ ४४ ॥
सनकादयो निवृत्त्याख्ये तेन धर्मे प्रयोजिताः ।
प्रवृत्त्याख्ये मरीच्याद्या मुक्त्वैकं नारदं मुनिम् ॥ ४५ ॥
योऽसौ प्रजापतिस्त्वाद्यो दक्षिणाङ्गुष्ठसम्भवः ।
तस्यादौ तत्र वंशे तु जगदेतच्चराचरम् ॥ ४६ ॥
देवाश्च दानवाश्चैव गन्धर्वोरगपक्षिणः ।
सर्वे दक्षस्य कन्यासु जाताः परमधार्मिकाः ॥ ४७ ॥
योऽसौ रुद्रेति विख्यातः पुत्रः क्रोधसमुद्भवः ।
भ्रुकुटीकुटिलात्तस्य ललाटात्परमेष्ठिनः ॥ ४८ ॥

अर्धनारीनरवपुः प्रचण्डोऽतिभयङ्करः । विभजात्मानमित्युक्त्वा ब्रह्म चान्तर्दधे पुनः॥
तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं चकार सः । बिभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा च सः॥
ततस्त्वेकादश ख्याता रुद्रा ब्रह्मसमुद्भवाः ॥ ५१ ॥

अयमुद्देशतः प्रोक्तो रुद्रसर्गो मयाऽनघे । इदानीं युगमाहात्म्यं कथयामि समासतः ॥
कृतं त्रेता द्वापरञ्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ ५३ ॥

एतस्मिन् ये महासत्त्वा राजानो भूरिदक्षिणाः । देवासुराश्च ये चक्रुर्धर्मं कर्म च तच्छृणु॥
आसीत्प्रथमकल्पे तु मनुः स्वायम्भुवः पुरा । तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे अतिमानुषचेष्टितम्॥
प्रियव्रतोत्तानपादनामानं धर्मवत्सलम् । तत्र प्रियव्रतो राजा महायज्वा तपोबलः॥
स चेष्ट्वा विविधैर्यज्ञैर्विपुलैर्भूरिदक्षिणैः । सप्तद्वीपेषु संस्थाप्य भरतादीन् सुतान्निजान्॥
स्वयं विशालां वरदां गत्वा तेपे महत्तपः ॥ ५७ ॥

तस्मिन् स्थितस्य तपसि राज्ञो वै चक्रवर्तिनः । उपेयान्नारदस्तत्र दिदृक्षुर्धर्मचारिणम्॥
स दृष्ट्वा नारदं व्योम्नि ज्वलद्भास्करतेजसम् ।
अभ्युत्थानेन राजेन्द्र उत्तस्थौ हर्षितस्तदा ॥ ५९ ॥
तस्यासनञ्च पाद्यञ्च सम्यक् कृत्वा निवेद्य वै ।
स्वागतादिभिरालापैः परस्परमवोचताम् ॥ ६० ॥
कथान्ते नारदं राजा पप्रच्छ ब्रह्मवादिनम् ॥ ६१ ॥

प्रियव्रत उवाच

भगवन् किञ्चिदाश्चर्यमेतस्मिन् कृतसंज्ञिते ।
युगे दृष्टं श्रुतं चापि तन्मे कथय नारद ॥ ६२ ॥

नारद उवाच

आश्चर्यमेकं दृष्टं मे तच्छृणुष्व प्रियव्रत । ह्यस्तनेऽहनि राजेन्द्र श्वेताख्यं गतवाहनम् ॥
द्वीपं तत्र सरो दृष्टं पुल्लपङ्कजमालिनम् । सरसस्तस्य तीरे तु कुमारीं पृथुलोचनाम् ॥
दृष्ट्वाहं विस्मयापन्नस्तां कन्यामायतेक्षणाम् । पृष्टवानस्मि राजेन्द्र तदा मधुरभाषिणीम् ॥

काऽसि भद्रे कथं वासि किं वा कार्यमिह त्वया ।
कर्तव्यं चारुसर्वाङ्गि तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ ६६ ॥

एवमुक्ता मया सा हि मां दृष्ट्वाऽनिमिषेक्षणा ।
स्मृत्वा तूष्णीं स्थिता यावत्तावन्मे ज्ञानमुत्तमम् ॥ ६७ ॥

विस्मृतं सर्ववेदाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ।
योगशास्त्राणि शिक्षाश्च वेदानां स्मृतयस्तथा ॥ ६८ ॥

सर्वं दृष्ट्वैव मे राजन् कुमार्याऽपहृतं क्षणात् ।
ततोऽहं विस्मयाविष्टश्चिन्ताशोकसमन्वितः ॥ ६९ ॥

तामेव शरणं गत्वा यावत्पश्यामि पार्थिव । तावद्दिव्यः पुमांस्तस्याः शरीरे समदृश्यत ॥
तस्यापि पुंसो हृदये त्वपरस्तस्य चोरसि । अन्यो रक्तेक्षणः श्रीमान्द्वादशादित्यसन्निभः ॥
एवं दृष्टाः पुमांसोऽत्र त्रयः कन्याशरीरगाः । क्षणेन तत्र कन्यैका न तान् पश्यामि सुव्रत ॥
ततः पृष्टा मया देवी सा कुमारी कथं मम । वेदा नष्टा ममाचक्ष्व भद्रे तन्नाशकारणम् ॥

कन्योवाच

माताहं सर्ववेदानां सावित्री नाम नामतः ।
मां न जानासि येन त्वं ततो वेदा हृतास्तव ॥ ७४ ॥

एवमुक्ते तया राजन्विस्मयेन तपोधन । पृष्टा त एते पुरुषा एतत्कथय शोभने ॥७५॥

कन्योवाच

य एष मच्छरीरस्थः सर्वाङ्गश्चारुशोभनः । एष ऋग्वेदनामा तु वेदो नारायणः स्वयम् ।
वह्निभूतो दहत्याशु पापान्युच्चारणादनु ॥ ७६ ॥

एतस्य हृदये योऽयं दृष्ट आसीत्त्वयात्मजः । स यजुर्वेदरूपेण स्थितो ब्रह्मा महाबलः ॥
तस्याप्युरसि संविष्टो य एष शुचिरुज्ज्वलः । स सामवेदनामा तु रुद्ररूपी व्यवस्थितः ॥
एष आदित्यवत्पापान्याशु नाशयते स्मृतः ॥ ७९ ॥

एते त्रयो महावेदा ब्रह्मन् देवास्त्रयः स्मृताः । एते वर्णा अकाराद्याः सवनान्यत्र वै द्विज ॥
एतत्सर्वं समासेन कथितं ते द्विजोत्तम । गृहाण वेदाञ्छास्त्राणि सर्वज्ञत्वञ्च नारद ॥

एतस्मिन्वेदसरसि स्नानं कुरु महाद्विज । कृते स्नानेऽन्यजन्मीयं येन स्मरसि सत्तम ॥
एवमुक्त्वा तिरोभावं गता कन्या नराधिप । अहं तत्र कृतस्नानस्त्वां दिदृक्षुरिहागतः ॥

इति वराहपुराणे आदिभूतवृत्तान्ते द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रियव्रत उवाच

अन्यस्मिन् भगवज्जन्मन्यासीद्यत्त्वद्विचेष्टितम् । सर्वं कथय देवर्षे महत्कौतूहलं हि मे ॥

नारद उवाच

स्नातस्य मम राजेन्द्र तस्मिन्वेदसरस्यथ ।
सावित्र्याश्च वचः श्रुत्वा तस्मिञ्जन्मसहस्रिकम् ।
स्मरणं तत्क्षणाज्जातं शृणु जन्मान्तरं मम ॥ २ ॥

अस्त्यवन्तीपुरं राजंस्तत्राहं प्राग्द्विजोत्तमः । नाम्ना सारस्वतः पूर्वं वेदवेदाङ्गपारगः ॥
बहुभृत्यपरीवारो बहुधान्यश्च पार्थिव । अन्यस्मिन् कृतसंज्ञे तु युगे परमबुद्धिमान् ॥

ततो ध्यातं मयैकान्ते किमनेन करोम्यहम् ।

द्वन्द्वेन सर्वमेतद्धि न्यस्त्वा पुत्रेषु याम्यहम् । तपसे धृतसङ्कल्पः सरः सारस्वतं द्रुतम् ॥

एवं चिन्त्य मया पृष्टः कर्मकाण्डेन केशवः ।
श्राद्धैश्च पितरो देवा यज्ञैश्चान्ये तथा जनाः ॥ ६ ॥

ततोऽहं निर्गतो राजंस्तपसे धृतमानसः । सारस्वतं नाम सरो यदेतत्पुष्करं स्मृतम् ॥

तत्र गत्वा मया विष्णुः पुराणः पुरुषः शिवः ।
आराधितो मया भक्त्या जपन्नारायणात्मकम् ॥ ८ ॥

ब्रह्मपारमयं राजञ्जपता परमस्तवम् । ततो मे भगवांस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वं जगाम ह ॥ ९ ॥

प्रियव्रत उवाच

कीदृशं ब्रह्मपारन्तु श्रोतुमिच्छामि सत्तम । कथयस्व प्रसादेन देवर्षे सुप्रसन्नधीः ॥१०॥

नारद उवाच

परं पराणाममृतं पुराणं पारं परं विष्णुमनन्तवीर्यम् ।
नमामि नित्यं पुरुषं पुराणं परायणं पारगतं पराणाम् ॥ ११ ॥
पुरातनं त्वप्रतिमं पुराणं परापरं पारगमुग्रतेजसम् ।
गम्भीरगम्भीरधियां प्रधानं नतोऽस्मि देवं हरिमीशितारम् ॥ १२ ॥
परात्परं चापरमं प्रधानं परास्पदं शुद्धपदं विशालम् ।
परात्परेशं पुरुषं पुराणं नारायणं स्तौमि विशुद्धभावः ॥ १३ ॥
पुरा पुरं शून्यमिदं ससर्ज तदा स्थितत्वात्पुरुषः प्रधानम् ।
जने प्रसिद्धः शरणं ममास्तु नारायणो वीतमलः पुराणः ॥ १४ ॥

पारं परं विष्णुमपाररूपं पुरातनं नीतिमतां प्रधानम् ।
धृतक्षमं शान्तिधरं क्षितीशं शुभं सदा स्तौमि महानुभावम् ॥१५॥
सहस्रमूर्धानमनन्तपादमनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
तमक्षरं क्षीरसमुद्रनिद्रं नारायणं स्तौम्यमृतं परेशम् ॥ १६ ॥
त्रिवेदगम्यं त्रिनवैकमूर्त्तं त्रिशुक्लसंस्थं त्रिहुतांशभेदम् ।
त्रितत्त्वलक्ष्यं त्रियुगं त्रिनेत्रं नमामि नारायणमप्रमेयम् ॥ १७ ॥
कृते सितं रक्ततनुं तथा च त्रेतायुगे पीततनुं पुराणम् ।
तथा हरिं द्वापरतः कलौ च कृष्णीकृतात्मानमथो नमामि ॥ १८ ॥
ससर्ज यो वक्त्रत एव विप्रान् भुजान्तरे क्षत्रमथोरुयुग्मे ।
विशः पदाग्रेषु तथैव शूद्रान् नमामि तं विश्वतनुं पुराणम् ॥ १९ ॥
परात्परं पारगतं प्रमेयं युधाम्पतिं कार्यत एव कृष्णम् ।
गदासिचर्मण्यभृतोत्थपाणिं नमामि नारायणमप्रमेयम् ॥ २० ॥
इति स्तुतो देववरः प्रसन्नो जगाद मां नीरदतुल्यघोषः ।
वरं वृणीष्वेत्यसकृत्ततोऽहं तस्यैव देहे लयमिष्टवांश्च ॥ २१ ॥

इति श्रुत्वा वचो मह्यं देवदेवः सनातनः । उवाच प्रकृतिं गच्छ विप्रैतत्तु प्रयोजनम्॥
नारं पानीयमित्युक्तं पितृणां तद्ददौ भवान् । तदाप्रभृति ते नाम नारदेति भविष्यति॥
एवमुक्त्वा गतो देवः सद्योऽदर्शनमुच्चकैः । अहं कलेवरं त्यक्त्वा कालेन तपसा तदा॥
ब्रह्मलोके लयं प्राप्तस्तदोत्पत्तिं च पार्थिव ॥ २५ ॥
दिवसश्च पुनः सृष्टो दशभिस्तनयैः सह । दिनादिर्यो हि देवस्य ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
स सृष्ट्यादिः समस्तानां देवादीनां न संशयः । सर्वस्य जगतः सृष्टिरेषैव प्रभुधर्मतः॥
एतन्मे प्राकृतं जन्म यन्मां पृच्छसि पार्थिव ॥ २८ ॥
यस्मान्नारायणं ध्यात्वा प्राप्तोऽस्मि गुरुतां नृप। तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भव विष्णुपरायणः॥
इति वराहपुराणे आदिभूतवृत्तान्ते नारदजन्मोपाख्यानो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

चतुर्थोऽध्यायः

धरण्युवाच

योऽसौ नारायणो देवः परमात्मा सनातनः । भगवान् सर्वभावेन उताहो नेति शंस मे॥

वराह उवाच

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश ॥ २ ॥
इत्येताः कथितास्तस्य मूर्तयो भूतधारिणि ।
दर्शनं प्राप्तुमिच्छूनां सोपानानि च शोभने ॥ ३ ॥

यत्तस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः ।
अस्मदादिस्वरूपेण पूरयन्ति ततो धृतिम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मा भगवतो मूर्ती राजसस्तामसस्तथा ।
याभिः संस्थाप्यते विश्वं स्थितौ सञ्चाल्यते च ह ॥ ५ ॥
त्वमेका तस्य देवस्य मूर्तिराद्या धरा धरे ।
द्वितीया सलिलं मूर्तिस्तृतीया तैजसी स्मृता ॥ ६ ॥
चतुर्थी वायुमूर्तिः स्यादाकाशाख्याऽथ पञ्चमी ।
एतास्तु मूर्तयस्तस्य क्षेत्रज्ञत्वं हि मद्धियाम् ॥
मूर्तित्रयं तथा तस्य इत्येताश्चाष्टमूर्त्तयः ॥ ७ ॥
अभिव्याप्तमिदं सर्वं जगन्नारायणेन ह ।
इत्येतत्कथितं देवि किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ८ ॥

धरण्युवाच

नारदेनैवमुक्तस्तु तदा राजा प्रियव्रतः । कृतवान् किं ममाचक्ष्व प्रसादात्पमेश्वर ॥९॥

वराह उवाच

भवतो सप्तधा कृत्वा पुत्राणां च प्रदाय सः । प्रियव्रतस्तपस्तेपे नारदाच्छ्रुतविस्मयः॥
नारायणात्मकं ब्रह्म समाराध्य स्वयम्भुवः । ततः स तद्गतमनाः परं निर्वाणमाप्तवान् ॥
शृणु चान्यद्वरारोहे यद्वृत्तं परमेष्ठिनः । आराधनाय च यतः पुराकाले नृपस्य ह ॥१२॥
आसीदश्वशिरा नाम राजा परमधार्मिकः । सोऽश्वमेधेन यज्ञेन यष्ट्वा सुबहुदक्षिणः ॥
स्नातश्चावभृथे सोऽथ ब्राह्मणैः परिवारितः । यावदास्ते स राजर्षिस्तावद्योगिवरो मुनिः ॥
आययौ कपिलः श्रीमाञ्जैगीषव्यश्च योगिराट् ॥ १४ ॥

ततस्त्वरितमुत्थाय स राजा स्वागतक्रियाम् । चकार परया युक्तः स मुदा राजसत्तमः ॥
तावर्चितावासनगौ दृष्ट्वा देवौ महाबलः। पप्रच्छ तौ तिग्मधियौ योगज्ञौ स्वेच्छयागतौ॥
भवन्तौ संशयं विप्रौ पृच्छामि पुरुषोत्तमौ । कथमाराधयेद्देवं हरिं नारायणं परम् ॥

विप्रावूचतुः

क एष प्रोच्यते राजंस्त्वया नारायणो गुरुः । आवां नारायणौ द्वौ तु त्वत्प्रत्यक्षगतौ नृप॥

अश्वशिरा उवाच

भवन्तौ ब्राह्मणौ सिद्धौ तपसा दग्धकिल्बिषौ। कथं नारायणावावामिति वाक्यमथेरितम्॥
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः । गरुडस्थो महादेवः कस्तस्य सदृशो भुवि॥२०॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा तौ विप्रौ शंसितव्रतौ । जहसतुः पश्य विष्णुं राजन्निति जजल्पतुः॥
एवमुक्त्वा स कपिलः स्वयं विष्णुर्बभूव सः । जैगीषव्यश्च गरुडस्तत्क्षणं समजायत ॥
ततो हाहाकृतं त्वासीत्तत्क्षणाद्राजमण्डलम् ॥ २३ ॥
दृष्ट्वा नारायणं देवं गरुडस्थं सनातनम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ततो राजा महायशाः॥

उवाच शाम्यतां विप्रौ नायं विष्णुरथेदृशः। यस्य ब्रह्मा समुत्पन्नो नाभिपङ्कजमध्यगः॥
तस्माच्च ब्रह्मणो रूढः स विष्णुः परमेश्वरः॥ २५॥
इति राजवचः श्रुत्वा तदा तौ मुनिपुंगवौ। चक्रतुः परमां मायां योगमायाविशारदौ[१]॥
कपिलः पद्मनाभस्तु जैगीषव्यः प्रजापतिः। कमलस्थो बभौ ब्रह्मा तस्माद्रुद्रः प्रभाकरः॥
ददर्श राजा रक्ताक्षं कालानलसमद्युतिम्। नेक्ष्यो भवति विश्वेशो मायैषा योगिनां सदा॥
सर्वव्यापी हरिः श्रीमानिति राजा जगादह। ततो वाक्यावसाने तु तस्य राज्ञो हि संसदि॥
मत्कुणा मशका यूका भ्रमराः पक्षिणोरगाः॥ ३०॥
अश्वा गावो द्विपाः सिंहा व्याघ्रा गोमायवो मृगाः।
अन्येऽपि पशवः कीटा ग्राम्यारण्याश्च सर्वशः। दृश्यन्ते राजभवने कोटिशो भूतधारिणि॥
तं दृष्ट्वा भूतसङ्घातं राजा विस्मितमानसः। यावच्चिन्तयते किं स्यादेतदित्यवगम्य च॥
जैगीषव्यस्य माहात्म्यं कपिलस्य च धीमतः। कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स राजाश्वशिरास्तदा॥
पप्रच्छ तावृषी भक्त्या किमिदं द्विजसत्तमौ॥ ३३॥

द्विजावूचतुः

आवां पृष्टौ त्वया राजन् कथं विष्णुरिहेज्यते। प्राप्यते च महाराज तेनेदं दर्शितं तव॥
सर्वज्ञस्य गुणा ह्येते ये राजंस्तव दर्शिताः। स च नारायणो देवः सर्वज्ञः कामरूपवान्॥
सोऽन्यत्र संस्थितः क्वापि प्राप्यते मनुजैः किल। आराधनं न चैतस्य परमार्थं भविष्यति॥
किन्तु सर्वशरीरस्थः परमात्मा जगत्पतिः। स्वदेहे दृश्यते भक्त्या नैकस्थानगतस्तु सः॥
अतोऽर्थं दर्शितं रूपं देवस्य परमात्मनः। आवयोस्तव राजेन्द्र प्रतीतिः स्याद्यथा तव॥
एवं सर्वगतो विष्णुस्तव देहे जनेश्वर। मन्त्रिणां भृत्यसङ्घस्य सुराद्या ये प्रदर्शिताः॥
पशवः कीटसङ्घाश्च तेऽपि विष्णुमया नृप। भावनान्तु दृढां कुर्याद्यतः सर्वमयो हरिः॥
नान्यत्तत्सदृशं भूतमिति भावेन सेव्यताम्। एष ते ज्ञानसद्भावस्तव राजन् प्रकीर्त्तितः॥
परिपूर्णेन भावेन स्मर नारायणं गुरुम्।
पूजोपहारैर्धूपैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः। ध्यानेन सुस्थितेनाशु सुप्राप्यः परमेश्वरः॥४२॥
इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते चतुर्थोऽध्यायः।

पञ्चमोऽध्यायः

अश्वशिरा उवाच

भवन्तौ मम सन्देहमेकं छेत्तुमिहार्हतः। येन च्छिन्नेन जायेत मम संसारनिर्वृतिः॥१॥
एवमुक्तो नृपतिना तदा योगिवरो मुनिः। कपिलः प्राह धर्मात्मा राजानं यजतां वरम्॥

कपिल उवाच

कस्ते मनसि सन्देहो राजन् परमधार्मिक। छेनद्मि येन तच्छ्रुत्वा ब्रूहि यत्तेऽभिवाञ्छितम्॥

---

१. योगमायां विशेषतः इति पाठान्तरम्।

अश्वशिरा उवाच

कर्मिणा प्राप्यते मोक्ष उताहो ज्ञानिना मुने। एतन्मे संशयं छिन्धि यदि मेऽनुग्रहः कृतः॥

कपिल उवाच

इमम्प्रश्नं महाराज पुरा पृष्टो बृहस्पतिः। रैभ्येण ब्रह्मपुत्रेण राज्ञा च वसुना तथा ॥५॥
वसुरासीन्नृपश्रेष्ठो विद्वान्दानपतिः पुरा। चाक्षुषस्य मनोः काले ब्रह्मणोऽन्वयवर्धनः॥६॥
वसुः स्म ब्रह्मणः सद्म गतवांस्तद्दिदृक्षया। पथि चैत्ररथं दृष्ट्वा विद्याधरवरं नृप॥
अपृच्छच्च वसुः प्रीत्या ब्रह्मणोऽवसरं प्रभो ॥ ७ ॥

सोऽब्रवीद्देवसमितिर्वर्तते ब्रह्मणो गृहे। एवं श्रुत्वा वसुस्तस्थौ द्वारि ब्रह्मौकसस्तदा ॥८॥
तावत्तत्रैव रैभ्यस्तु आजगाम महातपाः। स राजा प्रीतिमानासीद्वसुः सम्पूर्णमानसः॥
उवाच पूजयित्वाग्रे क्व प्रयातोऽसि वै मुने ॥ १० ॥

रैभ्य उवाच

अहं बृहस्पतेः पार्श्वादागतोऽस्मि महानृप। किञ्चित्कार्यान्तरं प्रष्टुमगाद्देवपुरोहितम्॥
एवं ब्रुवति रैभ्ये तु ब्रह्मणस्तन्महत्सदः। उत्तस्थौ स्वानि धिष्ण्यानि गता देवगणाः प्रभो॥
तावद्बृहस्पतिस्तत्र रैभ्येण सह संविदम्। कृत्वा स्वधिष्ण्यमगदद्वसुना चानुपूजितः ॥१३॥
रैभ्य आङ्गिरसो राजा वसुश्चोपविवेश ह। उपविष्टेषु राजेन्द्र तेषु नृष्वपि सोऽब्रवीत्॥
बृहस्पतिर्देवगुरू रैभ्यं वचनमन्तिके। किं करोमि महाभाग वेदवेदाङ्गपारग ॥१५॥

रैभ्य उवाच

बृहस्पते कर्मिणा किं प्राप्यते ज्ञानिनाऽथवा। मोक्ष एतन्ममाचक्ष्व पृच्छतः संशयं प्रभो॥

बृहस्पतिरुवाच

यत्किञ्चित्कुरुते कर्म पुरुषः साध्वसाधु वा।
सर्वं नारायणे न्यस्य कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ १७ ॥

श्रूयते च द्विजश्रेष्ठ संवादो विप्रलुब्धयोः। आत्रेयो ब्राह्मणः कश्चिद्वेदाभ्यासरतो मुनिः॥
तपस्यभिरतः प्रातःस्नायी त्रिषवणे रतः। नाम्ना संयमनः पूर्वमेकस्मिन्दिवसे नदीम्॥
धर्मारण्ये गतः स्नातुं धन्यां भागीरथीं शुभाम् ॥ १९ ॥
तत्रासीनं महायूथं हरिणानां विचक्षणः॥
लुब्धो निष्ठुरको नाम धनुष्पाणिः कृतान्तवत्।
आययौ तं जिघांसुः सन्सज्यं संयुज्य सायकम् ॥ २० ॥

ततः संयमनो विप्रो दृष्ट्वा तं मृगयारतम्। वारयामास मा भद्र जीवघातमिमङ्कुरु ॥२१॥

एतच्छ्रुत्वा वचो व्याधः स्मितपूर्वमिदं वचः।
उवाच नाहं हिंसामि पृथग्जीवान्द्विजोत्तम ॥ २२ ॥
परमात्मा त्वयं भूतैः क्रीडते एकवत् स्वयम्।
कृता मायावली मन्त्रैस्तद्वदेतन्न संशयः ॥ २३ ॥

अहंभावः सदा ब्रह्मन्न विधेयो मुमुक्षुभिः । प्राणयात्रारतं सर्वं जगदेतद्विचेष्टितम् ।

तत्राहमिति यः शब्दः स साधुत्वं न गच्छति ।
इत्याकर्ण्य स विप्रेन्द्रो द्विजः संयमनस्तदा ।
विस्मयेनाब्रवीद्वाक्यं लुब्धं निष्ठुरकं द्विजः ॥ २५ ॥
किमेतदुच्यते भद्र प्रत्यक्षं हेतुमद्वचः ॥ २६ ॥
एतच्छ्रुत्वा पुनर्विप्रं लुब्धकः प्राह धर्मवित् ।
कृत्वा लोहमयं जालं तस्याधो ज्वलनं ददौ ॥ २७ ॥

दत्तवह्निं द्विजं प्राह ज्वाल्यतां काष्ठसञ्चय । ततो विप्रो मुखेनाग्निं प्रज्वाल्य विरराम ह॥
ज्वलिते तु पुनर्वह्नौ तं जालं लोहसम्भवम् । गवाक्षैर्निर्गतज्वालं बभौ कादम्बिगोलवत् ॥
पृथक् पृथक् सहस्राणि निश्चेलुर्ज्वलनार्चिषः । एकस्थानगतस्यापि वह्नेरायसजालकैः ३०॥
ततो लुब्धोऽब्रवीद्विप्रमेकां ज्वालां महामुने । गृहाण येन शेषाणां करिष्यामीह नाशनम् ॥
एवमुक्त्वा हुताशे तु तोयपूर्णघटं द्रुतम् । चिक्षिपे सहसा वह्निः प्रशशामाथ पूर्ववत् ॥

ततोऽब्रवील्लुब्धकस्तु ब्राह्मणं तं तपोधनम् ।

भगवन् या त्वया ज्वाला गृहीतासीद्धुताशनात्। प्रयच्छ येन मार्गेण मांसान्यानाय्य भक्षये॥
एवमुक्तास्तदा विप्रो यावदायसजालकम् । पश्यत्येव न तत्राग्निर्मूलनाशे गतः क्षयम्॥
ततो विलक्ष्यभावेन ब्राह्मणः शंसितव्रतः । तूष्णीम्भूतः स्थितस्तावल्लुब्धको वाक्यमब्रवीत्॥
एतस्मिञ्ज्वलितो वह्निर्बहुशाखश्च सत्तम । मूलनाशे भवेन्नाशस्तद्वदेतदपि द्विज ॥३६॥
आत्मा स प्रकृतिस्थश्च भूतानां संश्रयो भवेत् । विकृतादुद्भवस्तस्य एषा वै जगतः स्थितिः॥
पिण्डग्रहणधर्मेण यदस्य विहितं व्रतम् । तत्तदात्मनि संयोज्य कुर्वाणो नावसीदति ॥३८॥
एवमुक्ते तु व्याधेन ब्राह्मणो राजसत्तम । पुष्पवृष्टिरथाकाशात्तस्योपरि पपात ह ॥३९॥

विमानानि च दिव्यानि कामगानि महान्ति च ।
बहुरत्नानि मुख्यानि ददृशे ब्राह्मणोत्तमः ॥ ४० ।

तेषु निष्ठुरकं लुब्धं सर्वेषु समवस्थितम् । ददृशे ब्राह्मणस्तत्र कामरूपिणमुत्तमम् ॥४१॥
अद्वैतवासनासिद्धं योगाद्बहुशरीरकम् । दृष्ट्वा विप्रो मुदा युक्तः प्रययौ निजमाश्रमम् ॥४२॥
एवं ज्ञानं भवेत्कर्म कुर्वतोऽपि स्वजातिकम् । भवेन्मुक्तिर्द्विजश्रेष्ठ रैभ्य राजन्वसो ध्रुवम्॥
एवं तौ संशयच्छेदं प्राप्तौ रैभ्यवसू नृप । बृहस्पतेस्ततोधिष्णयाज्जग्मतुर्निजमाश्रमम् ४४॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र देवं नारायणं प्रभुम् । अभेदेन स्वदेहे तु पश्य आराधयन् प्रभुम् ॥
कपिलस्य वचः श्रुत्वा स राजाश्वशिरा विभुः । ज्येष्ठं पुत्रं समाहूय धन्यं स्थूलशिराह्वयम्॥
अभिषिच्य निजे राज्ये स राजा प्रययौ वनम् । नैमिषाख्यं वरारोहे तत्र यज्ञतनुं हरिम्॥

तपसाराधयामास यज्ञमूर्तिस्तवेन च ॥ ४७ ।

धरण्युवाच

कथं यज्ञतनोः स्तोत्रं राज्ञा नारायणस्य ह । स्तुतिः कृता महाभाग पुनरेतच्च शंस मे ॥४८॥

वराह उवाच

नमामि नित्यं त्रिदशाधिपस्य भवस्य सूर्यस्य हुताशनस्य।
सोमस्य राज्ञो मरुतामनेकरूपं हरिं यज्ञतनुं नमस्ये ॥ ४९ ॥
सुभीमदंष्ट्रं शशिसूर्यनेत्रं संवत्सरोद्वृथापनयुग्मकुक्षिम्।
दर्भाङ्गरोमाणमथोग्रशक्तिं सनातनं यज्ञनरं नमामि ॥ ५० ॥
द्यावापृथिव्योरिदन्तरं हि व्याप्तं शरीरेण दिशश्च सर्वाः।
तमीड्यमीशं जगतां प्रसूतिं जनार्दनं तं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५१ ॥
सुरासुराणामजयो जयाय युगे युगे यत्स्वशरीरमाद्यम्।
सृजत्यनादिः परमेश्वरो यस्तं यज्ञमूर्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५२ ॥
दधार मायामयमुग्रतेजा जयाय चक्रं त्वमलं सुशुभ्रम्।
सारङ्गशङ्खादिचतुर्भुजो यस्तं यज्ञमूर्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५३ ॥
क्वचित्सहस्रं शिरसां दधानः क्वचिन्महापर्वततुल्यकायः।
क्वचित्स एव त्रसरेणुतुल्यो[1] यस्तं सदा यज्ञनरं नमामि ॥ ५३ ॥
चतुर्मुखो यः सृजते जगच्च[2] रथाङ्गपाणिः प्रतिपालनाय।
क्षयाय कालानलसन्निभो यस्तं यज्ञमूर्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५५ ॥
संसारचक्रक्रमणक्रियायै य इज्यते सर्वगतः पुराणः।
यो योगिनां ध्यानगतोऽप्रमेयस्तं यज्ञमूर्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५६ ॥
सम्यङ्मनस्यर्पितवानहं ते यदा सुदृश्यं स्वतनौ तु तत्त्वम्।
न चान्यदस्तीति मतिः स्थिरा मे यतस्ततो याति विशुद्धभावम् ॥ ५७ ॥
इतीरतस्तस्य हुताशनार्चिःप्रख्यन्तु तेजः पुरतो बभूव।
तस्मिन्स राजा प्रविवेश-बुद्धिं कृत्वा लयं प्राप्तवान्यज्ञमूर्तौ ॥ ५८ ॥

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते पञ्चमोऽध्यायः।

षष्ठोऽध्यायः

धरण्युवाच

सवसुः संशयच्छेदं प्राप्य रैभ्यश्च सत्तमः। उभौ किं चक्रतुर्देव श्रुत्वा चाङ्गिरसं वचः ॥

वराह उवाच

स वसुः सर्वधर्मज्ञः स्वराज्यं प्रत्यपालयत्। अयजद्बहुभिर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥
कर्मकाण्डेन देवेशं हरिं नारायणं प्रभुम्। तोषयामास राजेन्द्रस्तमभेदेन चिन्तयन् ॥
ततः कालेन महता तस्य राज्ञो मतिः किल। निवृत्तराज्यभोगेच्छा द्वन्द्वस्यान्तमुपेयुषः ॥

---

१. क्वचिन्नवेद्यं त्रसरेणुतुल्यमिति। २. समग्रम् इति पाठान्तरम्।

ततः पुत्रं विवस्वन्तं श्रेष्ठं भ्रातृशतस्य ह। अभिषिच्य स्वके राज्ये तपोवनमुपागतः ॥
पुष्करं नाम तीर्थानां प्रवरं यत्र केशवः। पुण्डरीकाक्षनामा तु पूज्यते तत्परायणैः।
तत्र गत्वा स राजर्षिः काश्मीराधिपतिर्वसुः। अतितीव्रेण तपसा स्वशरीरमशोषयत् ॥
पुण्डरीकाक्षपारन्तु स्तवं भक्त्या जपन् बुधः। आरिराधयिषुर्देवं नारायणमकल्मषम्।
स्तोत्रान्ते तल्लयं प्राप्तः स राजा राजसत्तमः ॥ ८ ॥

धरण्युवाच

पुण्डरीकाक्षपारन्तु स्तोत्रं देव कथं स्मृतम्। कीदृशं तन्ममाचक्ष्व परमेश्वर तत्त्वतः ॥

वाराह उवाच

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते मधुसूदन। नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते तिग्मचक्रिणे ॥
विश्वमूर्तं महाबाहुं वरदं सर्वतेजसम्। नमामि पुण्डरीकाक्षं विद्याविद्यात्मकं विभुम्।
आदिदेवं महादेवं वेदवेदाङ्गपारगम्। गभीरं सर्वदेवानां नमस्ये वारिजेक्षणम् ॥
सहस्रशीर्षिणं देवं सहस्राक्षं महाभुजम्। जगत्संव्याप्य तिष्ठन्तन्नमस्ये परमेश्वरम् ॥
शरण्यं शरणं देवं विष्णुञ्जिष्णुं सनातनम्। नीलमेघप्रतीकाशं नमस्ये चक्रपाणिनम् ॥
शुद्धं सर्वगतं नित्यं व्योमरूपं सनातनम्। भावाभावविनिर्मुक्तं नमस्ये सर्वगं हरिम् ॥
नान्यत्किञ्चित्प्रपश्यामि व्यतिरिक्तं त्वयाऽच्युत।
त्वन्मयञ्च प्रपश्यामि सर्वमेतच्चराचरम् ॥ १६ ।

एवन्तु वदतस्तस्य मूर्तिमान पुरुषः किल। निर्गत्य देहान्नीलाभो घनचण्डो भयङ्करः ॥
रक्ताक्षो ह्रस्वकायस्तु दग्धस्थूणासमप्रभः। उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा किं करोमि नराधिप ॥

राजोवाच

कोऽसि किं कार्यमिह ते कस्मादागतवानसि। एतन्मे कथय व्याध एतदिच्छामि वेदितुम्॥

व्याध उचाव

पूर्वं कलियुगे राजस्त्वं राजा दक्षिणापथे। सोमवंशोद्भवः[1] श्रीमान् जनस्थाने विचक्षणः॥
स कदाचिद्भवान्वीर श्वगणैः[2] अरण्यमागतो हन्तुं श्वापदानि विशेषतः ॥२१॥
तत्र त्वया अकामेन मृगवेषधरो मुनिः। काण्डयुग्मेन[3] दूरात्तु पातितो धरणीतले ॥२२॥
सद्यो मृतश्च विप्रेन्द्रस्त्वञ्च राजन्मुदा युतः। हरिणोऽयं हत इति यावत्पश्यसि पार्थिव॥
तावन्मृगवपुर्विप्रो मृतः प्रस्रवणे गिरौ ॥ २३ ॥

तं दृष्ट्वा त्वं महाराज क्षुभितेन्द्रियमानसः। गृहागतस्ततोऽन्यस्य कस्यचित्कथितं त्वया॥
ततः कतिपयाहस्य त्वया रात्रौ नरेश्वर। ब्रह्महत्याभयाद्भीतचित्तेनैतद्विचिन्तितम्॥

---

१. पूर्णधर्मोद्भवः इति कुत्रचिद्दृश्यते। २. तुरगैः इति क्वचिदुपलब्धः पाठः।
३. दण्डयुग्मेन इति पाठान्तरम्।

कृत्यं करोमि शान्त्यर्थं मुच्येयं येन पातकात् ॥ २५ ।
त्वया महाराज सकृन्नारायणं प्रभुम् । सञ्चिन्त्य द्वादशी शुद्धा त्वया राजन्नुपोषिता ॥
रायणो मे सुप्रीत इति प्रोक्त्वा शुभेऽहनि । गौर्दत्ता विधिना सद्यो मृतोऽस्युदरशूलतः॥
मुक्तो द्वादशीधर्मो यत्तत्रापि च कारणम् । कथयामि भवत्पत्नी नाम्ना नारायणी शुभा॥
सा कण्ठगेन प्राणेन व्याहृता ते ततो गतिः ॥ २९ ।
कल्पमेकं महाराज जातो विष्णुपुरे तव । अहञ्च तव देहस्थः सर्वं जानामि चाक्षयम् ॥
ब्रह्मग्रहो महाघोरः पीड़यामीति मे मतिः । तावद्विष्णोस्तु पुरुषैः किङ्करैर्मुषलैरहम् ॥
प्रहृतः सङ्क्षयं जातश्च्युतस्ते रोमकूपतः । स्वर्गस्थस्यापि राजेन्द्र स्थितोऽहं स्वेन तेजसा॥
ततोऽहःकल्पे निवृत्ते रात्रिकल्पेन सत्तम । इदानीमादिसृष्टौ तु कृते नृपतिसत्तम ।
सम्भूतस्त्वं महाराज राज्ञः सुमनसो गृहे[1] ॥ ३४ ॥
न चाहन्तैरपहृतो विष्णुस्मरणवर्जितैः । इदानीं यत्त्वया स्तोत्रं पुण्डरीकाक्षपारगम् ॥
पठितं तत्प्रभावेण विहायाङ्गरुहाण्यहम् । एकीभूतः पुनर्जातो व्याधरूपी नृपोत्तम[2] ॥
अहं भगवतः स्तोत्रं श्रुत्वा प्राक् पापमूर्तिना ।
मुक्तोऽस्मि धर्मबुद्धिर्मे वर्तते साम्प्रतं विभो ॥ ३७ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचो राजा परं विस्मयमागतः । वरेण छन्दयामास तं व्याधं राजसत्तमः ॥

राजोवाच

स्मारितोऽस्मि यथा व्याध त्वया जन्मान्तरं गतम् ।
तथा त्वं मत्प्रसादेन[3] धर्मव्याधो भविष्यति ॥३९॥
यश्चैतत्पुण्डरीकाक्षपारगं शृणुयात्परम् । तस्य पुष्करयात्रायां विधिस्नानफलं भवेत् ॥

वराह उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजा विमानवरमास्थितः । परेण तेजसा योगमवापाशेषधारिणि ॥
इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते षष्ठोऽध्यायः । वसुचरितं समाप्तम् ।

सप्तमोऽध्यायः

धरण्युवाच

रैभ्योऽसौ मुनिशार्दूलः श्रुत्वा सिद्धं वसुं तदा । स्वयं किमकरोद्देव संशयो मे महानभूत्[4] ॥

वराह उवाच

स रैभ्यो मुनिशार्दूलः श्रुत्वा सिद्धं वसुं तदा । आजगाम गयां पुण्यां पितृतीर्थे तपोधनः॥
तत्र गत्वा पितॄन् भक्त्या पिण्डदानेन तर्पयन् । ततापं सुमहत्तीव्रं तपः परमदुश्चरम् ॥
चरतस्तस्य तत्तीव्रं तपो रैभ्यस्य धीमतः । आजगाम महायोगी विमानस्थोऽतिदीप्तिमान्॥

---

१ काश्मीरदेशाधिपतिस्तवाङ्गरुहतः सह । यज्ञैरिष्टं त्वयाऽनेकैर्दानैश्च विविधैस्तव॥ इति क्वचिद्देवायं पाठभेदो दृश्यते परन्तु उभावेव पाठौ दुर्घटौ । २ व्याधरूपो द्विजोत्तम इति पठान्तरम् ।
३ मत्प्रभावेण इति पाठान्तरम् । ४ महानयमिति क्वचिदुपलभ्यते ।

त्रसरेणुसमे शुद्धे विमाने सूर्यसन्निभे । परमाणुप्रमाणेन पुरुषस्तत्र दीप्तिमान् ॥ ५
सोऽब्रवीद्रैभ्य किं कार्यं तपश्चरसि सुव्रत ।
एवमुक्त्वा दिवो भूमिं मापयामास वै पुमान् ॥ ६ ॥
तत्रापि रोदसीव्याप्तं विमानं सूर्यसन्निभम् । युगपद्विष्णुभवनं व्याप्नुवन्तं ददर्श सः॥
ततः स विस्मयाविष्टो रैभ्यः प्रणतिपूर्वकम् ।
पप्रच्छ तं महायोगिन् को भवान् प्रब्रवीतु मे ॥ ८ ॥

पुरुष उवाच

अहं रुद्रादवरजो ब्रह्मणो मानसः सुतः । नाम्ना सनत्कुमारेति जनलोके वसाम्यहम् ॥
भवतः पार्श्वमायातः प्रणयेन तपोधन । धन्योऽसि सर्वथा वत्स ब्रह्मणःकु लवर्धनः ॥

रैभ्य उवाच

नमोऽस्तु ते योगिवर प्रसीद दयां मह्यं कुरुषे प्रमुख्य[1] ।
किमत्र कृत्यं वद योगिसिंह धन्योऽहमुक्तो हि कथं त्वयाद्य ॥ ११ ॥

सनत्कुमार उवाच

धन्यस्त्वमेव द्विजवर्यमुख्य यद्वेदवादाभिरतः पितॄंश्च ।
प्रीणासि मन्त्रव्रतजप्यहोमैर्गयां समासाद्य च सर्वपिण्डैः ॥ १२ ॥
शृणुष्व चान्यो नृपतिर्बभूव विशालनामा स पुरीं विशालाम्[2] ।
उवास धन्यो धृतिमान् सपुत्रः स्वयं विशालाधिपतिर्द्विजाग्र्यान् ॥१३॥
पप्रच्छ पुत्रार्थममित्रहा सते ब्राह्मणाः प्रोचुरदीनसत्त्वाः ।
राजन् पितॄंस्तर्पय पुत्रहेतोर्गत्वा गयां पिण्डदानेन सम्यक् ॥ १४ ॥
ध्रुवं सुतस्ते भविता नृपेश सहस्रदाता सकलक्षितीशः[3] ॥ १५ ॥
इतीरिते ब्राह्मणैः स प्रहृष्टो राजा विशालाधिपतिः प्रयत्नात् ।
जगाम तीर्थप्रवरं द्विजोऽथ गयाऽभिधानं वचनान्तरेण[4] ।
आगत्य तेन प्रवरेण तीर्थे मघासु भक्त्याथ कृतं पितॄणाम् ।
पिण्डप्रदानं विधिना प्रयत्नात्तावद्वियत्युत्तममूर्त्तयस्त्रीन् ॥ १६ ॥
पश्यन् स पुंसः सितपीतकृष्णानुवाच राजा किमिदं भवद्भिः ।
उपेक्ष्यते शंसत सर्वमेव कौतूहलं मे मनसि प्रवृत्तम् ॥ १७ ॥

सित उवाच ।

अहं सितस्ते जनकोऽस्मि तात नाम्ना च वृत्तेन कुलेन कर्मणा ।
अयञ्च मे जनको रक्तवर्णो नृशंसकृद्ब्रह्महा पापकारी ॥ १८ ॥
अधीश्वरो नाम परः पिताऽस्य कृष्णो नाम्ना कर्मणा धर्मतश्च ।

---

१. कुरु विश्वरूप इति पाठान्तरम् । २. पुरं विशालमिति वा पाठः ।
३. सुसम्प्रदाया इति पाठान्तरम्
४. केषुचित् पुस्तके त्विदं श्लोकार्धं नास्ति । ५. कृष्णो व्रात्य कर्मणा चापि कृष्णः इति पा०

एतेन कृष्णेन हताः पुरा वै जन्मन्यनेके ऋषयः पुराणाः ॥ १९ ॥
एतौ मृतौ द्वावपि पुत्र रौद्रमवीचिसंज्ञं नरकं प्रपन्नौ।
अधीश्वरो मे जनकः परोऽस्य कृष्णः पिता द्वावपि दीर्घकालम् ॥ २० ॥
अहञ्च शुद्धेन निजेन कर्मणा शक्रासनं प्रापितो दुर्लभं तत्।
त्वया पुनर्मन्त्रविदा गयायां पिण्डप्रदानेन बलादिमौ च ॥
मेलापितौ तीर्थपिण्डप्रदानप्रभावतो यौ नरकश्रितावपि ॥ २१ ॥

पितॄन् पितामहांस्तत्र तथैव प्रपितामहान्। प्रीणयामीति तत्तोयं त्वया दत्तमरिन्दम॥
तेनास्मद्युगपद्योगो जातो वाक्येन सत्तम। तीर्थप्रभावाद् गच्छामि पितृलोकं न संशयः॥
अत्र पिण्डप्रदानेन एतौ तव पितामहौ। दुर्गतावपि संसिद्धौ पापकृद्विकृतिङ्गतौ॥
तीर्थप्रभाव एषोऽस्मिन् ब्रह्मघ्नस्यापि तत्सुतः। पितुः पिण्डप्रदानेन कुर्यादुद्धरणं पुनः॥
एतस्मात्कारणात्पुत्र अहमेतौ विगृह्य वै। आगतोऽस्मि भवन्तं वै द्रष्टुं यास्यामि साम्प्रतम्॥
एतस्मत्कारणाद्रैभ्य भवान् धन्यो मयोच्यते। सकृद्गयाभिगमनं सकृत्पिण्डप्रदापनम्॥
दुर्लभं त्वं पुनर्नित्यमस्मिन्नेव व्यवस्थितः। किमनु प्रोच्यते रैभ्य तव पुण्यमिदं प्रभो॥
येन साक्षाद्गदापाणिर्दृष्टो नारायणः स्वयम्।
ततो गदाधरः साक्षादस्मिन् क्षेत्रे व्यवस्थितः। अतोऽतिविख्याततमं तीर्थमेतद् द्विजोत्तम॥

वराह उवाच

एवमुक्त्वा महायोगी तत्रैवान्तरधीयत। रैभ्योऽपि च गदापाणेर्हरेः स्तोत्रमथाकरोत्॥

रैभ्य उवाच

गदाधरं विबुधजनैरभिष्टुतं धृतक्षमं क्षुधितजनार्त्तिनाशनम्॥
शिवं विशालासुरसैन्यमर्दनं नमाम्यहं हतसकलाशुभं स्मृतौ ॥ ३१ ॥
पुराणपूर्वं पुरुषं पुरुष्टुतं पुरातनं विमलमलं नृणां गतिम्।
त्रिविक्रमं हृतधरणिं बलोर्जितं गदाधरं रहसि नमामि केशवम् ॥३२॥
विशुद्धभावं विभवैरुपावृतं श्रिया वृतं विगतमलं विचक्षणम्।
क्षितीश्वरैरपगतकिल्बिषैः स्तुतं गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥३३॥
सुरासुरैरर्चितपादपङ्कजं केयूरहाराङ्गदमौलिधारिणम्।
अब्धौ शयानञ्च रथाङ्गपाणिनं गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥३४॥
सितं कृते त्रेतयुगेऽरुणं विभुं तथा तृतीये नीलवर्णमच्युतम्।
कलौ युगेऽलिप्रतिमं महेश्वरं गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥ ३५ ॥
बीजोद्भवो यः सृजते चतुर्मुखं तथैव नारायणरूपतो जगत्।
प्रपालयेद्रुद्रवपुस्तथान्तकृद्गदाधरो जयतु षडर्धमूर्तिमान् ॥ ३६ ॥
सत्त्वं रजश्चैव तमो गुणास्त्रयस्त्वेतेषु विश्वस्य समुद्भवः किल।
स चैक एव त्रिविधो गदाधरो दधातु धैर्यं मम धर्ममोक्षयोः ॥३७॥
संसारतोयार्णवदुःखतन्तुभिर्वियोगनक्रक्रमणैः सुभीषणैः।

मज्जन्तमुच्चैः सुतरां महाप्लवो गदाधरो मामुदधौ तु योऽतरत् ॥३८॥
स्वयं त्रिमूर्तिः स्वमिवात्मनात्मनि स्वशक्तितश्चाण्डमिदं ससर्ज ह।
तस्मिञ्जलोत्थासनमाप तैजसं ससर्ज यस्तं प्रणतोऽस्मि भूधरम् ॥ ३९ ।
मत्स्यादिनामानि जगत्सु प्रश्नते सुरादिसंरक्षणतो वृषाकपिः ।
मखस्वरूपेण स सन्ततो विभुर्गदाधरो मे विदधातु सद्गतिम् ॥ ४० ॥

वराह उवाच

एवं स्तुतस्तदा विष्णुर्भक्त्या रैभ्येण धीमता । प्रादुर्बभूव सहसा पीतवासा जनार्दनः ॥
शङ्खचक्रगदापाणिर्गरुडस्थो वियद्गतः । उवाच मेघगम्भीरघोरवाक् पुरुषोत्तमः ॥
तुष्टोऽस्मि रैभ्य भक्त्या ते स्तुत्या च द्विजसत्तम[1] ।
तीर्थस्नानेन च विभो ब्रूहि यत्तेऽभिवाञ्छितम् ॥ ४३ ॥

रैभ्य उवाच

गतिं मे देहि देवेश यत्र ते सनकादयः । वसेयन्तत्र येनाहं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥

देव उवाच

एवमस्त्विवति ते ब्रह्मन्नित्युक्त्वाऽन्तरधीयत । भगवानपि रैभ्यस्तु दिव्यज्ञानसमन्वितः॥
क्षणाद्बभूव देवेन परितुष्टेन चक्रिणा । जगाम यत्र ते सिद्धाः सनकाद्या महर्षयः ॥
एतच्च रैभ्यनिर्दिष्टं स्तोत्रं विष्णोर्गदाभृतः ।
यः पठेत्स गयां गत्वा पिण्डदानाद्विशिष्यते ॥ ४७ ॥

इति वराहपुराणे रैभ्यचरिते सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः

वराह उवाच ।

योऽसौ वसोः शरीरे तु व्याधो भूत्वा नृपस्य ह ।
स स्ववृत्त्या स्थितः कालञ्चतुर्वर्षसहस्रकम् ॥ १ ॥
एकैकं स्वकुटुम्बार्थे हत्वा वनचरं मृगम् । भृत्यातिथिहुताशानां प्रीणनं कुरुते सदा ॥
मिथिलायां वरारोहे सदा पर्वणि पर्वणि । पितॄणां कुरुते श्राद्धं स्वाचारेण विचक्षणः ॥
अग्निं परिचरन्नित्यं वदन् सत्यं सुभाषितम् ।
प्राणयात्रानुसक्तस्तु योऽसौ जीवं न पातयेत् ॥ ४ ॥
एवन्तु वसतस्तस्य धर्मबुद्धिर्महातपाः । पुत्रस्त्वर्जुनको नाम बभूव मुनिवद्वशी ॥
तस्य कालेन महता चारित्रेण च धीमतः । बभूवार्जुनका नाम कन्या च वरवर्णिनी ॥

---

१. स्तुत्या चापि द्विजोत्तम इति क्वचिदुपलभ्यते ।

तस्या यौवनकाले तु चिन्तयामास धर्मवित् ।
कस्येयन्दीयते कन्या को वा योग्यश्च वै पुमान् ॥ ७ ॥
इति चिन्तयतस्तस्य मतङ्गस्य सुतं प्रति । धर्मव्याधस्य सुव्यक्तं प्रसन्नाख्यं प्रतिब्रुवन् ॥
एवं संचिन्त्य मातङ्गं प्रसन्नम्प्रति सोद्यतः ।
उवाच तस्य पितरम्प्रसन्नायार्जुनीं भवान् । गृहाण तपतां श्रेष्ठ स्वयन्दत्तां महात्मने ॥
मतङ्ग उवाच
प्रसन्नोऽयं मम सुतः सर्वशास्त्रविशारदः । गृह्णाम्यर्जुनकां कन्यान्त्वत्सुतां व्याधसत्तम॥
एवमुक्ते तदा कन्यां धर्मव्याधो महातपाः । मतङ्गपुत्राय ददौ प्रसन्नाय च धीमते ॥११॥
धर्मव्याधस्तदा कन्यां दत्त्वा स्वगृहमीयिवान् । सापि श्वशुरयोर्भर्तुः शुश्रूषणपराऽभवत्॥
अथ कालेन महता सा कन्याऽर्जुनकाऽशुभा ।
उक्ता श्वश्र्वा सुता पुत्री जीवहन्तुस्त्वमीदृशी ।
न जानासि तपश्चर्तु भर्तुराराधन तथा ॥ १३ ॥
साऽपि स्वल्पापराधेन भर्त्सिता तनुमध्यमा । पितुर्वेश्मागता बाला रोदमाना मुहुर्मुहुः॥
पित्रा पृष्टा किमेतत्ते पुत्रि रोदनकारणम् । एवमुक्ता तदा सा तु कथयामास भामिनी॥
श्वश्र्वाऽहमुक्ता तीव्रेण कोपेन महता पितः । जीवहर्तुः सुतेत्युच्चैरसकृद्व्याधजेति च॥
एतच्छ्रुत्वा स धर्मात्मा धर्मव्याधो रुषाऽन्वितः ।
मतङ्गस्य गृहं सोऽथ गत्वा जनपदैर्वृतम् ॥ १७ ॥
तस्यागतस्य सम्बन्धी मतङ्गो जयतां वरः । आसनाद्यर्घपाद्येन पूजयित्वेदमब्रवीत् ॥१८॥
किमागमनकृत्यं ते किं करोम्यागतक्रियाम् ॥ १९ ॥
व्याध उवाच
भोजनं किञ्चिदिच्छामि भोक्तुं चैतन्यवर्जितम् । कौतूहलेन येनाऽहमागतो भवतो गृहे॥
मतङ्ग उवाच
गोधूमा व्रीहयश्चैव संस्कृता मम वेश्मनि । भुज्यतां धर्मविच्छ्रेष्ठ यथाकामं तपोधन॥
व्याध उवाच
पश्यामि कीदृशास्ते हि गोधूमा व्रीहयो यवाः ।
स्वरूपेण च सन्त्येते येन वो वेद्मि सत्तम ॥ २२ ॥
वराह उवाच
एवमुक्ते मतङ्गेन शूर्पं गोधूमपूरितम् । अपरं तत्र व्रीहीणां धर्मव्याधाय दर्शितम् ॥२३॥
दृष्ट्वा व्रीहीन्स गोधूमान्धर्मव्याधो वरासनात् । उत्थाय गन्तुमारेभे मतङ्गेन निवारितः॥
किमर्थं गन्तुमारब्धं त्वया वद महामते । अभुक्तेनैव संसिद्धं मद्गृहे चान्नमुत्तमम्॥
पाचयित्वा स्वयञ्चैव कस्मात्त्वं नाद्य भुञ्जसे ॥ २५ ॥
व्याध उवाच ।
सहस्रशः कोटिशश्च जीवान् हंसि दिने दिने ।
अथेदृशस्य पापस्य कोऽन्नं भुञ्जति सत्पुमान् ॥ २६ ॥

अचैतन्यं यदि गृहे विद्यतेऽन्नं सुसंस्कृतम्। तदानीमस्मि संभोक्ता मत्वा तु स्वजनं व्रत॥
अहमेकं कुटुम्बार्थे हन्म्यरण्ये पशुं दिने। तच्चेत्पितृभ्यः सत्कृत्य दत्त्वा भुञ्जामि साऽनुगः॥
त्वन्तु जीवान् बहून् हत्वा स्वकुटुम्बेन सानुगः। भुञ्जसे तेन सततमभोज्यं तन्मतं मम॥
ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा ओषध्यः सर्ववीरुधः। यज्ञार्थं तत्तु भूतानां भक्ष्यमित्येव वै श्रुतिः॥
दिव्यो भौमस्तथा पैत्रो मानुषो ब्राह्म एव च। एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा॥
ब्राह्मणानां हितार्थाय इतरेषाञ्च तन्मुखाः। इतरेषान्तु वर्णानां ब्राह्मणैः कारिताः शुभाः॥
एवं कृत्वा नरो भुक्त्वा तस्माद्धान्नं विशुध्यति। अन्यथा व्रीहयोऽप्येते एकैके मृगपक्षिणः॥

मन्तव्या दातृभोक्तॄणां महामांसन्तु तत्स्मृतम्॥ ३३॥
मया ते दुहिता दत्ता पुत्रार्थे वरवर्णिनी।

सा च त्वद्भार्यया प्रोक्ता दुहिता जन्तुघातिनः। अतोऽर्थमागतोऽहन्ते गृहं प्रतिसमीक्षितुम्॥
आचारं देवपूजाञ्च अतिथीनाञ्च तर्पणम्। एतेषामेकमप्यत्र कुर्वन्नापि न दृश्यसे॥३५॥
तदहं गन्तुमिच्छामि पितॄणां श्राद्धकाम्यया। स्वगृहे नैव भुञ्जामि पितॄणां कार्यमित्युत॥

अहं व्याधो जीवघाती न तु त्वं लोकहिंसकः॥ ३७॥

मत्सुता जीवघातस्य यदोढा त्वत्सुतेन च। तन्महत्त्वञ्च सम्प्राप्तं प्रायश्चित्तं तपोधन॥

एवमुक्त्वा स चोत्थाय शप्त्वा नारीं तदाम्बरे।
मा स्नुषाभिः समं श्वश्र्वा विश्वासो भवतु क्वचित्॥३९॥
मा च स्नुषा कदाचित्स्याद्वा श्वश्रूं जीवतीमिषेत्।
एवमुक्त्वा गतो व्याधः स्वगृहं प्रति भामिनि॥४०॥
ततो देवान् पितॄन् भक्त्या पूजयित्वा विचक्षणः।
पुत्रञ्चार्जुनकं स्थाप्य स्वसन्तानं महातपाः।
धर्मव्याधो जगामाशु तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्॥४१॥

पुरुषोत्तमाख्यञ्च पुरन्तत्र गत्वा समाहितः। तपश्चचार नियमात्पठन्स्तोत्रमिदं धरे॥

नमामि विष्णुं त्रिदशारिनाशनं विशालवक्षःस्थलसंश्रितश्रियम्।
सुशासनं नीतिमतां पराङ्गतिं त्रिविक्रमं मन्दरधारिणं सदा॥४३॥
दामोदरं निर्जितभूतलं धिया यशोंऽशुशुभ्रं भ्रमराङ्गसप्रभम्।
भवे भवं दैत्यरिपुं पुरुष्टुतं नमामि विष्णुं शरणं जनार्दनम्॥४४॥
त्रिधा स्थितं तिग्मरथाङ्गपाणिनं नयस्थितं युक्तमनुत्तमैर्गुणैः।
निःश्रेयसाख्यं क्षयितेतरं गुरुं नमामि विष्णुं पुरुषोत्तमं त्वहम्॥४५॥
महावराहो हविषां भुजो जनो जनार्दनो मे हितकृच्चतुर्मुखः।
क्षितीधरो मामुदधिप्लवे महान् स पातु विष्णुः शरणार्थिनं तु माम्॥४६॥
मायाततं येन जगत्त्रयं कृतं यथाग्निनैकेन ततं चराचरम्।
चराचरस्य स्वयमेव सर्वतः स मेऽस्तु विष्णुः शरणं जगत्पतिः॥४७॥
भवे भवे यश्च ससर्ज कं ततो जगत्प्रसूतं सचराचरं त्विदम्।
ततश्च रुद्रात्मवति प्रलीयते तथो हरिर्विष्णुहरस्तयोच्यते॥४८॥

स्वात्मेन्दुपृथ्वी[1] पवनादिभास्करा जलञ्च यस्य प्रभवन्ति मूर्त्तयः ।
स सर्वदा मे भगवान् सनातनो ददातु शं विष्णुरचिन्त्यरूपधृक् ॥ ४९ ॥
इतीरिते तस्य सनातनः स्वयं पुरो बभूवाद्भुतरूपदर्शनः ।
वरं वृणीष्वेति सनातनोऽब्रवीदनन्तपादोदरबाहुवक्त्रः ॥ ५० ॥
इतीरितो व्याधवरो जगाद प्रदीयतामेष वरः सुतेष्वपि ।
क्रियाकलापेन तथात्मविद्यया कुलप्रसूतावपि तेऽनुगामिनः ॥ ५१ ॥
ज्ञानोदयस्त्वस्य कुलस्य सर्वदा लयस्तथा ब्रह्मणि मे सनातन ।
इतीरिते तं भगवानुवाच ह प्रसन्नबुद्धिर्भवते मया त्वयम् ॥ ५२ ॥
वरो विसृष्टश्च कुलस्य ते मया लयस्तथा ब्रह्मणि शाश्वते तव ।
इतीरिते देववरेण स क्षणात् स्वदेहतस्तेज उदीर्णमैक्षत ॥
विसर्जयामास कविं सनातनं लयञ्च तत्र प्रतिपेदिवानसौ ॥ ५३ ॥
इतीरितं स्तोत्रवरन्धरे नरः पठिष्यते यश्च शृणोति मानवः ।
हरिं समभ्यर्च्य सदा ह्युपोषितो विशेषतो विष्णुदिने च मानवः ।
स याति यत्र स्वयमेव केशवो वसेत मन्वन्तरसप्ततिं सुखम् ॥ ५४ ॥
इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते धर्मव्याधचरिते अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः

धरण्युवाच

आदौ कृतयुगे नाथ किं कृतं विश्वमूर्तिना । नारायणेन तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

वराह उवाच

पूर्वं नारायणस्त्वेको नासीत्किञ्चिद्धरे परम् । सैक एव रतिं लेभे नैव स्वच्छन्दकर्मकृत् ॥
तस्य द्वितीयमिच्छन्तश्चिन्ता बुद्ध्यात्मिका बभौ ।
अभावेत्येव संज्ञा या क्षणम्भास्करसन्निभा ॥ ३ ॥
तस्या अपि द्विधा भूता चिन्ताभूद्ब्रह्मवादिनः । उमेति संज्ञया यत्तत्सदा मर्त्ये व्यवथिता ॥
उमेत्येकाक्षरोभूता ससर्जेमां महीन्तदा ।
भूः ससर्ज भुवं सोऽपि ससर्ज च ततो महत् ॥ ५ ॥
ततश्च जन इत्येव ततश्चात्मा प्रलीयते । एतदोतन्तथा प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥६॥
जगत्प्राणवतो भूतं शून्यमेतत्स्थितन्तदा । येयं मूर्तिर्भगवतः शङ्करः स स्वयं हरिः ॥७॥
शून्याल्लोंकानिमान्सृष्ट्वा सिसृक्षुर्मूर्तिमुत्तमाम् । क्षोभयित्वा मनोधाम तत्राकारः स्वमात्रतः॥
स्थितस्तस्मिन्यदा क्षुब्धे ब्राह्माण्डमभवत्तदा ॥ ८ ॥
तस्मिंस्तु शकलीभूते भूर्लोकञ्च व्यवस्थितम् । अपरम्भुवनप्रायान्मध्ये भास्करसन्निभम्॥

---

१. रवीन्दुपृथ्वीति क्वचिद्दृश्यते ।

पुरा नवृकसंस्थो यः पद्मकोशो व्यवस्थितः । स हि नारायणो देवः प्राजापत्येन तेजसा॥
अकाराद्यं स्वरन्ताभ्यां हलञ्च विससर्ज ह । अमूर्तसृष्टौ शास्त्राणि उदगायत्तदाहि सः॥
सृष्ट्वा पुनरमेयात्मा चिन्तयामास धारणम् । तस्य चिन्तयतो नेत्रात्तेजः समभवन्महत्॥
दक्षिणं वह्निसङ्काशं वामन्तुहिनसन्निभम् । तद्दृष्ट्वा चन्द्रसूर्यौ तु कल्पितौ परमेष्ठिना॥
ततः प्राणः समुत्तस्थौ वायुश्च परमेष्ठिनः । स एव वायुर्भगवान्योऽद्यापि हृदिगो विभुः॥
तस्माद्वह्निः समुत्तस्थौ तस्मादग्नेर्जलं महत् । य एवाग्निः स वै तेजो ब्राह्मं परमकारणम्॥
बाहुभ्यामप्यसौ तेजः क्षात्रन्तेजः ससर्ज ह ।
ऊरुभ्यामपि वैश्यांश्च पद्भ्यां शूद्रांस्तथा विभुः ॥ १६ ॥

ततस्तु ससृजे यक्षान्राक्षसांश्च तथा विभुः । चतुर्विधैस्तु भूर्लोकं भुवो लोकं वियच्चरैः ॥
भूतैः स्वर्मार्गगैरन्यैः स्वर्लोकं समपूरयत् । महर्लोकं तथा तैस्तैर्भूतैश्च सनकादिभिः ॥
जनलोकन्ततश्चैव वैराजैः समपूरयत् । तपोलोकं ततो देवैस्तपोनिष्ठैरपूरयत् ॥ १९ ॥
अपुनर्मारकैर्देवैः सत्यलोकमपूरयत् । सृष्टिं सृष्ट्वा तथा देवो भगवान् भूतभावनः ।
कल्पसंज्ञान्तदामोघां जगन्ति परमेश्वरः ॥ २० ॥

तस्मिञ्जगति भूर्लोको भुवोलोकश्च जायत । स्वर्लोकश्च त्रयोऽप्येते जायन्ते नात्र संशयः॥
सुप्ते तु देवे कल्पान्ते तावती रात्रिरिष्यते । त्रैलोक्यमेतत्सुप्त स्यात्तथोपप्लवताङ्गतम् ॥
ततो रात्र्यां व्यतीतायामुत्थितः कमलेक्षणः चिन्तयामास तान्वेदान्मातरञ्च चतुर्ष्वपि ॥
चिन्तयानः स देवेशस्तान्वेदान्नाध्यगच्छत । लोकमार्गस्थितिं कर्त्तुं निद्राज्ञानेन मोहितः॥
चिन्तयामास देवेशो नात्र देवो व्यवस्थितः ॥२४॥

ततः स्वमूर्तौ तोयाख्ये लीनान्दृष्ट्वा महेश्वरः ।
जिघृक्षुश्चिन्तयामास मत्स्यो भूत्वाऽविशज्जलम् ॥२५॥

एवं ध्यात्वा महामत्स्यस्तत्क्षणात्समजायत । विवेश च जलन्देवः समन्तात्क्षोभयन्निव॥
तस्मिन् प्रविष्टे सहसा जलन्तु महामहीधृग्वपुषि प्रकाशम् ।
मात्स्यं गते देववरे महोदधिं हरिं स्तवैस्तुष्टुवुरुद्धृतांक्षितम् ॥ २७ ॥
नमोस्तु वेदान्तरगाप्रतर्क्य नमोस्त नारायण मत्स्यरूप ।
नमोऽस्तु ते सुस्वर विश्वमूर्ते नमोऽस्तु विद्याद्वयरूपधारिन् ॥ २८ ॥
नमोस्तु चन्द्रार्कमनेकरूप जलान्तविश्वस्थितचारुनेत्र ।
नमोस्तु विष्णोः शरणं व्रजामः प्रपाहि नो मत्स्यतनुं विहाय ॥ २९ ॥
त्वया ततं विश्वमनन्तमूर्त्ते । पृथङ्नते किञ्चिदिहास्ति देव ।
भवान्न चास्य व्यतिरिक्तमूर्तिस्त्वत्तो वयन्ते शरणं प्रपन्नाः ॥ ३० ॥
खात्मेन्दुवह्निश्च मनश्च रूपं पुराणमूर्तेस्तव चाब्जनेत्र ।
क्षमस्व शम्भो यदि भक्तिहीनं त्वया जगद्भासति देवदेव ॥ ३१ ॥
विरुद्धमेतत्तव देवरूप सुभाषणं सुस्वनमाद्रितुल्यम् ।
पुराण देवेश जगन्निवास शमं प्रयाह्यच्युततीव्रभानो ॥ ३२ ॥

नमामः सर्वे शरणं प्रपन्ना भयाच्च ते रूपमिदं प्रपश्य ।
लोके समस्तम्भवता विनाऽद्य न विद्यते देहगतं पुराणम् ॥ ३३ ॥
एवं स्तुतस्तदा देवो जलस्थाब्जगृहे च सः ।
वेदान् सोपनिषच्छास्त्राण्यतः स्वं रूपमास्थितः ॥ ३४ ॥
यावत्स्वमूर्तिर्भगवान्तावदेव जगत्त्विदम् । कूटस्थे तल्लयं याति विकृतस्थेविवर्धते ॥

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते सृष्टिवर्णने नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः

वराह उवाच

एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं भगवान् भूतभावनः । विरराम ततः सृष्टेर्व्यवर्त धरे तदा ॥
वृद्धायामथ सृष्टौ तु सर्वदेवाः पुरातनम् । नारायणाख्यं पुरुषं यजन्तो विविधैर्मखैः ॥
द्वीपेषु चैव सर्वेषु वर्षेषु च मखैर्हरिम् । देवाः सत्रैर्महद्भिस्ते यजन्तः श्रद्धयान्विताः ॥
तोषयामासुरत्यर्थं स्वम्पूज्यं कर्त्तुमीप्सवः ॥ २ । ३ ।
एवं तोषयतां तेषां बहुवर्षसहस्रिकः । कालो देवस्तदा तुष्टः प्रत्यक्षत्वं जगाम ह ॥
अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रो महागिरेः शृङ्गमिवोल्लिखस्तदा ।
उवाच किं कार्यमथो सुरेशो ब्रूत वरन्देववरा वरं वः ॥ ५ ॥

देवा ऊचुः

जयस्व गोविन्द महानुभाव त्वया वरं नाथवरेण देवाः ।
मनुष्यलोकेऽपि भवन्तमाद्यं विहाय नास्मान्भवते ह कश्चित् ॥ ६ ॥
चन्द्रादित्यौ वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
सर्वे भवन्तं शरणागताः स्म कुरुष्व पूज्यानिह विश्वमूर्त्ते ॥ ७ ॥
एवमुक्तस्तदा तैस्तु महायोगीश्वरो हरिः । करोमि सर्वान्वः पूज्यानित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ॥
देवा अपि निजौकांसि गतवन्तः सनातनाः ।
स्तुवन्तः परमेशोऽपि त्रिविधम्भावमास्थितः ॥ ९ ॥
एवं त्रिधा जगद्धाता भूत्वा देवान्महेश्वरः ।
आराध्य सात्त्विकं राजस्तामसञ्च त्रिधा स्थितम् ॥ १० ॥
सात्त्विकेन पठेद्वेदान्यजन्यज्ञेन देवताः । आत्मनोऽवयवो भूत्वा राजसेनापि केशवः ॥
स कालरूपिणं रौद्रं प्रकृत्या शूलपाणिनम् ।
आत्मनो राजसीं मूर्त्तिं पूजयामास भक्तितः ॥ १२ ॥
तामसेनापि भावेन असुरेषु व्यवस्थितः ॥ १३ ॥
एवं त्रिधा जगद्धाता भूत्वा देवान्महेश्वरः ।
आराधयामास ततो लोकोऽपि विविधोऽभवत् ॥ १४ ॥

एवं विष्णुर्महेशानां नाम गृह्णन्व्यवस्थितः । स च नारायणो देवः कृते युगवरे प्रभुः ॥
त्रेतायां रुद्ररूपस्तु द्वापरे यज्ञमूर्त्तिमान् । कलौ नारायणो देवो बहुरूपो व्यजायत ॥
तस्यादिकर्तृतो विष्णोश्चरितं भूरितेजसः । शृणुष्व सर्वं सुश्रोणि गदतो मम भामिनि ॥
आसीत्कृतयुगे राजा सुप्रतीको महाबलः । तस्य भार्याद्वयं चासीदविशिष्टं मनोरमम् ॥
विद्युत्प्रभा कान्तिमती[1] तयोर्गेते तु नामनी । तयोः पुत्रं समं राजा न लेभे बलवानपि ॥
यदा तदा मुनिश्रेष्ठमात्रेयं वीतकल्मषम् । तोषयामास विधिना चित्रकूटे नगोत्तमे ॥
स ऋषिस्तोषितस्तेन दीर्घकालं वरार्थिना । वरन्दित्सुतया यावदब्रवीदत्रिजो मुनिः ॥
तावदिन्द्रोऽपि करिणा गतः पार्श्वेन तस्य ह । देवसैन्यैः परिवृतस्तूष्णीमेव महाबलः ॥
तं दृष्ट्वा तद्गतप्रीतिरप्रीतिं प्रीतवान्मुनिः । चुकोप देवराजाय शापमुग्रं ससर्ज ह ॥
यस्मात्त्वया ममावज्ञा कृता मूढ दिवस्पते । ततस्त्वं चालितो राज्यादन्यलोके वसिष्यसि ॥
एवमुक्त्वाऽपि कोपेन सुप्रतीकञ्च भूपतिम् । उवाच राजन्पुत्रस्ते भविता दृढविक्रमः ॥
इन्द्ररूपोपमः श्रीमानुद्यच्छस्त्रः प्रतापवान् । विद्याप्रभावतत्त्वज्ञः क्रूरकर्मा भविष्यति ॥
दुर्जयोऽतिबलो राजा एवमुक्त्वा गतो मुनिः ॥ २७ ॥
सोऽपि राजा सुप्रतीको भार्यायां गर्भमावहत् ।
विद्युत्प्रभायां धर्मज्ञः साऽपि काले त्वसूयत ॥ २८ ॥
तस्याः पुत्रः समभवद्दुर्जयाख्यो महाबलः । जातकर्मादिसंस्कारं तस्य चक्रे मुनिः स्वयम् ॥
तस्य चेष्टैर्बलेनासौ मुनेः सौम्यो बभूव ह । वेदशास्त्रार्थविद्यायां पारगो धर्मवान् शुचिः ॥
या द्वितीयाऽभवत्पत्नी तस्य राज्ञो महात्मनः ।
नाम्ना कीर्तिमती धन्या तस्याः पुत्रो बभूव ह । नाम्ना सुद्युम्न इत्येवं वेदवेदाङ्गपारगः ॥
अथ कालेन महता स राजा राजसत्तमः । सुप्रतीकः सुतन्दृष्ट्वा दुर्जयं योग्यमन्तिके ॥
आत्मनो वृद्धभावञ्च वाराणस्यधिपो बली ।
चिन्तयामास राज्यार्थं दुर्जयं प्रति भामिनि ॥ ३३ ॥
एवं सञ्चिन्त्य धर्मात्मा तस्य राज्यं ददौ नृपः । स्वयञ्च चित्रकूटाख्यं पर्वतं स जगाम ह ॥
दुर्जयोऽपि महद्राज्यं हस्त्यश्वरथवाजिभिः ।
संयोज्य चिन्तयामास राज्यवृद्धिं प्रति प्रभुः ॥ ३५ ॥
एवं सञ्चिन्त्य मेधावी हस्त्यश्वरथपत्तिभिः ।
समेतां वाहिनीं कृत्वा उत्तरां दिशमाश्रितः ॥ ३६ ॥
तस्य चोत्तरतो देशाः सर्वे सिद्धा महात्मनः । भारताख्यमिदं वर्षं साधयित्वा सुदुर्जयः ॥
ततः किंपुरुषं नाम वर्षं तेनाऽपि साधितम् । ततः परतरञ्चान्यद्धरिवर्षं जिगाय सः ॥
रम्यं रोमावतं[2] वापि कुरुभद्राश्वमेव च । इलावृतं मेरुमध्यमेतत्सर्वं जिगाय सः ॥
जित्वा जम्बाख्यमेनद्धि द्वीपं यावदसौ नृपः ।
जगाम देवराजानं जेतुं सर्वं सुरान्विभुम् ॥ ४० ॥

---

१. कान्तीमती इति पाठान्तरम् । २. रम्यं हैमवतं चाऽपि इति क्वचित्पाठः ।

मेरुपर्वतमारुह्य देवगन्धर्वदानवान् । गुह्यकान् किन्नरान्दैत्यांस्ततो ब्रह्मसुतो मुनिः ।
नारदो दुजयजयं देवराजाय संशते ॥ ४१ ॥

तत इन्द्रस्त्वरायुक्तो लोकपालैः समन्वितः ।
जगाम दुर्जयं हन्तुं सोऽचिरेणास्त्रनिर्जितम् ॥ ४२ ॥
विहाय पर्वतं मेरुं मर्त्यलोकमिहागतः ॥ ४३ ॥
पूर्वदेशे च देवेन्द्रो लोकपालैः समं प्रभुः ।
स्थितवांस्तस्य सुमहच्चरितं सम्भविष्यति ॥ ४४ ॥

दुर्जयश्च सुराञ्जित्वा यावत्प्रतिनिवर्त्तते । गन्धमादनपृष्ठे तु स्कन्धावारनिवेशनं ।
कृत्वाऽवस्थितसम्भारमागतौ तापसौ तु तम् ॥ ४५ ॥
तावागतौ तथाऽब्रूतां राजन्दुर्जयलोकपाः ।
निवारितास्त्वया सर्वे लोकपालैर्विना जगत् । न प्रवर्त्तत्ततो देहि तत्पदं सुखमुत्तमम् ॥
एवमुक्ते ततस्तौ तु दुर्जयः प्राह धर्मवित् । कौ भवन्ताविति ततस्तावूचतुररिन्दमौ ॥
विद्युत्सुविद्युनामानावसुराविति नामतः ।
त्वया सम्प्रति चेच्छामी धर्मं सत्सु सुसंस्कृतम् ॥ ४८ ॥

लोकपानां सर्वमावाङ्कर्म कुर्वः सुदुर्जय । एवमुक्ते दुर्जयेन तौ स्वर्गे सन्निवेशितौ॥
लोकपालौ कृतौ सद्यस्ततोऽन्तर्धानमापतुः । तयोरपि महत्कर्म चरितञ्च धराधरे ॥
भविष्यति महाराजो दुर्जयो मन्दरोपरि । धनदस्य वनं दिव्यं दृष्ट्वा नन्दनसन्निभम् ॥
मुदा बभ्राम रम्योऽस्मिन्स यावद्राजसत्तमः । तावत्सुवर्णवृक्षाधः कन्याद्वयमपश्यत ॥
अतीवरूपसम्पन्नमतीवाद्भुतदर्शनम् । दृष्ट्वा तु विस्मयाविष्टः क इमे शुभलोचने ।

एवं सञ्चिन्त्य यावत्स क्षणमेकं व्यवस्थितः ।
तस्मिन्वने तावदुभौ तापसौ सोऽवलोकयत् ॥ ५३।५४ ॥
तौ दृष्ट्वा सहसा राजा ययौ प्रीत्या परां मुदम् ।
अवतीर्य द्विपात्तूर्णं नमश्चक्रे तयोः स्वयम् ॥ ५५ ॥
उपविष्टः स ताभ्यान्तु कौश्ये दत्ते वरासने ।
पृष्टः कस्त्वं कुतश्चासि कस्य वा किमिह स्थितः ॥ ५६ ॥

तौ प्रहस्याब्रवीद्राजा सुप्रतीकेति विश्रुतः । तस्य पुत्रः समुत्पन्नो दुर्जयो नाम नामतः ॥
पृथिव्यां सर्वराजानो जिगीषन्निह सत्तमौ ।
आगतोऽस्मि ध्रुवञ्चैव स्मर्त्तव्योऽहं तपोधनौ ।
भवन्तौ कौ समाख्यातं ममानुग्रहकाङ्क्षया ॥ ५८ ॥

तापसावूचतुः

आवां हेतृप्रहेत्राख्यौ मनोः स्वायम्भुवः सुतौ ।
आवां देवविनाशाय गतौ स्वो मेरुपर्वतम् ॥ ५९ ॥

तत्रावयोर्महासैन्यं गजाश्वरथसङ्कुलम् । जिगाय सर्वदेवानां शतशोऽथ सहस्रशः ॥
ते च देवा महत्सैन्यं दृष्ट्वा सैन्यं निपातितम् । असुरैरुज्झितप्राणं ततस्ते शरणं गताः ॥
क्षीराब्धौ यत्र देवेशो हरिः शेते स्वयं प्रभुः ।
तत्र विज्ञापयामासुः सर्व[1] प्रणतिपूर्वकम् ॥ ६१।६२ ॥

देव देव हरे सर्वं सैन्यं त्वसुरसत्तमैः । पराजितं परित्राहि भीतं विह्वललोचनम् ॥
त्वया देवासुरे युद्धे पूर्वं त्राता स्म केशव । सहस्रबाहोः क्रूरस्य समरे कालनेमिनः ॥
इदानीमपि देवेश असुरौ देवकण्टकौ । हेतृप्रहेतृनामानौ बहुसैन्यपरिच्छदौ ॥
तौ हत्वा त्राहि नः सर्वान्देवदेव जगत्पते ॥ ६५ ॥

एवमुक्तस्ततो देवो विष्णुर्नारायणः प्रभुः । अहं यास्यामि तौ हन्तुमित्युवाच जगत्पतिः॥
एवमुक्तास्ततो देवा मेरुपर्वतसन्निधौ । प्रतस्थुस्तेऽथ मनसा चिन्तयन्तो जनार्दनम् ॥
तैः सञ्चिन्तितमात्रस्तु देवश्चक्रगदाधरः । आवयोः सैन्यमाविश्य एक एव महाबलः ॥
एकधा दशधात्मानं शतधा च सहस्रधा ।
लक्षधा कोटिधा कृत्वा स्वभूत्वा च जगत्पतिः ॥ ६८।६९ ॥
एवं स्थिते देववरे अस्मत्सैन्ये महाबलः । यः कश्चिदसुरो राजन्नावयोर्बलमाश्रितः ।
स हतः पतितो भूमौ दृश्यते गतचेतनः ॥ ७० ॥

एवं तत्सहसा सैन्यं मायया विश्वमूर्त्तिना । निहत्य मांसलकलम्पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
चतुरङ्गं बलं सर्वं हत्वा देवो रथाङ्गधृक् । आवां शेषावथो दृष्ट्वा गतोऽन्तर्धानमीश्वरः॥
आवयोरीदृशं कर्म दृष्टं देवस्य शार्ङ्गिणः । ततस्तमेव शरणं गतावाराधनाय वै ॥
त्वञ्चास्मन्मित्रतनयः सुप्रतीकात्मजो नृपः । इमे च आवयोः कन्ये गृहाण मनुजेश्वर ।
हेतृकन्या सुकेशी तु मिश्रकेशी प्रहेतृणः ॥ ७४ ॥

दुर्जयस्त्वेवमुक्तस्तु हेतृणा ते उभे शुभे । कन्ये जग्राह धर्मेण भार्यार्थं मनुजेश्वरः ॥
ते लब्ध्वा सहसा राजा मुदा परमया युतः । आजगाम स्वकं राष्ट्रं निजसैन्यसमावृतः ॥
ततः कालेन महता तस्य पुत्रद्वयं बभौ । सुकेश्याः प्रभवः पुत्रो मिश्रकेश्याः सुदर्शनः ॥
स राजा दुर्जयः श्रीमाल्लँब्ध्वा पुत्रद्वयं शुभम् ।
स्वयं कालान्तरे श्रीमाञ्जगामारण्यमन्तिके ॥ ७८ ॥
तत्रस्थो वनजाञ्जन्तून्बन्धयन्वै भयङ्करान् । ददर्शारण्यमाश्रित्य मुनिं स्थितमकल्मषम् ॥
तपस्यन्तं महाभागं नाम्ना गौरमुखं शुभम् ।
ऋषिवृन्दस्य गोप्तारं त्रातारं पापिनां स्वयम् ॥ ७९।८० ॥
तस्याश्रमो विमलजलाविलोमरुत् सुगन्धिवृक्षप्रवरो द्विजन्मनः ।
रराज जीमूत इवाम्बरान्महीमुपागतः प्रवरविमानवद्ग्रहः ॥ ८१ ॥
ज्वलन्मुखाग्निप्रतिभासिताम्बरः सुशुद्धसंवासितवेशकुट्टकः ।

---

१. सर्वे इति वा पाठः ।

शिष्यैः समुच्चारितसामनादकः सुरूपयोषिद्दृषिकन्यकायुतः ।
इतीदृशोऽस्यावसथो वराश्रमे सुपुष्पिताशेषतरुप्रसूनः ॥ ८२ ॥

इति श्रीवराहपुराणे दुर्जयचरिते दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः

वराह उवाच

ततस्तमीदृशं दृष्ट्वा तदा गौरमुखाश्रमम् । दुर्जयश्चिन्तयामास रम्यमाश्रममण्डलम् ॥
प्रविशाम्यत्र पश्यामि ऋषीन् परमधार्मिकान् ।
चिन्तयित्वा तदा राजा प्रविवेश तमाश्रमम् ॥ २ ॥
तस्य प्रविष्टस्य ततो राज्ञः परमहर्षितः । चकार पूजां धर्मात्मा तदा गौरमुखो मुनिः॥
स्वागतादिक्रियाः कृत्वा कथान्ते तं महामुनिः ।
स्वशक्त्याहं नृपश्रेष्ठ सानुगस्य तु भोजनम् ।
करिष्यामि प्रमुच्यन्तां साधुवाहा इति द्विजः ॥ ४ ॥
एवमुक्त्वा स्थितस्तूष्णीं स मुनिः शंसितव्रतः ।
राजापि तस्थौ तद्भक्त्या स्वसहायैः समन्वितः ॥ ५ ॥
अक्षौहिण्यो बलस्यास्य पञ्चमात्रं तदा स्थिताः ।
अयञ्च तापसः किं मे दास्यते भोजनं त्विह ॥ ६ ॥
निमन्त्र्य दुर्जयं विप्रस्तदा गौरमुखो नृपम् ।
चिन्तयामास किञ्चास्य मया देयं तु भोजनम् ॥ ७ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः । स्थितो मनसि देवेशो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
ततः संस्मृत्य मनसा देवं नारायणं तदा । तोषयामास गङ्गायां प्रविश्य मुनिसत्तमाः ॥

धरण्युवाच ।

कथं गौरमुखो विष्णुं तोषयामास भूधर । एतन्मे कौतुकं श्रोतुं सम्यगिच्छा प्रवर्तते ॥

वराह उवाच ।

नमोऽस्तु विष्णवे नित्यं नमस्ते पीतवाससे । नमस्ते चाद्यरूपाय नमस्ते जलरूपिणे ॥
नमस्ते सर्वसंस्थाय नमस्ते जलशायिने । नमस्ते क्षितिरूपाय नमस्ते तैजसात्मने ॥
नमस्ते वायुरूपाय नमस्ते व्योमरूपिणे । त्वं देवः सर्वभूतानां प्रभुस्त्वमसि हृच्छयः ॥
त्वमोङ्कारो वषट्कारः सर्वत्रैव च संस्थितः ।
त्वमादिः सर्वदेवानां तव चादिर्न विद्यते ॥ १४ ॥
त्वं भूस्त्वञ्च भुवो देवस्त्वं जनस्त्वं महः स्मृतः ।
त्वं तपस्त्वञ्च सत्यञ्च त्वयि देव चराचरम् ॥ १५ ॥

त्वत्तो भूतमिदं सर्वं विश्वं त्वत्त ऋगादयः।
त्वत्तः शास्त्राणि जातानि त्वत्तो यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ १६ ॥
त्वत्तो वृक्षा वीरुधश्च त्वत्तः सर्ववनौषधी। पशवः पक्षिणः सर्पास्त्वत्त एव जनार्दन ॥
ममापि देवदेवेश राजा दुर्जयसंज्ञितः। आगतोऽभ्यागतस्तस्य आतिथ्यं कर्तुमुत्सहे ॥
तस्य मे निर्धनस्याद्य देवदेव जगत्पते। भक्तिनम्रस्य देवेश कुरुष्वान्नाद्यसञ्चयम् ॥
यं यं स्पृशामि हस्तेन [1]यांञ्च पश्यामि चक्षुषा।
फलं[2] वा तृणकन्दं वा तत्तदन्नं चतुर्विधम् ॥ २० ॥
तथा त्वन्यतमं वापि यद्ध्यातं मनसा मया। तत्सर्वं सिद्ध्यतां मह्यं नमस्ते परमेश्वर ॥

वराह उवाच।

इति स्तुत्या तु देवेशस्तुतोष जगतां पतिः। मुनेस्तस्य स्वकं रूपं दर्शयामास केशवः ॥
उवाच सुप्रसन्नात्मा ब्रूहि विप्र वरं परम्। एवं श्रुत्वाक्षिणी यावदुन्मीलयति वै मुनिः ॥
तदा शङ्खगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः। गरुडस्थोऽपि तेजस्वी द्वादशादित्यसुप्रभः ॥
दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थितिः। यदि भा सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥
तत्रैकस्थञ्जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा। ददर्श स मुनिर्देवे विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥
नमामि शिरसा देवं कृताञ्जलिरथाब्रवीत्। यदि मे वरदो देवो भूयाद्भक्तस्य केशवः ॥
इदानीमेष नृपतिर्यथा सबलवाहनः। ममाश्रमे कृताहारः श्वः प्रयाता स्वकं गृहम् ॥
इत्युक्तस्तस्य देवेशो वदतः संबभूव ह। चित्तसिद्धिं ददौ तस्मै मणिञ्च सुमहाप्रभम् ॥
तं दत्त्वान्तर्दधे देवः स च गौरमुखो मुनिः। जगाम चाश्रमं पुण्यं नानाऋषिनिषेवितम् ॥
तत्र गत्वा स विप्रेन्द्रश्चिन्तयामास वै मुनिः।
हिमवच्छिखराकारं महाभ्रमिव चोन्नतम्। शशाङ्करश्मिसङ्काशं गृहं वै शतभूमिकम् ॥
तादृशानां सहस्राणि लक्षकोट्यश्च सर्वशः। गृहाणि निर्ममे विप्रो विष्णोर्लब्धवरस्तदा ॥
प्राकाराणि ततोपान्ते तल्लग्नोद्यानकानि च। कोकिलाकुलघुष्टानि नानाद्विजवराणि च ॥
चम्पकाशोकपुन्नागनागकेसरवन्ति च। नानाजातयास्तथा वृक्षा गृहोद्यानेषु सर्वशः ॥
हस्तिनां हस्तिशालाश्च तुरगाणाञ्च मन्दुराः।
चकार सञ्चयान्विप्रो नानाभक्षाणि सर्वशः ॥ ३५ ॥
भक्ष्यं भोज्यन्तथा लेह्यं चोष्यं बहुविधं तथा। चकारान्नाद्यविषयं हेमपात्रञ्च[3] सर्वतः ॥
एवमुक्त्वा स विप्रस्तु राजानं भूरितेजसम्। उवाच सर्वसैन्यानि प्रविशन्तु गृहानिति ॥
एवमुक्तस्ततो राजा तद्गृहं पर्वतोपमम्। प्रविवेशान्तरेष्वन्ये भृत्या विविशुराशु वै ॥
ततस्तेषु प्रविष्टेषु तदा गौरमुखो मुनिः। प्रगृह्य तं मणिं दिव्यं राजानञ्चेदमब्रवीत् ॥२९॥
मज्जनाभ्यवहारार्थं पथि प्रक्लान्तते तथा। विलासिनीस्तथा दासान्प्रेषयिष्यामि ते नृप ॥

---

१. यञ्च इति पाठान्तरम्। २. काष्ठमिति क्वचित्पठ्यते।
३. हेमपात्राणि इति कुत्रचिद् दृश्यते।

एवमुक्त्वा स विप्रेन्द्रस्तं मणिं वैष्णवं तदा । एकान्ते स्थापयामास राज्ञस्तस्य प्रपश्यतः ॥
तस्मिन्स्थापितमात्रे तु मणौ शुद्धसमप्रभे । निश्चेरुर्योषितस्तत्र दिव्यरूपाः सहस्रशः ॥
सुकुमाराङ्गरागाद्याः सुकुमारा वराङ्गनाः ।
सुकपोलाः सुचार्वङ्ग्यः सुकेशान्ताः सुलोचनाः ॥ ४३ ॥
काश्चित्सौवर्णपात्रीश्च गृहीत्वा सम्प्रतस्थिरे । एवं यौषिद्गणास्तत्र नराः कर्मकरास्तथा ॥
निर्जग्मुस्तस्य नृपतेः सर्वे भृत्या नृपस्य ह । केवलं भोजनं पूर्वं परिधानञ्च सर्वशः ॥
ताः स्त्रियः सर्वभृत्यानां राजमार्गेण मज्जनम् ।
ददृशुस्ते नरास्तासां हस्तिनां चारुगामिनाम् ॥ ४६ ॥
नानाविधानि तूर्याणि तत्र वाद्यन्त सर्वशः । मज्जतो नृपतेस्तस्य ननृतुश्चान्ययोषितः ॥
अपराश्च जगुस्तत्र शक्रस्येव प्रमज्जतः । एवं दिव्योपचारेण स्नात्वा राजा महामनाः ॥
चिन्तयामास राजेन्द्रो विस्मयाविष्टचेतनः ।
किमिदं मुनिसामर्थ्यात्तपसो वाथवा मणेः ॥ ४९ ॥
एवं स्नात्वोत्तमे वस्त्रे परिधाय नृपस्तथा । विविधान्नन्तु विधिना बुभुजे स नृपोत्तमः ॥
यथा च नृपतेः पूजा कृता तेन महर्षिणा । तद्वद्भृत्यजनस्यापि चकार मुनिसत्तमः ॥
यावत्स राजा बुभुजे सभृत्यबलवाहनः । तावदस्तगिरिं भानुर्जगामारुणसप्रभः ॥५२॥
ततस्तु रात्रिः समपद्यताधुना शरच्छशाङ्कोज्ज्वलक्ष्ममण्डिता ।
करोति रागं स च रोहिणीधवः सुसङ्गतं सौम्यगुणैर्युतोपि च ॥५३॥
भृगूद्वहः कृष्णतरांशुभानुना सहोद्यतो दैत्यगुरुः सुराधिकः ।
अथाऽन्यथापक्षगतो न राजते स्वभावयोगेन मतिस्तु देहिनाम् ॥ ५४ ॥
सुरक्ततां भूमिसुतश्च मुञ्चते राहुः शितं चन्द्रमसोंऽशवः सिताः ।
युक्तः स्वभावो जगतः सुरासुरैर्ननु स्वभावो बलवीर्यकृन्नृपः ॥ ५५ ॥
शनैश्चराख्यापितरश्मिमण्डले सूर्याग्रसिद्धान्तकथेव निर्मले ।
करोति केतुर्न परो महत्तमस्तदा कुशीलेषु गतिश्च निर्मला ॥ ५६ ॥
बुधोच्चबुद्धिर्जगतो विभावयन्नराज राज्ञस्तनयः स्वकर्मभिः ।
भर्तीच्छुकः कक्षविवाहिताश्चिराद्धवेदयं साधुषु सम्मितो ध्रुवम् ॥ ५७ ॥
करोति केतुः कपिलं वियच्चिरं राज्ञः सुराणां पथि संशितो भृशम् ।
न दुर्जनः सज्जनसंसदि क्वचित्करोति शुद्धं निजकर्मकौशलम् ॥ ५८ ॥
शशाङ्करश्मिप्रतिभासिता अपि प्रसादमीयुर्न रतीः पदे पदे ।
कुलंभुवाः सम्भवधर्मपत्नयो महांशुयोगान्महतां समुन्नतिः ॥ ५९ ॥
त्रिदोषसंक्रान्तिकृतोऽस्य सर्वशः सुतेन राज्ञो वरुणस्य सूर्यजाः ।
चिरं जिता कौशिकसन्निवेशिता न वेदकर्म क्वचिदन्यथा भवेत् ॥ ६० ॥
द्वन्द्वः समेतामनयः शिशुः पुरा हरिं य आराधितवान्नृपासनम् ।
लक्ष्म्यापि बुद्ध्या सुचिरं प्रकाशितं ध्रुवेण विष्णुस्मरणेन दुर्लभम् ॥६१॥

इतीव सा रात्रिरभून्मुनेः शुभे वराश्रमे दुर्जयभूपतेः शुभा ।
सभृत्यवर्गः सगजाश्ववन्दिनां[1] सुभक्तवस्त्राभरणादिपूजया ॥ ६२ ॥
इतीदृशो ये वररत्नचित्रिताः सुपट्टसंवीतवरान्विताः सदा ।
गृहेषु पर्यङ्कवराः समास्थिताः सुरूपयोषित्स्थितभङ्गभासुराः ॥ ६३ ॥
स तत्र राजा विससर्ज भूभृतः स्वयं सुभृत्यानपि सर्वतो गृहम् ।
गतेषु सुष्वाप वरस्त्रिया वृतः सुरेशवत्स्वर्गगतः प्रतापवान् ॥ ६४ ॥
एवं सुमनसस्तस्य सभृत्यस्य महात्मनः । ऋषेस्तस्य प्रभावेण हृष्टाः प्रसुषुपुस्तदा ॥६५॥
ततो रात्र्यां व्यतीतायां स राजा ताः पुनः स्त्रियः ।
अन्तर्धानं गतास्तत्र दृष्ट्वा तानि गृहाणि वा ॥ ६६ ॥
अदृश्यानि महार्हाणि वरासनगतानि च । स राजा विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास दुःखितः ॥
कथमेवं मणिमह्यं भवतीति पुनः पुनः । चिन्तयन्नधिगम्याथ स राजा दुर्जयस्तथा ॥
चिन्तामणिमिमञ्चास्य हरामीति विचिन्त्य च । प्रयाणं नोदयामास स राजाश्रमबाह्यतः॥
आश्रमस्य बहिर्गत्वा नातिदूरे सवाहनः । ततो विरोचनाख्यं वै प्रेषयामास मन्त्रिणम् ॥
ऋषेर्गौरमुखस्यापि मणेर्याचनकर्मणि । ऋषिन्तञ्च समागत्य मणिं याचितुमुद्यतः ॥७१॥
रत्नानां भाजनं राजा मणिं तस्मै प्रदीयताम् ।
अमात्येनैवमुक्तस्तु क्रुद्धो गौरमुखोऽब्रवीत ॥ ७२ ॥
प्रतिग्राहीति विप्रस्तु राजा चैव ददाति च ।
त्वञ्च राजा पुनर्भूत्वा याचसे दीनवत्कथम् ॥ ७३ ॥
एवं ब्रूहि दुराचारं राजानं दुर्जयं स्वयम् ।
गच्छ द्रुतं दुराचारं मा त्वां लोकोऽत्यगादिति ॥ ७४ ॥
एवमुक्तस्तदा दूतो जगाम च नृपान्तिकम् । कथयामास तत्सर्वं यदुक्तं ब्राह्मणेन च ॥
ततः क्रोधपरीतात्मा श्रुत्वा ब्राह्मणभाषितम् ।
दुर्जयः प्राह नीलाख्यं सामन्तं गच्छ मा चिरम् ॥ ७६ ॥
ब्राह्मणस्य मणिं गृह्य तूर्णमेहि यदृच्छया ॥ ७७ ॥
एवमुक्तस्तदा नीलो बहुसेनापरिच्छदः । जगाम स च विप्रस्य वन्यमाश्रममण्डलम् ॥
तत्राग्निहोत्रशालायां दृष्ट्वा तं मणिमाहितम् ।
उत्तीर्य स्यन्दनान्नीलः सोऽवारोहत भूतले ॥ ७९ ॥
अवतीर्णे ततस्तस्मिन्नीले परमदारुणे । क्रूरबुद्ध्या मणेस्तस्मान्निर्जग्मुः शस्त्रपाणयः ।
सरथाः सध्वजाः साश्वाः सवर्णाः सासिचर्मिणः ।
सधनुष्काः सतूणीरा योधाः परमदुर्जयाः ॥ ८१ ॥
निश्चेरुस्तं मणिम्भित्त्वा असङ्ख्येया महाबलाः ।
तत्र सज्जा महाशूरा दश पञ्च च सङ्ख्यया ॥ ८२ ॥

१. सगजाश्वदन्तिनामिति वा पाठः ।

नामभिस्तान्महाभागे कथयामि शृणुष्व तत् ॥
सुप्रभो दीप्रतेजाश्च सुरश्मिः शुभदर्शनः ।
सुकान्तिः सुन्दरः सुन्दः प्रद्युम्नः सुमनाः शुभः ॥ ८३ ॥
सुशीलः सुखदः शम्भुः सुदान्तः सोम एव च ।
एते पञ्चदश प्रोक्ता नायका उत्थिता मणे ॥ ८४ ॥

ततो विरोचनं दृष्ट्वा बहुसैन्यपरिष्कृतम । योधयामासुरव्यग्रा विविधायुधपाणयः ॥

धनूंषि तेषां कनकप्रभाणि शरान्सुजाम्बूनदपुंखनद्धान् ।
पतन्ति खड्गानि विभीषणानि भुशुण्डिशूलाः परमप्रधानाः ॥ ८६ ॥
रथो रथं सम्परिवार्य तस्थौ गजो गजस्यापि हयो हयस्य ।
पदातिरत्युग्रपराक्रमश्च पदातिमेव प्रससार चाग्रचम् ॥ ८७ ॥
द्वन्द्वान्यनेकानि तथैव युद्धे द्रवन्ति शूराः परिभर्त्सयन्तः ।
विभीषणं निर्गतसाधुमार्गं बभूव रक्तप्रभवं सुघोरम् ॥ ८८ ॥
तथा प्रवृत्ते तुमुले च युद्धे हतः स राज्ञः सचिवो विसंज्ञः ।
महानुगः सर्वबलैरुपेतो जगाम वैवस्वतमन्दिराय ॥ ८९ ॥
तस्मिन् हते दुर्जयराजमन्त्रिणि उपाययौ स्वेन बलेन राजा ।
स दुर्जयः साश्वरथोऽतितीव्रः प्रतापवांस्तैर्मणिजैर्युयोध ॥ ९० ॥
ततस्तस्मिंस्तदा राज्ञो महत्कदनमाबभौ ॥ ९१ ॥

ततो हेतृप्रहेतृभ्यां श्रुत्वा जामातरं रणे । युध्यमानं महाबाहुं ततश्चाययतुश्चमूम् ॥९२॥
तस्मिन्बले ये दैतेयास्ताञ्छृणुष्व धरेरितान् । प्रघसो विघसश्चैव सङ्घसोऽशनिसप्रभः॥
विद्युत्प्रभः सुघोषश्च उन्मत्ताक्षो भयङ्करः । अग्निदत्तोऽग्नितेजाश्च बाहुः शक्रः प्रतर्दनः॥
विराधो भीमकर्मा च विप्रचित्तिस्तथैव च । एते पञ्चदश श्रेष्ठा असुराः परमायुधाः॥
अक्षौहिणीपरीवार एकैकोऽत्र पृथक् पृथक् । महामायास्तु समरे दुर्जयस्य दुरात्मनः॥

युयुधुर्मणिजैः सार्धं महासैन्यपरिच्छदाः ॥ ९६ ॥
तं सतेजास्त्रिभिर्बाणैर्विघसं संप्रविध्यत ।
सङ्घं सन्दशभिर्बाणैः सुरश्मिः प्रत्यविध्यत ॥ ९७ ॥
अशनिप्रभं रणेऽविध्यत्पञ्चभिः शुभदर्शनः ।
विद्युत्प्रभं सुकान्तिस्तु सुघोषं सुन्दरस्तथा ॥ ९८ ॥

उन्मत्ताक्षं तथाविध्यत्सुन्दः पञ्चभिराशुगैः । चकर्त्त च धनुस्तस्य शितेन नतपर्वणा ॥
सुमना अग्निदंष्ट्रन्तु सुवेदश्चाग्नितेजसम् । सुनलो वायुशक्रौ तु सुवेदस्तु प्रतर्दनम् ॥
परस्परं सुयुद्धेन योधयित्वास्त्रलाघवात् । यथासंख्येन ते दैत्याः पुनर्मणिभवैर्हताः ॥

यावत्स सङ्गरो घोरो महांस्तेषां व्यवर्धत ।
तावत्समित्कुशादीनि कृत्वा गौरमुखो मुनिः ।
आगतो महदाश्चर्यसंग्रामं भीमदर्शनम् ॥ १०२ ॥

बहुसैन्यपरीवारं स्थितं तत्रापि दुर्जयम् । तं दृष्ट्वा स मुनिर्द्वारि चिन्तापरम एव हि॥
उपविश्याधिगम्याथ मणेः कारणमेव ह । एवं कृत्वा मणिकृतं रौद्रं गाढञ्च संयुगम् ॥
चिन्तयामास देवेशं हरिङ्गौरमुखो मुनिः ॥ १०४ ॥
स देवः पुरतस्तस्य पीतवासाः खगासनः । किमत्र ते मया कार्यमिति वाणीमुदीरयत् ॥
स ऋषिः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रोवाच पुरुषोत्तमम् ।
जहीमं दुर्जयं पापं सैन्येन परिवारितम् ॥ १०६ ॥
एवं मुक्तन्तदा तेन चक्रं ज्वलनसन्निभम् । तेन चक्रेण तत्सैन्यमसुरैर्दुर्जयं क्षणात् ॥
निमेषान्तरमात्रेण समग्रं भस्मसात्कृतम् ॥ १०८ ॥
एवं कृत्वा ततो देवो मुनिं गौरमुखन्तदा । उवाच निमिषेणेदं निहतन्दानवङ्कुलम् ॥
अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेव नैमिषारण्यसंज्ञितम् ।
भविष्यति यथार्थं वै ब्राह्मणानां निवेशनम् ॥ ११० ॥
अहञ्च यज्ञपुरुष एतस्मिन्वनगोचरे । नाम्ना याज्याः सदा चेमे दश पञ्च च नायकाः॥
कृते युगे भविष्यन्ति राजानो मणिजा इमे ॥ ११२ ॥
एवमुक्त्वा ततो देवो गतोऽन्तर्धानमीश्वरः । द्विजोऽपि स्वाश्रमं तस्थौ मुदा परमया युतः॥

इति वराहपुराणे प्रागितिहासे भगवच्छास्त्रे दुर्जयचरिते एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः

वराह उवाच

ततस्तत्र रथाङ्गाग्नौ दग्धाञ्छ्रुत्वा नरोत्तमान् ।
महच्छोकपरीतात्मा चिन्तयामास पार्थिवः ॥ १ ॥
तस्य चिन्तयतस्त्वेवन्तत्त्वबुद्धिरजायत । चित्रकूटे गिरौ विष्णुः राघवश्च प्रकीर्त्त्यते ॥
ततोऽहं नामसंज्ञाभिर्हरिं स्तौमि जगत्पतिम् ।
इति सञ्चिन्त्य नृपतिर्जगाम गिरिमुत्तमम् ॥ ३ ॥
चित्रकूटं महापुण्यं नृपः स्तोत्रमुदीरयत् ॥ ४ ॥

दुर्जय उवाच

नमामि रामं नरनाथमच्युतं कविं पुराणं त्रिदशारिनाशनम् ।
शिवस्वरूपं प्रभवं महेश्वरं सदाप्रपन्नार्त्तिहरं धृतश्रियम् ॥ ५ ॥
भवान् सदा देव समस्ततेजसां करोषि तेजांसि समस्तरूपधृक् ।
क्षितौ भवान् पञ्चगुणस्तथा जले चतुःप्रकारस्त्रिविधोऽथ तेजसि ॥ ६ ॥
द्विधाऽथ वायौ वियति प्रतिष्ठितो भवान् हरिः शब्दचरः[1] पुमानसि ।

---

१. शब्दवर इति पाठान्तरम् ।

भवाञ्छशी सूर्यहुताशनोऽसि त्वयि प्रलीनं जगदेतदुच्यते ॥ ७ ॥
भवत्प्रतिष्ठं रमते जगद्यतः ततोऽसि रामेति जगत्प्रतिष्ठितः ।
भवार्णवे दुःखतरोर्मिसङ्कुले तथाक्षमीनग्रहनक्रभीषणे ॥ ८ ॥
न मज्जति त्वत्स्मरणप्लवो नरः स्मृतोऽसि रामेति तथा तपोवने ।
वेदेषु नष्टेषु भवांस्तथा हरे करोषि मात्स्यं वपुरात्मनः सदा ॥ ९ ॥
युगक्षये रञ्जितसर्वदिङ्मुखे भवांस्तथाग्निर्बहुरूपधृग्विभो ।
कौर्मं तथा स्वं वपुरास्थितः सदा युगे युगे माधव सिन्धुमन्थने ॥ १० ॥
न चान्यदस्तीति भवत्समं क्वचिज्जनार्दनाद्यत्प्रबभूव चोत्तमम् ।
त्वया ततं विश्वमिदं महात्मन् लोकाखिला वेद दिशश्च सर्वाः ॥ ११ ॥
कथं त्वमाद्यं परमन्तु धाम विहाय चान्यं शरणं व्रजामि ।
भवानेकः पूर्वमासीत्ततश्च महानहं सलिलं वह्निरूपैः ॥
वायुस्तथा खञ्च मनोऽपि बुद्धिश्चेतोगुणास्त्वत्प्रभवञ्च[1] सर्वम् ॥ १२ ॥
त्वया ततं विश्वमिदं समस्तं सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ।
समस्तविश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते सहस्रबाहो जय देव देव नमोऽस्तु रामाय महानुभाव ॥
इति स्तुतो देववरः प्रसन्नः तदा तु राज्ञः सुप्रतीकस्य मूर्तिम् ।
सन्दर्शयामास ततोऽभ्युवाच वरं वृणीष्वेति च सुप्रतीक ॥ १४ ॥
एवं श्रुत्वा वचनं तस्य राजा ससम्भ्रमं देववरं प्रणम्य ।
उवाच देवेश्वर मे प्रयच्छ लयं यदास्ते परमं वपुस्ते ॥
इतीरिते राजवरः क्षणेन लयं तथाऽगादसुरघ्नमूर्तौ ध्यानेन युक्तः पुरुषं गृणन्तं॥
स्थितस्तस्मिन्नात्मभूतो विमुक्तः स भूमिपः कर्मकाण्डैरनेकैः ॥ १६ ॥

वराह उवाच

इतीरितन्ते तु मया पुराणं स्वयम्भुवे चादिकृतैकदेशम् ।
शक्यं न चास्यैर्बहुभिः सहस्रैरपीह केनापि सुखेन वक्तुम् ॥ १७ ॥
उद्देशतः संस्मृतमात्रमेतन्मयाऽपि भद्रे कथितं पुराणम् ।
समुद्रतोयात् परिमाणवर्षं क्वचित् क्वचिद्दत्तमथोह्यन घर्मम् ॥ १८ ॥
स्वयम्भुवा कथितं ब्रह्मणापि नारायणेनापि कुतोभयेन ।
अशक्यमस्माभिरितीरितन्ते न मूढमस्य स्मरणीयमाद्यम् ॥ १९ ॥
समुद्रे बालुकासङ्ख्या विद्यते रजसः क्षितौ । न तु अस्य पुनः सङ्ख्या क्रीडतः परमेष्ठिनः
एष नारायणस्यांशो मया प्रोक्तः शुचिस्मिते ।
कृते वृत्तान्त एषश्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ॥
इति वराहपुराणे नारायणैश्वर्ये द्वादशोऽध्यायः ।

---

१. त्वत्तो गुणास्तत्प्रभवश्च इति पाठान्तरम् ।

त्रयोदशोऽध्यायः

धरण्युवाच

एतन्मे महदाश्चर्यं दृष्ट्वा गौरमुखो मुनिः ।
ते चापि मणिजाः प्राप्ताः किं फलन्तु वरं गुरो ॥ १ ॥
कोऽसौ गौरमुखः श्रीमान्मुनिः परमधार्मिकः ।
किं चकार मुनेः कर्म दृष्ट्वासौ मुनिपुङ्गवः ॥ २ ॥

वराह उवाच

निमिषेण कृतं कर्म दृष्ट्वा भगवता मुनिः । आरिराधयिषुर्देवन्तमेव प्रययौ वनम् ॥
प्रभासं नाम सोमस्य तीर्थं परमदुर्लभम् । तत्र दैत्यान्तकृद्देवः प्रोच्यते तीर्थचिन्तकैः ॥
आराधयामास हरिन्दैत्यसूदनसंज्ञितम् । तस्याराधयतो देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ।
आजगाम महायोगी मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वाभ्यागतन्दूरादर्घ्यपाद्येन सो मुनिः ।
अर्चयामास तम्भक्त्या मुदा परमया युतः ॥ ६ ॥
कौश्यां वृष्यां तदासीनं पप्रच्छेदं मुनिस्तदा ।
शाधि मां मुनिशार्दूल किं करोमि महाव्रत ॥ ७ ॥
एवमुक्तः स विप्रेन्द्रो मार्कण्डेयो महातपाः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा मुनिं गौरमुखन्तदा ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच

सर्वेषामेव देवानामाद्यो नारायणो गुरुः ।
तस्माद्ब्रह्मा समुत्पन्नः सोऽपि सप्तासृजन्मुनीन् ॥ ९ ॥
मां यजस्वेति तेनोक्तास्तदा ते परमेष्ठिना । आत्मनात्मानमेवाग्रे अयजन्त इति श्रुतिः॥
तेषां वै ब्रह्मजातानां महावैकारिकर्मणाम् अशपद्व्यभिचारे हि महानेष कृतो यतः ।
प्रभ्रष्टज्ञानिनः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥ ११ ॥
एवं शप्तास्ततस्ते वै ब्रह्मणात्मसमुद्भवाः । सद्यो वंशकरान्पुत्रानुत्पाद्य त्रिदिवं ययुः ॥
ततस्तेषु प्रयातेषु त्रिदिवं ब्रह्मवादिषु । तत्पुत्राः श्राद्धदानेन तर्पयामासुरञ्जसा ॥
ते च वैमानिकाः सर्वे ब्रह्मणः सप्त मानसाः ।
तत्पिण्डदानं मन्त्रोक्तं प्रपश्यन्तो व्यवस्थिताः ॥ १४ ॥

गौरमुख उवाच

ये च ते पितरो ब्रह्मन् यं च कालं समासते ।
कियन्तो वै पितृगणास्तस्मिन् लोके व्यवस्थिता ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच

प्रवर्तन्ते वराः केचिद्देवानां सोमवर्धनाः । ते मरीच्यादयः सप्त स्वर्गे ते पितरः स्मृताः॥

चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्रयस्त्वन्ये ह्यमूर्तयः ।
तेषां लोकनिसर्गञ्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ १७ ॥
लोकाः सन्तानका नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ।
देवानां पितरस्ते हि तान्यजन्तीह देवताः ॥ १८ ॥
एते वै लोकविभ्रष्टा लोकान् प्राप्य सनातनान् । पुनर्युगशतान्तेषु जायन्ते ब्रह्मवादिनः ॥
ते प्राप्य तां स्मृतिम्भूयः साध्ययोगमनुत्तमम् ।
चिन्त्य योगगतिं शुद्धां पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ २० ॥
एते स्म पितरः श्राद्धे योगिनां योगवर्धनाः आप्यायितास्तु ते सर्वे योगियोगबलेन च ॥
तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां योगिसत्तम ।
एष वै प्रथमः सर्गः सोमपानामनुत्तमः ॥ २२ ॥
एते त एकतनवो वर्तन्ते द्विजसत्तमाः । भूर्लोकवासिनां याज्याः स्वर्गलोकनिवासिनः ॥
ब्रह्मपुत्रा मरीच्याद्यास्तेषां याज्या मरुद्गणाः । कल्पवासिकसंज्ञानां तेषामपि जनैर्हृताः ॥
सनकाद्यास्ततस्तेषां वैराजा तपसि स्थिताः ।
तेषां सप्त गणाः प्रोक्ता इत्येषा पितृसन्ततिः ॥ २५ ॥
तेऽपि याज्याः पृथग्वर्णैर्न शूद्रेभ्यः पृथक्कृताः ।
वर्णत्रयाभ्यनुज्ञातः शूद्रः सर्वान्पितॄन्यजेत् ॥ २६ ॥
ते तु तस्य पृथक् सन्ति पितरः शूद्रजातयः । मुक्ताश्चेतनका ब्रह्मन्न दृश्यन्ते पितृष्वपि ॥
विशेषशास्त्रदृष्टया तु पुराणानाञ्च दर्शनात् ।
एवं ऋषिस्तुतैः शास्त्रैर्ज्ञात्वा याज्यान् स्वसम्भवान् ।
स्वयं सृष्ट्यां स्मृतिर्लब्धा पुत्राणां ब्रह्मणा ततः ।
परं निर्वाणमापन्नास्तेऽपि ज्ञानेन एव च ॥२९॥
वस्वादीनां कश्यपाद्या वर्णानां वसवादयः ।
अविशेषेण विज्ञेया गन्धर्वाद्या अपि ध्रुवम् ॥३०॥
एष ते पैतृकः सर्ग उद्देशेन महामुने । कथितो नान्त एवास्य वर्षकोट्या हि दृश्यते ॥
श्राद्धस्य कालान्वक्ष्यामि ताञ्छृणुष्व द्विजोत्तम ॥ ३२ ॥
श्राद्धार्हमागतन्द्रव्यं विशिष्टमथवा द्विजम् ।
श्राद्धं कुर्वीत विज्ञाय व्यतिपातेऽयने तथा ॥ ३३ ॥
विषुवे चैव संप्राप्ते ग्रहणे शशिसूर्ययोः । समस्तेष्वेव विप्रेन्द्र राशिष्वर्केऽतिगच्छति ॥
नक्षत्रग्रहपीडासु दुष्टस्वप्नावलोकने । इच्छाश्राद्धानि कुर्वीत नवशस्यागमे तथा ॥
अमावस्या यदा आर्द्रा विशाखास्वातियोगिनी ।
श्राद्धैः पितृगणस्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्टवार्षिकी ॥ ३६ ॥
अमावस्या यदा पुष्ये रौद्रेऽर्क्षे च पुनर्वसौ ।
द्वादशाब्दं तथा तृप्तिं प्रयान्ति पितरोऽर्चिताः ॥ ३७ ॥

वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छताम् । वारुणे चाप्यमावास्या देवानामपि दुर्लभा ॥
नवस्वर्क्षेष्वमावास्या यदा तेषु द्विजोत्तम । तदा श्राद्धानि देयानि अक्षय्यफलमिच्छताम् ॥
अपि कोटिसहस्रेण पुण्यस्यान्तो न विद्यते ॥ ३९ ॥
अथापरम्पितरः श्राद्धकालं रहस्यमस्मात्प्रवदन्ति पुण्यम् ।
वैशाखमासस्य तु या तृतीया नवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे ॥४०॥
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ।
उपप्लवे चन्द्रमसो रवेश्च चतसृष्वप्यष्टकास्वयनद्वये च ॥४१॥
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
श्राद्धं कृतं तेन समासहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥४२॥
माघसिते पञ्चदशी कदाचिदुपेति योगं यदि वारुणेन ।
ऋक्षेण कालः परमः पितॄणां न त्वल्पपुण्यैर्द्विज लभ्यतेऽसौ ॥४३॥
काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन् लभ्येत विप्रेन्द्र यदा पितृभ्यः ।
दत्तं जलान्नं प्रददाति तृप्तिं वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैः ॥४४॥
तत्रैव चेद्भाद्रपदा तु पूर्वा काले तदा यैः क्रियते पितृभ्यः ।
श्राद्धं परान्तृप्तिमुपैत्यनेन युगं समग्रं पितरः स्वपन्ति ॥४५॥
गङ्गां शतद्रुमथवा विपाशां सरस्वतीं नैमिषगोमतीं वा ।
ततो गवाद्यार्चनमादरेण कृत्वा पितॄणामहितानि हन्ति ॥ ४६ ॥
गायन्ति चैतत्पितरः कदा तु त्रयोदशीयुक्तमघासु भूयः ।
वर्षासितान्ते शुभतीर्थतोयैर्यास्याम तृप्तिं तनयादिदत्तैः ॥ ४७ ॥
चित्तञ्च वित्तञ्च नृणां विशुद्धं शस्तश्च कालः कथितो विधिश्च ।
पात्रं यथोक्तं परमा च भक्तिर्नृणां प्रयच्छन्त्यभिवाञ्छितानि ॥ ४८ ॥
पितृगीतांस्तथैवात्र श्लोकांस्ताञ्छृणु सत्तम ।
श्रुत्वा तथैव भविता भाव्यन्तत्र विधात्मना ॥ ४९ ॥
अपि धन्यः कुले जायादस्माकं मतिमान्नरः ।
अकुर्वन्वित्तशाठ्यं यः पिण्डान्नो निर्वपिष्यति ॥ ५० ॥
रत्नवस्त्रमहायानं सर्वन्तोयादिकं वसु । विभवे स तु[1] विप्रेभ्यः अस्मानुद्दिश्य दास्यति ॥
अन्नेन वा यथाशक्त्या कालेऽस्मिन् भक्तिनम्रधीः ।
भोजयिष्यति विप्राग्र्यांस्तन्मात्रविभवो नरः ॥ ५२ ॥
असमर्थोऽन्नदानस्य वन्यशाकं स्वशक्तितः ।
प्रदास्यति द्विजाग्र्येभ्यः स्वल्पां यो वापि दक्षिणाम् ॥ ५३ ॥
तत्राप्यसामर्थ्ययुतः करैर्गृह्या सितांस्तिलान् । प्रणम्य द्विजमुख्याय कस्मैचिदपि दास्यति ॥
तिलैः सप्ताष्टभिर्वापि समवेतञ्जलाञ्जलिम् । भक्तिनम्रः समुद्दिश्य योऽस्माकं सम्प्रदास्यति ॥

---

१. सति इति पाठान्तरम् ।

यतः कुतश्चित्सम्प्राप्य गोभ्यो वापि गवाह्निकम् ।
अभावे प्रीणयेत्तस्माद्भक्त्या युक्तः प्रदास्यति ॥ ५६ ॥
सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्शकः । सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पठिष्यति ॥
न मेऽस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्राद्धस्य योग्यं स्वपितॄन्नतोऽस्मि ।
तृप्यन्तु भक्त्या पितरो मयैतौ भुजौ ततौ वर्त्मनि मारुतस्य ॥ ५८ ॥
इत्येव पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनम् । कृतन्तेन भवेच्छ्राद्धं य एवं कुरुते द्विजः ॥

इति वराहपुराणे श्राद्धकल्पे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच

एतन्मे कथितं पूर्वं ब्रह्मपुत्रेण धीमता । सनकानुजेन विप्रर्षे ब्रह्मणा शृणु साम्प्रतम् ॥
त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् । ऋत्विजं भागिनेयञ्च दौहित्रं श्वशुरन्तथा ।
जामातरं मातुलञ्च तपोनिष्ठञ्च ब्राह्मणम् । पञ्चाग्न्यभिरतञ्चैव शिष्यं सम्बन्धिनन्तथा ।
मातृपितृरतश्चैव एतान्छ्राद्धे नियोजयेत् । २।३ ॥
मित्रधृक्कुनखी चैव श्यावदन्तस्तथा द्विजः । कन्यादूषयिता चैव वह्निदः[1] सोमविक्रयी ।
अभिशस्तस्तथा स्तेनः पिशुनो ग्रामयाजकः । भृतकाध्यापकश्चैव सूतकाध्यापकश्च यः ।
परपूर्वापतिश्चैव मातापित्रोस्तथोज्झकः । वृषलीसूतिपोष्यश्च वृषलीपतिरेव च ।
तथा देवलकश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥ ४—६ ।
प्रथमे हि बुधः कुर्याद्विप्राग्र्याणां निमन्त्रणम् ।
आनिमन्त्र्य द्विजान्पश्चादागतान्भोजयेद्यतीन् ॥ ७ ॥
पादशौचादिना गेहमागतान्भोजयेद्द्विजान् । पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥
पितृणामयुजो युग्यान्देवानामपि योजयेत् । देवानामेकमपि वा[2] पितृणाञ्च निवेदयेत् ॥
तथा मातामहश्राद्धं वैश्वदेवसमन्वितम् ।
कुर्वीत भक्तिसम्पन्नस्तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ १० ॥
प्राङ्मुखं भोजयेद्विप्रं देवानामुभयात्मकम् ।
पितृपैतामहानाञ्च भोजयेच्चाप्युदङ्मुखान् ॥ ११ ॥
पृथक् तयोः केचिदाहुः श्राद्धस्य करणं द्विजः । एकत्रैकेन पात्रेण वदन्त्यन्ये महर्षयः ॥
विष्टरार्थं कुशान्दत्त्वा सम्पूज्यार्घविधानतः । कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां तदनुज्ञया ॥
यवाम्बुना च देवानां दद्यादर्घं विधानवित् ।
सुगन्धधूपदीपांश्च दत्त्वा तेभ्यो यथाविधि ॥ १४ ॥
पितृणामपसव्येन सर्वमेवोपकल्पयेत् ।
अनुज्ञाञ्च ततः प्राप्य दत्त्वा दर्भान्द्विधाकृतान् ॥ १५ ॥

---

१ वह्निवेदोभूः इति पाठान्तरम् । २. देवनामेकमेकं वेति पाठान्तरम्

मन्त्रपूर्वं पितॄणान्तु कुर्यादावाहनम्बुधः। तिलाम्बुना चापसव्यं दद्यादर्घादिकं बुधः॥
काले तत्रातिथिं प्राप्तमन्नकामं द्विजाध्वगम्। ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः कामं तमपि पूजयेत्॥
योगिनो विविधै रूपैर्नराणामुपकारिणः। भ्रमन्ति पृथिवीमेतामविज्ञातस्वरूपिणः॥१८॥
तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तं श्राद्धकालेऽतिथिं बुधः।
श्राद्धक्रियाफलं हन्ति द्विजेन्द्रापूजितोऽतिथिः॥ १९॥
जुहुयाद्व्यञ्जनक्षारैर्वर्जमन्नन्ततोऽनले। अनुज्ञातो द्विजैस्तैस्तु त्रिः कृत्वा पुरुषर्षभ॥
अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः। सोमाय वै पितृमते दातव्या तदनन्तरम्॥
वैवस्वताय चैवान्या तृतीया दीयते हुतिः। हुतावशिष्टमल्पाल्पं विप्रपात्रेषु निर्वपेत्॥
ततोऽन्नं मृष्टमत्यथमभीष्टमभिसंस्कृतम्।
दत्त्वा जुषस्वमिच्छातो वाच्यमेतदनिष्ठुरम्॥ २३॥
भोक्तव्यं तैश्च तद्चित्तैर्मौनिभिः सुमुखैः स्थिरम्।
अक्रुध्यताप्यन्नवता देयन्तेनापि भक्तितः॥ २४॥
रक्षोघ्नमन्त्रपठनं भमेरास्तरणन्तिलैः। कृत्वाऽऽध्यपाश्च पितरस्त एव द्विजसत्तमाः॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः। मम तृप्तिं प्रयान्त्वद्य होमाप्यायितमूर्तयः[1]॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः। मम तृप्तिं प्रयान्त्वद्य विप्रदेहेषु संस्थिताः॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः। तृप्तिम्प्रयान्तु पिण्डेषु मया दत्तेषु भूतले॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः। तृप्तिम्प्रयान्तु मे भक्त्या यन्मयैतदुदाहृतम्॥
मातामहस्तृप्तिमुपैतु तस्य तथा पिता तृप्तिमुपैतु योऽन्यः।
विश्वेऽथ देवाः परमाम्प्रयान्तु तृप्तिम्प्रणश्यन्तु च यातुधानाः॥ ३०॥
यज्ञेश्वरो यज्ञसमस्तनेता भोक्ता व्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र।
तत्सन्निधानादपयान्तु सद्यो रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्वे॥ ३१॥
तृप्तेष्वेतेषु विप्रेषु किरेदन्नं महीतले। दद्यादाचमनार्थाय तेभ्यो वारि सकृत्सकृत्॥
सुतृप्तैस्तैरनुज्ञातः सर्वेणान्नेन भूतले। सलिलेन ततः पिण्डान् सम्यग्गृह्य समासतः॥
पितृतीर्थेन सलिलं तथैव सलिलाञ्जलिम्। मातामहेभ्यस्तेनैव पिण्डांस्तीर्थेषु निर्वपेत्॥
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पुष्पधूपादिपूजितम्। स्वपित्रे प्रथमं पिण्डं दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ॥
पितामहाय चैवान्यं तत्पित्रे च तथापरम्। दर्भमूले लेपभुजां लेपयेल्लेपघर्षणात्॥
पिण्डैर्मातामहांस्तद्वद्गन्धमाल्यादिसंयुतैः। पूजयित्वा द्विजाग्र्याणां दद्यादाचमनं बुधः॥
पित्र्येभ्यः प्रथमं भक्त्या तन्मनस्को द्विजेश्वरः।
स्वस्त्यादि वाचयित्वा तु दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम्॥३८॥
दत्त्वा च दक्षिणां तेभ्यो वाचयेद्वैश्वदैविकम्।
प्रीयन्तामिति ये विश्वेदेवास्ते स इतीरयेत्॥ ३९॥

---

१ होमाध्यापितमूर्तय इति क्वाचित्कः पाठः।

तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तथाशिषः ।
तथा विसर्जयेद्देवान् पूर्वं पैत्र्यान्महामते ॥ ४० ॥
मातामहानामप्येवं सह देवैः क्रमात्स्थितैः। भोजने च स्वशक्त्या च दाने तद्वद्विसर्जने ।
आपादशौचनात्पूर्वं कुर्यादेवं द्विजन्मसु ॥ ४१ ॥
ज्ञानिनं प्रथमं विप्रं त्रिषु मातामहादिषु ।
तथा विसर्जयेत्प्राज्ञः सम्मान्याभ्यर्थिनस्ततः ॥ ४२ ॥
निवर्तेताभ्यनुज्ञात आद्वारान्तमनुव्रजेत् ।
ततस्तु वैश्वदेवाख्यं कुर्यान्नित्यक्रियान्ततः ॥४३ ॥
भुञ्जीयाच्च समं पूज्यभृत्यबन्धुभिरात्मना ॥ ४४ ॥
एवं श्राद्धं बुधः कुर्यात्पित्र्यं मातामहन्तथा ।
श्राद्धैराप्यायिता दद्युः सर्वान् कामान्पितामहाः ॥ ४५ ॥
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपास्तिलाः ।
रजतस्य तथा दानं तथा सन्दर्शनादिकम् ॥ ४६ ॥
वर्ज्यन्तु कुर्मता श्राद्धं क्रोधोध्वंगमनन्त्वरा । भोक्तुं रज्यति विप्रेन्द्रे त्रयमेतन्न संशयः ।
विश्वेदेवाः सपितरस्तथा मातामहा द्विज । कुलञ्चाप्यायतं पुंसा सर्वं श्राद्धं प्रकुर्वता ॥
सोमाधारः पितृगणो योगाधारस्तु चन्द्रमाः ।
श्राद्धं योगनियुक्तन्तु तस्माद्विप्रेन्द्र शस्यते ॥ ४९ ॥
सहस्रस्यापि विप्राणां योगी चेत्पुरतः स्थितः ।
सर्वान् भोक्तृंस्तारयति यजमानन्तथा द्विज ॥ ५० ॥
इयं सर्वपुराणेषु सामान्या पैतृकी क्रिया ।
एतत्क्रमात्कर्मकाण्डं ज्ञात्वा मुच्येत बन्धनात् ॥ ५१ ॥
एतदाश्रित्य निर्वाणमृषयः शंसितव्रताः । प्राप्ता गौरमुखादाशु त्वमप्येवंपरो भव ॥५२॥
इति ते कथितं भक्त्या पृच्छतो द्विजसत्तम ।
पितॄन्यष्ट्वा हरिं ध्यायेद्यस्तस्य किमतः परम् ॥ ५३ ॥
न तस्मात्[1] परतः पित्र्यं तत्त्वमस्तीति निश्चयः ॥ ५४ ॥
इति वराहपुराणे श्राद्धकल्पः समाप्तः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

एवं श्राद्धविधिं श्रुत्वा मार्कण्डेयान्महामुनिः । तदा गौरमुखो देवः किमूर्ध्वं कृतवानसौ ॥
वराह उवाच
एतच्छ्रुत्वा तदा धात्रि पितृतन्त्रं महामुनिः । तत्स्मारितो जन्मशतं मार्कण्डेयेन धीमता ॥

---

१. नैतस्मादिति पाठान्तरम्

धरण्युवाच

भवन् गौरमुखः कोऽसावन्यजन्मनि कः स्मृतः ।
कथञ्च स्मृतवान् स्मृत्वा किं चकार च सत्तमः ॥ ३ ॥

वराह उवाच

भृगुरासोत्त्वयं साक्षादन्यस्मिन् ब्रह्मजन्मनि । तदन्वयात्मजस्त्वेष मार्कण्डेयो महामुनिः॥
पुत्रैस्तु बोधिता यूयं सुगतिम्प्राप्स्यथेति यत् । प्रागुक्तं ब्रह्मणा नेन मार्कण्डेयेन बोधितः॥

सस्मार सर्वजन्मानि स्मृत्वा चैव तु यत्कृतम् ।
तच्छृणुष्व वरारोहे कथयामि समासतः ॥ ६ ॥

एवं श्राद्धविधानेन द्वादशाब्दं ततः पितॄन् । इष्ट्वा पश्चाद्धरेः स्तोत्रं स मुनिस्तूपचक्रमे ॥
प्रभासं नाम यत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र दैत्यान्तकन्देवं स्तोतुङ्गौरमुखः स्थितः॥

गौरमुख उवाच

स्तोष्ये महेन्द्रं रिपुदर्पहं शिवं नारायणं ब्रह्मविदां वरिष्ठम् ।
आदित्यचन्द्राश्विवयुगस्थमाद्यं पुरातनं दैत्यहरं सदा हरिम् ॥ ९ ॥
चकार मात्स्यं वपुरात्मनो यः पुरातनं वेदविनाशकाले ।
महामहीभृद्वपुरग्रपुच्छच्छटाहतार्चिः सुरशत्रुहाद्यः ॥ १० ॥
तथाब्धिमन्थानकृते गिरीन्द्रं दधार यः कौर्मवपुः पुराणम् ।
हितेच्छयाप्तः पुरुषः पुराणः प्रपातु मां दैत्यहरः सुरेशः ॥ ११ ॥
महावराहः सततं पृथिव्यास्तलात्तलम्प्राविशद्यो महात्मा ।
यज्ञाङ्गसंज्ञः सुरसिद्धसङ्घैः स पातु मां दैत्यहरः पुराणः ॥ १२ ॥
नृसिंहरूपो च बभूव योऽसौ युगे युगे योगिवरोग्रभीमः ।
करालवक्त्रः कनकाग्रवर्चावराशयोऽस्मानसुरान्तकोऽव्यात् ॥ १३ ॥
बलेर्मखध्वंसकृदप्रमेयो योगात्मको योगवपुः स्वरूपः ।
स दण्डकाष्ठाजिनलक्षणः पुनः क्षितिं य आक्रान्तवपुः पुनातु[१] ॥१४॥
त्रिःसप्तकृत्वो जगतीं जिगाय कृत्वा ददौ कश्यपाय प्रचण्डः ।
स जामदग्न्योऽभिजनस्य गोप्ता हिरण्यगर्भोऽसुरहा प्रपातु ॥ १५ ॥
चतुः प्रकारश्च वपुर्य आद्यं हैरण्यगर्भप्रतिमानलक्ष्यम् ।
रामादिरूपैर्बहुरूपभेदश्चकार सोऽस्मान्नसुरान्तकोऽव्यात् ॥ १६ ॥
चाणूरकंसासुरदर्पभीतैर्भीतामराणामभयाय देवः ।
युगे युगे वासुदेवो बभूव कल्पे भवत्यद्भुतरूपकारी ॥ १७ ॥
युगे युगे कल्किनाम्ना महात्मा वर्णस्थितिं कर्तुमनेकरूपः ।
सनातनो ब्रह्ममयः पुरातनो न यस्य रूपं सुरसिद्धदैत्याः ।
पश्यन्ति विज्ञानगतिं विहाय अतो यमेनापि समर्चयन्ति ।

---

१. योऽसौ क्रान्तवान्नः इति पाठान्तरम् ।

मत्स्यादिरूपाणि चराणि सोऽव्यात् ॥ १८ । १९ ॥
नमो नमस्ते पुरुषोत्तमाय पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते । नयस्व मां मुक्तिपदं नमस्ते ॥
एवं नमस्यतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः । प्रत्यक्षतां गतो देवः स्वयञ्चक्रगदाधरः ॥२१॥
तन्दृष्ट्वा तस्य विज्ञानं निस्तरङ्गं स्वदेहतः ।
उत्तस्थौ सोऽपि तं लब्ध्वा तस्मिन् ब्रह्मणि शाश्वते ।
लयं जगाम देवात्मन्यपुनर्भवसंज्ञिते ॥ २२ ॥

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः

धरण्युवाच

तदा दुर्वाससा शप्तो देवराजः शतक्रतुः । वसिष्यसि त्वं मर्त्येषु सुप्रतीकसुतेन तु ॥
उत्सादितो दिवो मूढेत्येवमुक्तस्तु भूधरः । इन्द्रो मर्त्यमुपागम्य सर्वदेवसमन्वितः ॥
किञ्चकार च तस्मिंस्तु दुर्जये च निपातिते । परमेष्ठिना भगवता तेन योगविदुत्तमौ ॥
स्वर्गे विद्युत्सुविद्युच्च तौ च किञ्चक्रतुस्तदा । एतन्मे संशयं देव कथयस्व प्रसादतः ॥

वाराह उवाच

दुर्जयेन जितो धात्रि देवराजः शतक्रतुः । भारते हि तदा वर्षे वाराणस्यान्तु पूर्वतः ।
आश्रित्य संस्थितो देवैः सह यक्षमहोरगैः ॥ ५ ॥
विद्युत्सुविद्युच्च तदा योगमास्थाय शोभने ।
दीर्घतापज्वरं वायुकर्मयोगेन संश्रितौ । लोकपालायतं कृत्स्नं चक्रतुर्योगमायया ॥६॥
तं दुर्जयं मृतं श्रुत्वा समुद्रान्तं स्थितं सदा आनीय । चतुरङ्गन्तुदेवान् प्रति विजग्मतुः॥
आगत्य तौ तदा दैत्यौ महत्सैन्येन पर्वतम् ।
हिमवन्तं समाश्रित्य संस्थितौ तु बभूवतुः ॥ ८ ॥
देवा अपि महत्सैन्यं संहत्य कृतदंशिताः । मन्त्रयाञ्चक्रुरव्यग्रा ऐन्द्रं पदमभीप्सवः ॥
अब्रवीत्तत्र देवानां गुरुराङ्गिरसी मुनिः । गोमेधेन यजध्वं वै प्रथमं तदनन्तरम् ॥
यष्टव्यं क्रतुभिः सर्वैरेषा स्थितिरथामराः । उपदेशो मया दत्तः क्रियतां शीघ्र एष वै ॥
एवमुक्तास्तदा देवा गाः पशूंश्चानुकल्प्य ते । मुमुचुश्चरणार्थाय रक्षार्थं सरमान्ददुः ॥
ताश्च गावो देवशुन्या रक्ष्यमाणा धराधरे । तत्र जग्मुस्तदा गावश्चरन्त्यो यत्र तेऽसुराः॥
ते च गावस्तु ता दृष्ट्वा शुक्रमूचुः पुरोहितम् ।
पश्य त्वन्देव गा ब्रह्मंश्चार्यन्ते रक्षमाणया ।
देवशुन्या सरमया वद किं क्रियतेऽधुना ॥ १४ ॥
एवमुक्तस्तदा शुक्रः प्रत्युवाचासुरांस्तदा । एता गा ह्रियतां शीघ्रमसुरा मा विलम्बथ ॥
एवमुक्तास्तदा दैत्या जह्रुस्ता गा यदृच्छया ॥ १६ ॥

हृतासु तासु सरमा मार्गान्वेषणतत्परा । अपश्यत्सा दितेः पुत्रैर्नीता गावो धराधरे।
दैत्यैरपि शुनो दृष्टा दृष्टमार्गा विशेषतः ॥ १७ ॥
दृष्ट्वा ते ताञ्च साम्नैव सामपूर्वमिदं वचः ।
आसांगवान्तु दुग्धैवेक्षीरन्त्वं सरमे शुभे। पिवस्वैवमिति प्रोक्त्वा तस्यै तद्दुरञ्जसा।
दत्त्वा तु क्षीरपानन्तु तस्यै ते दैत्यनायकाः । मा भद्रे देवराजाय गास्त्विमा विनिवेदय।
एवमुक्त्वा ततो दैत्या मुमुचुस्तां शुनीं वने । तैर्मुक्ता सा सुरांस्तूर्णं जगाम खलु वेपती॥
नमश्चक्रे च देवेन्द्रं सरमा सुरसत्तम् ॥ २१ ॥
तस्याश्च मरुतो देवा देवेन्द्रेण निरूपिताः ।
गूढं गच्छत रक्षार्थं देवशुन्या महाबलाः । इत्युक्तास्तेन सूक्ष्मेण वपुषा जग्मुरञ्जसा ॥
तेऽप्यागम्य सुरेन्द्राय नमश्चक्रुर्धराधरे । तान्देवराजः पप्रच्छ गावः किं सरमेऽभवन् ॥
एवमुक्ता तु सरमा न जानामीति चाब्रवीत् ॥ २४ ॥
तत इन्द्रो रुषा युक्तो यज्ञार्थमुपकल्पिताः ।
गावः क्व चेति मरुतः प्रोवाचेदं शुनी कथम् ॥ २५ ॥
एवमुक्तास्तु मरुतो देवेन्द्रेण धराधरे। कथयामासुरव्यग्राः कर्म तत्सरमाकृतम् ॥
तत इन्द्रः समुत्थाय पदा सन्ताडयच्छुनीम् । क्रोधेन महताविष्टो देवेन्द्रः पाकशासनः॥
क्षीरं पीतन्त्वया मूढे गावस्ताश्चसुरैर्हृताः। एवमुक्त्वा पदा तेन ताडिता सरमा धरे ॥
तस्येन्द्रपादघातेन क्षीरं वक्त्वात्प्रसुस्रुवे । स्रवता तेन पयसा सा शुनी यत्रगाभवत् ।
जगाम तत्र देवेन्द्रः सहसैन्यस्तदा धरे ॥ २९ ॥
अपश्यत्तत्र देवेन्द्रस्ता गा दैत्यैरुपाहृताः । चक्रुर्ये पालनं दैत्यास्ते दैत्याबलिनो भराम् ॥
तैः सैन्यैर्निहताः सद्यस्तत्युजुर्गाः स्वमूर्तिभिः । सामन्तैश्च सुरेन्द्रोऽथ वृतः परमहर्षितैः॥
ताश्च लब्ध्वा महेन्द्रस्तु मुदा परमया युतः । चकार यज्ञान्विविधान्सहस्रानपि स प्रभुः॥
क्रियमाणैस्ततो यज्ञैर्ववृधेन्द्रस्य तद्बलम् । वर्धतेन बलेनेन्द्रो देवसैन्यमुवाच ह ॥ ३३ ॥
सन्नह्यतां सुराः शीघ्रं दैत्यानां वधकर्मणि ।
एवमुक्तास्तदा देवाः सन्नद्धास्तत्क्षणेऽभवन् ॥ ३४ ॥
असुराणामभावाय जग्मुर्देवाः सवासवाः ।
गत्वा तु युयुधुस्तूर्णं विजिग्युस्त्वासुरीञ्चमूम् ॥ ३५ ॥
जिताश्च देवैरसुरा हतशेषा धराधरे । ममज्जुः सागरजले भयत्रस्ता विचेतसः ॥ ३६ ॥
देवराजोऽपि त्रिदिवं लोकपालैः समन्धरे। आरुह्य बुभुजे प्राग्वत् सदेवो देवराड्विभुः॥
य[1]नच शृणुयान्नित्यं परमाख्यानमुत्तमम् । स गोमेधस्य यज्ञस्य फलम्प्राप्नोति मानवः॥
भ्रष्टराज्यश्च यो राजा शृणोतीदं समाहितः । स देवेन्द्र इव स्वर्गे राज्यं स्वं लभते नरः॥
इति वाराहपुराणे सरमोपाख्याने षोडशोऽध्यायः

१. एवमिति पाठान्तरम् ।

सप्तदशोऽध्यायः

धरण्युवाच

ये ते मणौ तदा देव उत्पन्ना नरपुङ्गवाः। तेषां वरो भगवता दत्तस्त्रेतायुगे किल ॥१॥
राजानो भवितारो वै कथन्तेषां समुद्भवः।
किञ्च चक्रुर्हि ते कर्म पृथङ्नामानि शंस मे ॥ २।

वराह उवाच

सुप्रभो मणिजो यस्तु राजा नाम महामनाः।
तस्योत्पत्ति वरारोहे शृणु त्वम्भूतधारिणि ॥ ३।
असीद्राजा महाबाहुरादौ कृतयुगे पुरा। श्रुतकीर्तिरिति ख्यातस्त्रैलोक्ये बलवत्तरः ॥४।
तस्य पुत्रत्वमापेदे सुप्रभो मणिजो धरे। प्रजापालेति वै नाम्ना श्रुतकीर्तिर्महाबलः ॥
स एकस्मिन्दिने प्रायाद् गहनं श्वापदाकुलम्। तत्रापश्यद्दृषेर्धन्यं महदाश्रममण्डलम् ॥
तस्मिन्महातपा नाम ऋषिः परमधार्मिकः। तपस्तेपे निराहारो जपन् ब्रह्म सनातनम् ॥
तत्रासौ पार्थिवः श्रीमान् प्रवेशाय मतिन्तदा। चकार चाविशद्राजा प्रजापालो महातपाः॥
तस्मिन्वराश्रमपदे वनवृक्षजात्याधराप्रशस्तोर्जितमार्गजुष्टा[1]।
लतागृहा इन्दुरिव प्रकाशिनो नायासङ्घा यत्र याता हि भृङ्गाः ॥ ९ ॥
सुरक्तपद्मोदरकोमलाग्र नखाङ्गुलीभिः प्रसृतैः सुराणाम्।
वराङ्गनाभिः पदपंक्तिमुच्चैर्विहाय भूमिन्त्वपि वृत्रशत्रोः ॥ १० ॥
क्वचित्समीपे तमतेव हृष्टैर्नानाद्विजैः षट्चरणैश्च मत्तैः।
वासद्भियुक्तैर्विविधप्रमाणाः शाखाः सुपुष्पाः समयोगयुक्ताः ॥ ११ ॥
कदम्बनीपार्जुनशीलशाल भृता गृहस्थैर्मधुरस्वरेण।
जुष्टा विहङ्गैः सुजनप्रयोगा निराकुला कार्यधतिर्यथास्थैः ॥ १२ ॥
मखाग्निधूमैरुदिताग्निहोमैस्ततः समन्ताद् गृहमेधिभिर्द्विजैः।
सिंहैरिवाधर्मकरी विदारितः सतीक्ष्णदंष्ट्रैर्वरमत्तकेसरैः ॥ १३ ॥
एवं स राजा विविधानुपायान्वराश्रमे प्रेक्षमाणो विशेष।
तस्मिन् प्रविष्टे तु स तीव्रतेजा महातपाः पुण्यकृताम्प्रधानः।
दृष्टो यथा भानुरनन्तभानुः कौश्यासने ब्रह्मविदाम्प्रधानः ॥ १४ ॥
दृष्ट्वा स राजा विजगे मृगाणां मतिं विसस्मार मुनेः प्रसङ्गात्।
चकार धर्मम्प्रति मानसं सः अनुत्तमञ्चाप्रतिमं मुनिः सः ॥ १५ ॥
स मुनिस्तन्नृपं दृष्ट्वा प्रजापालमकल्मषम्। अभ्यागतक्रियाञ्चक्रे आसनस्वागतादिभिः॥
ततः कृतासनो राजा प्रणम्य ऋषिपुङ्गवम्। पप्रच्छ वसुधे प्रश्नमिमम्परमदुर्लभम् ॥
भगवन्दुःखसंसारमग्नैः पुम्भिर्जिगीषुभिः। यत्कार्यन्तन्ममाचक्ष्व प्रणते शंसितव्रत

१. प्रसूतोर्जितमार्गजुष्टा इति पाठः कुत्रचिदुपलभ्यते।

महातपा उवाच

संसारार्णवमज्जमानमनुजैः पोतः स्थिरोऽतिध्रुवः
कार्यः पूजनहोमदानविविधैर्यज्ञैः समन्त्र्यायनैः ।
कीलैः कीलितमोक्षभिः सुरभटैरूर्ध्वे महारज्जुभिः
प्राणाद्यैरधुना कुरुष्व नृपते पोतन्त्रिलोकेश्वरम् ॥ १९ ॥
नारायणं नरकहरं सुरेशं भक्त्या नमस्कुर्वति यो नृपेश ।
स वीतशोकः परमं विशोकं प्राप्नोति विष्णोः पदमव्ययं तत्[1] ॥२०॥

नृप उवाच

भगवन् सर्वधर्मज्ञ कथं विष्णुः सनातनः । पूज्यते मोक्षमिच्छद्भिः पुरुषैर्वद तत्त्वतः ॥

महातपा उवाच

शृणु राजन् महाप्राज्ञ यथा विष्णुः प्रसीदति । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां सर्वयोगीश्वरो हरिः॥
सर्वे देवाः सपितरो ब्रह्माद्याश्चाण्डमध्यगाः ।
विष्णोः सकाशादुत्पन्ना इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ २३ ॥
अग्निस्तथाश्विनौ गौरी गजवक्त्रभुजङ्गमाः । कार्त्तिकेयस्तथादित्या मातरो दुर्गया सह ॥
दिशो धनपतिर्विष्णुर्यमो रुद्रः शशी तथा । पितरश्चेति सम्भूताः प्राधान्येन जगत्पतेः ॥
हिरण्यगर्भस्य तनौ सर्व एव समुद्भवाः । पृथक् पृथक्कृतो गर्वं वहमानाः समन्ततः ॥
अहं योग्यस्त्वहं याज्य इति तेषां स्वनो महान् । श्रूयते देवसमितौ क्षुब्धसागरसन्निभः॥
तेषां विवदमानानां वह्निरुत्थाय पार्थिवः ।
उवाच मां यजस्वेति ध्यायध्वं मामिति ब्रुवन् ॥ २८ ॥
प्राजापत्यमिदं नूनं शरीरं मद्विना कृतम् । विनाशमुपपद्येत यतो नायं महानहम् ॥
एवमुक्त्वा शरीरन्तु त्यक्त्वा वह्निर्विनिर्ययौ । निर्गतेऽपि ततस्तस्मिंस्तच्छरीरं न शीर्यते॥
ततोऽश्विनौ मूर्तिमन्तौ प्राणापानशरीरगौ । आवां प्रधानावित्येवमूचतुर्योज्यमुत्तरौ ॥
एवमुक्त्वा शरीरन्तु विहाय क्वचिदास्थितौ । तयोरपि क्षयं कृत्वा क्षीणन्तत्पुरमास्थितम्॥
ततो वागब्रवीद्गौरी प्राधान्यं मयि संस्थितम् ।
साप्येवमुक्त्वा क्षेत्रात्तु निश्चक्राम वहिः शुभा ॥
तया विनापि तत्क्षेत्रं वागूनं व्यवतिष्ठत । ततो गणपतिर्वाक्यमाकाशाख्योऽब्रवीत्तदा ॥
न मया रहितङ्किञ्चिच्छरीरं स्थायि दूरतः ।
कालान्तरेत्येव मुक्त्वा सोऽपि निष्क्रम्य देहतः पृथग्भूतस्तथाप्येतच्छरीरं नाप्यनीनशत् ॥
वनाशाख्यश्च तत्तेन तथापि न विशीर्यते ॥ ३६ ॥
सुषिरैस्तु विहीनस्तु दृष्ट्वा क्षेत्रं व्यवस्थितम् । शरीरधातवः सर्वे ते ब्रूयुर्वाक्यमेव हि ॥
अस्माभिर्व्यतिरिक्तस्य न शरीरस्य धारणम् । भवतीत्येवमुक्त्वा ते जहुः सर्वे शरीरिणः॥
तैर्व्यपेतमपि क्षेत्रम्पुरुषेण प्रपाल्यते । तं दृष्ट्वा त्वब्रवीत्स्कन्दः सोऽहङ्कारः प्रकीर्तितः ॥

---

१. यदिति वा पाठः

मया विना शरीरस्य सम्भूतिरपि नेष्यते ।
एवमुक्त्वा शरीरात्तु स व्यपेतः पृथक् स्थितः ॥ ४० ॥
तेनाक्षतेन तत्क्षेत्रं विना मुक्तवदास्थितम् ।
तं दृष्ट्वा कुपितो भानुः स आदित्यः प्रकीर्तितः ॥ ४१ ॥
मया विना कथं क्षेत्रमिमं क्षणमपीष्यते । एवमुक्त्वाथ यातः स तच्छरीरं न शीर्यते ॥
ततः कामादिरुत्थाय गणो मातृविसंज्ञितः । न मया व्यतिरिक्तस्य शरीरस्य व्यवस्थितिः ।
एवमुक्त्वा स यातस्तु शरीरं तन्न शीर्यते ॥ ४३ ॥
ततो मायाब्रवीत्कोपात्सा च दुर्गा प्रकीर्तिता ।
न मयास्य विना भूतिरित्युक्त्वान्तर्दधे पुनः ॥ ४४ ॥
ततो दिशः समुत्तस्थुरूचुश्चेदं वचो महत् । नास्माभी रहितं कार्यम्भवतीति न संशयः ।
चतस्र आगताः काष्ठास्ताः प्रयाताः क्षणात्तदा । ततो धनपतिर्वायुर्मध्यतस्त्यक्तसम्भवः ।
शरीरस्येति सोऽप्येवमुक्त्वा मूर्धानगोऽभवत् ॥ ४६ ॥
ततो विष्णोर्मनो ब्रूयान्नायन्देहो मया विना ।
क्षणमप्युत्सहे स्थातुमित्युक्त्वान्तर्दधे पुनः ॥ ४७ ॥
ततो धर्मोऽब्रवीत्सर्वमिदम्पालितवानहम् । इदानीम्मय्युपगते कथमेतद्भविष्यति ॥
एवमुक्त्वा गतो धर्मस्तच्छरीरं न शीर्यते ॥ ४९ ॥
ततोऽब्रवीन्महादेवः अव्यक्तो भूतभावनः । महत्संज्ञो मया हीनं शरीरन्नो भवेद्यथा ॥
एवमुक्त्वा गतः शम्भुस्तच्छरीरं न शीर्यते ॥ ५१ ॥
तद्दृष्ट्वा पितरश्चोचुस्तन्मात्रं यावदस्मभिः । प्राणान्तरेभी रेतश्च शरीरं शीर्यते ध्रुवम् ॥
एवमुक्त्वा तु तद्देहन्त्यक्त्वान्तर्द्धानमागताः ।
अग्निः प्राणः अपानौ च आकाशञ्चैव धातवः ॥ ५३ ॥
क्षेत्रन्तद्वदहङ्कारो भानुः कामादयो मया ।
काष्ठा वायुर्विष्णुधर्मौ शम्भुश्चैवेन्द्रियार्थकाः ॥ ५४ ॥
एतैर्मुक्तन्तु तत्क्षेत्रम्मुक्ताविव तु संस्थितम् । सोमेन पाल्यमानन्तु पुरुषेणेन्दुरूपिणा ।
एवं व्यवस्थिते सोमे षोडशात्मन्यथाक्षरे । प्राग्वत्तत्र गुणोपेतं क्षेत्रमुत्थाय बभ्रम ॥
प्रागवस्थं शरीरन्तु दृष्ट्वा सर्वज्ञपालितम् ।
ताः क्षेत्रदेवताः सर्वा वैलक्षम्भावमास्थिताः ।
तमेवन्तुष्टुवुः सर्वास्तं देवम्परमेश्वरम् ॥ ५७ ॥
स्वस्थानमाशिषुः सर्वास्तदा नृपतिसत्तम ।
त्वमग्निस्त्वन्तथा प्राणस्त्वमपानः सरस्वती ॥ ५८ ॥
त्वमाकाशन्धनाध्यक्षस्त्वं शरीरस्य धातवः । अहङ्कारो भवान्देव त्वमादित्योऽष्टको गणः ॥
त्वं माया पृथिवी दुर्गा त्वं दिशस्त्वम्मरुत्पतिः ।
त्वं विष्णुस्त्वन्तथाधर्मस्त्वञ्जिष्णुस्त्वम्पराजितः ॥ ६० ॥

अक्षरार्थस्वरूपेण परमेश्वरसंज्ञितः। अस्माभिरपयातैस्तु कथमेतद्भविष्यति ॥ ६१॥
एवमत्र शरीरन्तु त्यक्तमस्माभिरेव च। न परम्भवतो देव तदत्र त्वञ्च पाल्यते॥
स्थानभङ्गो न नः कार्यः स्वयं सृष्ट्वा प्रजापते।
एवं स्तुतस्ततो देवस्तेषां तोषं परं ययौ ॥ ६३ ॥
उवाच चैतान् क्रीडार्थं भवन्तोत्पादिता मया।
कृतकृत्यस्य चैकन्तु भवद्भिर्मे प्रयोजनम् ॥ ६४ ॥
तथा चेदप्रियं रूपे द्वे द्वे प्रत्येकशोऽधुना। भूतकार्येष्वमूर्तेन देवलोके तु मूर्तिना।
तिष्ठध्वमपि कालान्ते लयं त्वाविशत द्रुतम् ॥ ६५ ॥
शरीराणि पुनर्नैव कर्तव्योऽहमिति कचित्।
मूर्तीनाञ्च तथा तुभ्यमग्निनामानि वोऽधुना ॥ ६६ ॥
अग्नेर्वैश्वानरो नाम प्राणापानौ तथाश्विनौ। भविष्यन्ति तथा गौरी हिमशैलसुता तथा॥
पृथिव्यादिगुणस्त्वेष गजवक्त्रो भविष्यति। शरीरधातवश्चेमे नानाभूतानि एव तु ॥
अहङ्कारस्तथा स्कन्दः कार्त्तिकेयो भविष्यति। शरीरमाया दुर्गैषा कारणान्ते भविष्यति॥
दश कन्या भविष्यन्ति काष्ठास्त्वेतास्तु वारुणाः।
अयं वायुर्धनेशस्तु कारणान्ते भविष्यति ॥ ७० ।
अयं मनो विष्णुनामा भविष्यति न संशयः।
धर्मोऽपि यममाना च भविष्यति न संशयः ॥ ७१ ।
महत्तत्त्वञ्च भगवान्महादेवो भविष्यति। इन्द्रियार्थाश्च पितरो भविष्यन्ति न संशयः॥
अयं सोमः पुरा भूत्वा यामित्रं सर्वदामराः।
एवं वेदान्तपुरुषः प्रोक्तो नारायणात्मकः।
स्वस्थाने देवताः सर्वा देवस्तु विरराम ह ॥ ७३ ।
एवंप्रभावो देवोऽसौ वेदवेद्यो जनार्दनः। कथितो नृपते तुभ्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥

इति वराहपुराणे महातपउपाख्याने सप्तदशोऽध्यायः।

अष्टादशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

कथमग्नेः समुत्पत्तिरश्विनोर्वा महामुने। गौर्या गणपतर्वाऽपि नागानां वा गुहस्य च ॥
आदित्यचन्द्रमातृणां दुर्गाया वा दिशास्तथा ॥
धनदस्य च दिष्णोर्वा धर्मस्य परमेष्ठिनः ॥ २ ।
शम्भोर्वापि पितृणाञ्च तथा चन्द्रमसो मुने।
शरीरदेवताः सर्वाः कथं मूर्तित्वमागताः ॥ ३ ।

किञ्च तासां मुने भोज्यं का वा संज्ञा तिथिश्च का ।
यस्यां दृष्टवा त्वमो पुंसां फलं यच्छन्त्यनामयम् ।
एतन्मे सरहस्यन्तु मुने त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४ ।

महातपा उवाच

योगसाध्यस्वरूपेण आत्मा नारायणात्मकः ।
सर्वज्ञः क्रीडतस्तस्य भोगेच्छा चात्मनात्मनि ॥ ५ ।
क्षोभितेऽस्मिन्महाभूते एतत्सद्वैतदद्भुतम् । तमद्य प्रीतिमत्तोऽयं विकारं समरोचयत् ॥
विकुर्वतस्तस्य तदा महानग्निः समुत्थितः । कोटिज्वालापरीवारः शब्दवान्दहनात्मक ॥
असावप्यतितेजस्वी विकारं समरोचयत् । विकुर्वतो बभौ वह्नेर्वायुः परमदारुणः ॥
तस्मादपि विकारस्था दाकाशं समपद्यत । तच्छब्दलक्षणं व्योम स च वायुः प्रतापवान् ॥
तच्च तेजोऽम्भसा युक्तं श्लिष्टमन्योन्यतस्तथा ।
तेजसा शोषितं तोयं वायुना उग्रगामिणा ॥ १० ।
बोधितेन तथा व्योममार्गे दत्ते तु तत्क्षणात् ।
पिण्डीभूतं तथा सर्वं काठिन्यं समपद्यत ॥ ११ ।
सेयं पृथ्वी महाभाग तेषां वृक्षेतराभवत् । चतुर्णां योगकाठिन्यादेकैकं गुणवृद्धितः ॥
पृथ्वी पञ्चगुणा ज्ञेया तेऽप्येतस्यां व्यवस्थिताः ।
स च काठिन्यकं कुर्वन् ब्रह्माण्डं समपद्यत ॥ १३ ।
तस्मिन्नारायणो देवश्चतुर्मूर्तिश्चतुर्भुजः । प्राजापत्येन रूपेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥
चिन्तयन्नाधि गच्छेत सृष्टिं लोकपितामहः । ततोऽस्य सुमहान् कोपो जज्ञे परमदारुणः ॥
तस्मात्कोपात्सहस्रार्चिरुत्तस्थौ दहनात्मकः । स तं दिधक्षुर्ब्रह्माणं ब्रह्मणोक्तस्तदा नृप ॥
हव्यं कव्यं वहस्वेति ततोऽसौ हव्यवाहनः ।
ब्रह्माणं क्षुधितं प्रायात्किङ्करोमि प्रशाधि माम् ।
स ब्रह्मा प्रत्युवाचैनं त्रिधा तृप्तिमवाप्स्यसि ॥ १७ ॥
दत्तासु दक्षिणास्वादौ तृप्तिभूत्वा यतोऽमरान् ।
नयसे दक्षिणाभागन्दक्षिणाग्निस्ततोऽभवत् ॥ १८ ॥
आसमन्ताद्धुतं किञ्चिद्यत्त्रिलोके विभावसो । तद्वहस्व सुरार्थाय ततस्त्वं हव्यवाहनः ।
गृहं शरीरमित्युक्तं तत्पतिस्त्वं यतोऽधुना ।
अतो वै गार्हपत्यस्त्वं भव सर्वगतो विभो ॥ २० ॥
विश्वान्नरान् हुतो येन नयसे सद्गतिं प्रभो ।
अतो वैश्वानरो नाम तव वाक्यं भविष्यति ॥ २१ ॥
द्रविणं बलमित्युक्तं धनञ्च द्रविणं ततः । ददाति तद्भवानेव द्रविणोदास्ततोऽभवत् ॥
पापस्तिरोभवेन्नित्यं निःशब्दो निश्चयात्मकः ।
अतस्त्वं सर्वगत्वाच्च तेजोऽग्निस्ते भविष्यति ॥ २३ ॥

ध्माप्रपूरणशब्दो य इध्मानामपि कीर्त्यते । पूरितश्च गतिर्येन तेनेध्मस्त्वं भविष्यसि ॥
याज्यान्येतानि नामानि तव पुत्र महामखे ।
यजन्तस्त्वां नराः कामैस्तर्पयिष्यन्त्यसंशयः ॥ २५ ॥
इति वराहपुराणे महातपउपाख्याने अग्न्युत्पत्तिर्नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोविंशोऽध्यायः

महातपा उवाच
विष्णोर्विभूतिमाहात्म्यं कथितं ते प्रसङ्गतः ।
तिथीनां शृणु माहात्म्यं कथ्यमानं मया नृप ॥ १ ॥
इत्थम्भूतो महानग्निर्ब्रह्मक्रोधसमुद्भवः । उवाच देवं ब्रह्माणं तिथिर्मे दीयतां विभो ।
यस्यामहं समस्तस्य जगतः ख्यातिमाप्नुयाम् ॥ २ ॥
ब्रह्मोवाच
देवानामथ यक्षाणां गन्धर्वाणाञ्च सत्तम ।
आदौ प्रतिपदा येन त्वमुत्पन्नोऽसि पावक ॥ ३ ॥
त्वत्पदात्प्रातिपदिकं सम्भविष्यन्ति देवताः । अतस्ते प्रतिपन्नाम तिथिरेषा भविष्यति ॥
तस्यान्तिथौ हविष्येण प्राजापत्येन मूर्तिना ।
होष्यन्ति तेषां प्रीताः स्युः पितरः सर्वदेवताः ॥ ५ ॥
चतुर्विधानि भूतानि मनुष्याः पशवोऽसुराः ।
देवाः सर्वे सगन्धर्वाः प्रीताः स्युस्तर्पितास्त्वयि ॥ ६ ॥
यञ्चोपवासं कुर्वीत त्वद्भक्तः प्रतिपद्दिने । क्षीराशनो वा वर्तेत शृणु तस्य फलं महत् ।
चतुर्युगानि षड्विंशं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ॥
तेजस्वी रूपसम्पन्नो द्रव्यवाञ्जायते नरः । इह जन्मन्यसौ राजा प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥
तूष्णीम्बभूव सोऽप्यग्निर्ब्रह्मदत्ताश्रमं ययौ ॥ ९ ॥
य इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः । अग्नेर्जन्म स पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
इति वराहपुराणे अग्न्युत्पत्तिर्नाम एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच
एवमग्नेः समुत्पत्तिर्ज्ञाता ब्रह्मन्महात्मनः । प्राणापानौ कथं देवावश्विनौ सम्बभूवतुः ।
महातपा उवाच
मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रः स्वयं ब्रह्मा द्विसप्तभिः । रूपैर्व्यवस्थितस्तेषां मरीचिः श्रेष्ठतामगात् ।
तस्य पुत्रो महातेजाः कश्यपो नाम वै मुनिः । स्वयं प्रजापतिः श्रीमान्देवतानां पिताभवत् ॥

तस्य पुत्रा बभूवुर्हि आदित्या द्वादश प्रभो । नारायणात्मकं तेजो द्वादश सुप्रकीर्त्तितम् ॥
ये[1] ते मासास्त आदित्याः स्वयं संवत्सरो हरिः ।
एवं ते द्वादशादित्या मार्त्तण्डश्च प्रतापवान् ॥ ५ ॥
तस्य त्वष्टा ददौ कन्यां संज्ञां नाम महाप्रभाम् । तस्यापत्यद्वयञ्जज्ञे यमश्च यमुना तथा ॥
तस्य तेजोऽप्यसहती बभूवाश्वी मनोजवा ।
स्वां छायां तत्र संस्थाप्य सा जगामोत्तरान् कुरून् ॥ ७ ॥
तद्रूपां तां सवर्णान्तु भेजे मार्त्तण्डभास्करः । तस्मादपि द्वयं जज्ञे शनिं तपतिमेव च ॥
यदा त्वसदृशं भेजे पुत्रान् प्रति नरोत्तम । संज्ञां प्रोवाच भगवान् क्रोधसंरक्तलोचनः ।
असमत्वं न कर्त्तव्यं स्वेष्वपत्येषु भामिनि ॥ ९ ॥
एवमुक्ता यदा सा तु असमत्वं व्यरोचत । तदा यमः स्वपितरं प्रोवाच भृशदुःखितः ॥
नेयं माता भवेत्तात अस्माकं शत्रुवत्सदा । सपत्नीव वृथाचारा स्वेष्वपत्येषु वत्सला ॥
एवं यमवचः श्रुत्वा सा च्छाया क्रोधमूर्च्छिता । शशाप प्रेतराजस्त्वं भविष्यस्यचिरादिव ॥
एवं श्रुत्वाथ मार्त्तण्डस्तदा पुत्रहितेच्छया । उवाच मध्यवर्त्ती त्वं भविता धर्मपापयोः ।
लोकपालश्च भविता त्वं पुत्र दिवि शोभसे ॥ १३ ॥
शनिं शशाप मार्त्तण्डश्छायाकोपप्रधर्षितः । त्वं क्रूरदृष्टिर्भविता मातृदोषेण पुत्रक ॥
एवमुक्त्वा समुत्थाय ययौ भानुर्दिदृक्षया । तामपश्यत्स्वसौ सोऽश्वामुत्तरेषु कुरुष्वथ ॥
ततोऽश्वरूपं कृत्वा स गत्वा तत्रोत्तरान् कुरून् ।
प्राजापत्येन मार्गेण युयोजात्मानमात्मना ॥ १६ ॥
तस्यां त्वाष्ट्र्यामश्वरूप्यां मार्त्तण्डस्तीव्रतेजसा ।
बीजं निर्वापयामास तज्ज्वलन्तं द्विधापतत् ॥ १७ ॥
तत्र प्राणस्त्वपानश्च योनौ चात्मजितौ पुरा । वरदानेन च पुनर्मूर्त्तिमन्तौ बभूवतुः ॥
तौ त्वाष्ट्र्यामश्वरूपायां जातौ येन नरोत्तमौ ।
ततस्तावश्विनौ देवौ कीर्त्त्येते रविनन्दनौ ॥ १९ ॥
प्राजापत्यं स्वयं भानुस्त्वाष्ट्री शक्तिः परापरा ।
तस्याः प्राग्वच्छरीरस्थावमूर्त्तौ मूर्त्तिमाश्रितौ ॥ २० ॥
ततस्तावश्विनौ देवौ मार्त्तण्डमुपतस्थतुः । ऊचतुः स्वरुचिन्तावत्किङ्कर्त्तव्यमथावयोः ॥

मार्त्तण्ड उवाच

पुत्रौ प्रजापतिं देवं भक्त्याराधयतां वरम् । नारायणं स वो दाता वरं नूनं भविष्यति ॥
एवं तावश्विनौ प्रोक्तौ मार्त्तण्डेन महात्मना । तेपतुस्तीव्रतपसौ तपः परमदुश्चरम् ।
ब्रह्मपारमयं स्तोत्रं जपन्तौ तु समाहितौ ॥ २३ ॥
तयोः कालेन महता ब्रह्मा नारायणात्मकः । तुतोष परमप्रीत्या वरञ्चैनन्ददौ तयोः ॥

प्रजापाल उवाच

अश्विभ्यामीरितं स्तोत्रं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः । श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मंस्त्वत्प्रसादान्महामुने ॥

---

१. ते इति क्वचिदुपलभ्यते ।

महातपा उवाच

शृणु राजन्यथा स्तोत्रमश्विभ्यां ब्रह्मणः कृतम् ।
ईदृशञ्च फलं प्राप्तं तयोः स्तोत्रस्य चानघ ॥ २६ ॥

ॐ नमस्ते निष्क्रिय निष्प्रपञ्च निराश्रय निरपेक्ष निरालम्ब ।
निर्गुण निरालोक निराधार निर्मम निरालम्ब ॥ २७ ॥
ब्रह्म महाब्रह्म ब्राह्मणप्रिय पुरुष महापुरुष पुरुषोत्तम ।
देव महादेव देवोत्तम स्थाणो स्थितिस्थापक ॥ २८ ॥
भूत महाभूत भूताधिपते यक्ष महायक्ष यक्षाधिपते ।
गुह्य महागुह्य गुह्याधिपते सौम्य महासौम्य सौम्याधिपते ॥ २९ ॥
पक्षि महापक्षिपते दैत्य महादैत्याधिपते । रुद्र महारुद्राधिपते विष्णो महाविष्णुपते ॥
परमेश्वर नारायण प्रजापतये नमः ॥ ३० ॥

एवं स्तुतस्तदा ताभ्यामश्विभ्यां स प्रजापतिः । तुतोष परमप्रीत्या वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥
वरं वरयतां शीघ्रं देवैः परमदुर्लभम् । येन वो वरदानेन चरतस्त्रिदिवं सुखम् ॥

अश्विनावूचतुः

आवयोर्देवभागन्तु देहि देव प्रजापते । सोमपत्वञ्च देवानां सामान्यत्वञ्च शाश्वतम् ॥

ब्रह्मोवाच

रूपं कान्तिरनौपम्यं भिषक्त्वं सर्ववस्तुषु । सोमपत्वञ्च लोकेषु सर्वमेतद्भविष्यति ॥

महातपा उवाच

एतत्सर्वं द्वितीयायामश्विभ्यां ब्रह्मणा पुरा ।
दत्तं यस्मादतस्तेषां तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ३५ ॥
एतस्यां रूपकामस्तु पुष्पाहारो भवेन्नरः । संवत्सरं शुचिर्नित्यं सुस्वरूपी भवेन्नरः ॥
अश्विभ्यां ये गुणाः प्रोक्तास्ते तस्यापि भवन्ति च ।
य इदं शृणुयान्नित्यमश्विनोर्जन्म चोत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः पुत्रवाञ्जायते नरः ॥

इति वराहपुराणे अश्व्युत्पत्तिर्नाम विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

कथं गौरी महाप्राज्ञ संस्तुता वरदानतः । मूर्त्तिं लब्धवती पुंसः परस्य परमात्मनः ॥

महातपा उवाच

पूर्वं प्रजापतिर्देवः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
चिन्तयामास धर्मात्मा यदान्तान्नाध्यगच्छत ॥ २ ॥

तदास्य कोपात्सञ्जज्ञे स च रुद्रः प्रतापवान् । रोदनात्तस्य रुद्रत्वं सञ्जातं परमेष्ठिनः ॥
तस्य ब्रह्मा शुभां कन्यां भार्यार्थं मूर्त्तिसम्भवाम् ।
गौरीनाम्नीं स्वयं देवीं भारतीं तां ददौ पिता । रुद्रायामितदेहाय स्वयं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥
स तां लब्ध्वा वरारोहां मुदा परमया युतः । सर्गकालेषु तं ब्रह्मा तपसा प्रत्युवाच ह ॥
रुद्र प्रजाः सृजस्वेति पौनःपुन्येन नोदितः । असमर्थ इति जले निमज्जत महाबलः ॥
तपोऽर्थित्वं तपोहीनः स्रष्टुं शक्नोति न प्रजाः ।
एवं चिन्त्य जले मग्नस्ततो रुद्रः प्रतापवान् ॥ ७ ॥
तस्मिन्निमग्ने देवेशे तां ब्रह्मा कन्यकां पुनः । अन्तःशरीरगां कृत्वा गौरीम्परमशोभनाम् ॥
पुनः सिसृक्षुर्भगवानसृजत्सप्त मानसान् । दक्षञ्च तेषामारभ्य प्रजाः सम्यग्विवर्धिताः ॥
तत्र दाक्षायणीपुत्राः सर्वे देवाः सवासवाः । वसवोऽष्टौ च रुद्राश्च आदित्या मरुतस्तथा ॥
सापि दक्षाय सुश्रोणी गौरी दत्ताथ ब्रह्मणा । दुहितृत्वे पुरा या हि रुद्रेणोढा महात्मना ॥
सा च दाक्षायणी देवी पुनर्भूत्वा नृपोत्तम ॥ १२ ॥
ततो दक्षः प्रहृष्टात्मा दौहित्रांस्तान्समृद्धिकृत् । दृष्ट्वा यज्ञमथारेभे प्रीणनाय प्रजापतेः ॥
तत्र ब्रह्मसुताः सर्वे मरीच्यादय एव च । चक्रुरार्त्त्विजकं कर्म स्वे स्वे मार्गे व्यवस्थिताः ॥
ब्रह्मा स्वयं मरीच्यस्तु बभूवाऽन्ये तथापरे । अत्रिस्तु यज्ञकर्मस्थ आग्नीध्रस्त्वङ्गिराभवत् ॥
होता पुलस्त्यस्त्वभवदुद्गाता पुलहोऽभवत् । क्रतौ क्रतुस्तु प्रस्तोता तदा यज्ञे महातपाः ॥
प्रतिहर्त्ता प्रचेतास्तु तस्मिन् क्रतुवरे बभौ । सुब्रह्मण्यो वशिष्ठस्तु सनकाद्याः सभासदः ॥
तत्र याज्यः स्वयं ब्रह्मा स च इज्यस्तु विश्वकृत् ।
पूज्या दक्षस्य दौहित्रा रुद्रादित्योऽङ्गिरादयः ॥ १८ ॥
प्रत्यक्षं पितरस्ते हि तैः प्रीतैः प्रीयते जगत् ।
तत्र भागार्थिनो देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ १९ ॥
विश्वेदेवाः सपितरो गन्धर्वाद्या मरुद्गणाः । जगृहुर्यज्ञभागांस्तान्यावन्तो हविषार्पिताः ॥
तावत्कालं जलात्तस्य उत्तस्थौ ब्रह्मणः पुनः । रुद्रः कोपोद्भवो यस्तु पूर्वमग्नो महाजले ॥
स सहस्रार्कसङ्काशो निश्चक्राम जलात्ततः । सर्वज्ञानमयो देवः सर्वदेवमयोऽमलः ॥
प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य जगतस्तपसा बभौ । तस्मिंस्तु काले पश्चानाञ्जातः सर्गो नरोत्तम ॥
दिव्यानां पृथिवीस्थानां चतुर्णां मरजातिनाम् ।
रौद्रसर्गस्य सम्भूतिस्तदा सद्योऽपि जायते । इदानीं रुद्रसर्गन्त्वं शृणु पार्थिवसत्तम ॥
दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महज्जले । प्रतिरुद्रो यदा रुद्रस्तदा चोर्वीं सकाननाम् ॥
दृष्ट्वा शस्यवतीं रम्यां मनुष्यपशुसङ्कुलाम् । शुश्राव च तदा शब्दानृत्विजां दक्षसद्मनि ॥
आश्रमे यज्ञियानोच्चैर्योगस्थैरिति कीर्त्तितान् ॥ २६ ॥
ततः श्रुत्वा महातेजाः सर्वज्ञः परमेश्वरः । चुकोप सुभृशन्देवो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥
अहं पूर्वन्तु कविना सृष्टः सर्वात्मना विभुः ।
प्रजाः सृजस्वेति तदा वाक्यमेतत्तथोक्तवान् ॥ २८ ॥

इदानीं केन तत्कर्म कृतं सृष्ट्यादिवर्णनम् । एवमुक्तो भृशं कोपान्ननाद परमेश्वरः ॥
तस्यैव नदतो ज्वालाः श्रोत्रेभ्यो निर्ययुस्तदा ।
तत्र भूतानि वैताला उच्छुष्मा प्रेतपूतनाः । उत्तस्थुः कोटिशस्तत्र नानाप्रहरणावृताः ॥
तं दृष्ट्वा भूतसङ्घाता विविधायुधपाणयः । ससर्ज वेदविद्याङ्गरथं परमशोभनम् ॥
तस्मिन्मृगद्वयं [1]शश्वत् त्रितत्त्वश्च त्रिवेणुकम् ।
त्रिपूजकं त्रिषवणं धर्माक्षं मारुतध्वनिम् ॥ ३२ ॥
अहोरात्रे पताके द्वे धर्माधर्मं तु दण्डकम् । शकटं सर्वविद्याश्च स्वयं ब्रह्मा हि सारथिः ॥
गायत्री च धनुस्तस्य ओङ्कारो गुण एव च ।
स्वराः सप्त शरास्तस्य देवदेवस्य सुव्रत ॥ ३४ ॥
एवं कृत्वा स सामग्र्येन्देवदेवः प्रतापवान् । जगाम दक्षयज्ञाय कोपाद्रुद्रः प्रतापवान् ॥
गच्छतस्तस्य देवस्य अम्बराङ्गिरसन्नयत् । ऋत्विजां मन्त्रनिचयो नष्टो रुद्रागमे तदा ॥
विपरीतमिदं दृष्ट्वा तदा रूर्वेऽत्र ऋत्विजः ।
ऊचुः सन्नह्यतां देवा महद्वो भयमागतम् ॥ ३७ ॥
कश्चिदायाति बलवानसुरो ब्रह्मनिर्मितः । यज्ञभागार्थमेतस्मिन् क्रतौ परमदुर्लभम् ॥
एवमुक्तास्ततो देवा ऊचुर्मातामहं तदा । दक्ष तात किमत्रास्मत्कार्यं ब्रूहि विवक्षितम् ॥

दक्ष उवाच

ऊह्यन्तां द्रुतमस्त्राणि सङ्ग्रामोऽत्र विधीयताम् ॥ ४० ॥
एवमुक्ते तदा देवैर्विविधायुधधारिभिः । रुद्रस्यानुचरैः सार्द्धं महद्युद्धं प्रवर्त्तितम् ॥
तत्र वैतालभूतानि कूष्माण्डा ग्रहपूतनाः । युयुधुर्लोकपालैश्च नानायुधधराणि च ॥
दिवो रौद्राणि भूतानि निर्गच्छन्तो यमालयम् ।
चिक्षिपुः सायकान् घोरानसीष्वासपरश्वधान् ॥ ४३ ॥
भूतान्यपि मृधे घोराण्युल्मुकैरस्थिभिः शरैः । जघ्नुर्देवान्मृधे रोषाद्रुद्रस्य पुरतो बलात् ॥
ततस्तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे भीमरूपिणी । रुद्रो भगस्य नेत्रे तु विभेदैकेषुणा मृधे ॥
रुद्रस्य शरपातेन नष्टनेत्रं भगं तदा । दृष्ट्वास्य क्रोधात्तेजस्वी पूषा रुद्रमयोधयत् ॥
सृजन्तमिषुजालानि पूषणन्तु महामृधे । दृष्ट्वा रुद्रोऽस्य दन्तांस्तु चकर्ष परवीरहा ॥
तस्य दन्तांस्तदा दृष्ट्वा पूष्णो रुद्रेण पातितान् ।
दुद्रुवुः सर्वतो दिक्षु रुद्रास्त्वेकादश द्रुतम् ॥ ४८ ॥
तां भग्नां सहसा दिक्षु दृष्ट्वा विष्णुः प्रतापवान् ।
आदित्यावरजो वाक्यमुवाच स्वबलं तदा ॥ ४९ ॥
क्व यात पौरुषन्त्यक्त्वा दर्पं माहात्म्यमेव च । व्यवसायं कुलं भूतिं कथं न स्मर्यते द्रुतम् ॥
परमेष्ठिगुणैर्युक्ता लब्धमायुर्यतः पुरा । तं नमस्कुरुतामोघं पृथिव्यां पद्मजं स्वयम् ॥
एवमुक्त्वा गरुत्मन्तमारुरोह हरिस्तदा । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः ॥

१. स्वश्वाविति क्वचित्पठ्यते ।

ततो हरिहरं युद्धमभवल्लोमहर्षणम्। रुद्रः पाशुपतास्त्रेण विव्याध हरिमोजसा ॥
हरिर्नारायणास्त्रेण रुद्रं विव्याध कोपवान्। नारायणं पाशुपतमुभेऽस्त्रे व्योम्नि रोषिते ॥
युयुधाते भृशं दिव्यं परस्परजिघांसया। दिव्यं वर्षसहस्रन्तु तयोर्युद्धमभूत्तदा ॥
तत्रैकं मुकुटोद्बद्धमन्यच्च जटजालकम्। एकं प्रध्मापयच्छङ्खमन्यं डमरुकं शुभम् ॥
एकं खड्गकरं तत्र तथान्यन्दण्डधारिणम्। एकङ्कौस्तुभदीप्ताङ्गमन्यं भस्मविभूषितम् ॥

एकं गदां भ्रमयन्ति[1] द्वितीयं दण्डमेव च।
एकं शोभति कण्ठस्थैर्मणिभिः स्वस्थिभिः परम् ॥ ५८ ॥

एकं पीताम्बरं तत्र द्वितीयं सर्पमेखलम्। एवं तौ स्पर्द्धिनावस्त्रौ रौद्रनारायणात्मकौ ॥
अन्योऽन्यातिशयोपेतौ तदालोक्य पितामहः। उवाच शाम्यतामस्त्रे स्वस्वभावेन सुव्रते॥
एवं ते ब्रह्मणा प्रोक्ते शान्तभावं प्रजग्मतुः। अथ विष्णुहरौ ब्रह्मा वाक्यमेतदुवाच ह ॥

उभौ हरिहरौ देवौ लोके ख्यातिं गमिष्यथः।
अयञ्च यज्ञो विध्वस्तः सम्पूर्णत्वं गमिष्यति ॥ ६२ ॥
दक्षस्य ख्यातिमाँल्लोके सन्तत्यायं भविष्यति ॥ ६३ ॥

एवमुक्त्वा हरिहरौ तदा लोकपितामहः। ब्रह्मा लोकानुवाचेदं रुद्रभागोऽस्य दीयताम् ॥
रुद्रभागो ज्येष्ठभाग इतीयं वैदिकी श्रुतिः। स्तुतिञ्च देवाः कुरुत रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥
भगनेत्रहरं देवं पूष्णो दन्तविनाशनम्। स्तुतिं कुरुत वः शीघ्रं गीतैरेतैस्तु नामभिः।

येनायं वः प्रसन्नात्मा वरदत्वं भजेत ह ॥ ६६ ॥

एवमुक्तास्तु ते देवा स्तोत्रं शम्भोर्महात्मनः। चक्रुः परमया भक्त्या नमस्कृत्य स्वयम्भुवे॥

देवा ऊचुः

नमो विषमनेत्राय नमस्ते त्र्यम्बकाय च। नमः सहस्रनेत्राय नमस्ते शूलपाणिने।

नमः खट्वाङ्गहस्ताय नमस्ते दण्डधारिणे ॥ ६८ ॥

त्वं देव हुतभुग्ज्वालाकोटिभानुसमप्रभः। अदर्शने वयं देव मूढविज्ञानतोऽधुना ॥

नमस्त्रिनेत्रार्त्तिहराय शम्भो त्रिशूलपाणे विकृतास्यरूप।
समस्तदेवेश्वर शुद्धभाव प्रसीद रुद्राच्युत सर्वभाव ॥ ७० ॥
पूष्णोऽस्य दन्तान्तक भीमरूप प्रलम्बभोगीन्द्रलुलन्तकण्ठ।
विशालदेहाच्युत नीलकण्ठ प्रसीद विश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते ॥ ७१ ॥
भगाक्षिसंस्फोटनदक्षकर्मा गृहाण भागं मखतः प्रधानम्।
प्रसीद देवेश्वर नीलकण्ठ प्रपाहि नः सर्वगुणोपपन्न ॥ ७२ ॥
सिताङ्गरागाप्रतिपन्नमूर्त्ते कपालधारिंस्त्रिपुरघ्न देव।
प्रपाहि नः सर्वभयेषु चैवं उमापते पुष्करनालजन्म ॥ ७३ ॥
पश्यामि ते देहगतान्सुरेश स्वर्गादयो वेदवरानन्त।
साङ्गान् सविद्यान् सपदक्रमांश्च सर्वान्निलीनांस्त्वयि देवदेव ॥ ७४ ॥

---
१. भ्रमयन्तमिति पाठान्तरम्।

भव सर्व महादेव पिनाकिन्रुद्र ते हर । नताः स्म सर्वे विश्वेश त्राहि नः परमेश्वर ॥
इत्थं स्तुतस्तदा देवैर्देवदेवो महेश्वरः । तुतोष सर्वदेवानां वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥

रुद्र उवाच

भगस्य नेत्रं भवतु पूष्णो दन्तास्तथा मुखे । दक्षस्याच्छिद्रतां यातु यज्ञश्चाप्यदितेः सुताः॥
पशुभावं तथा चापि अपनेष्यामि वः सुराः । मद्दर्शनेन यो जातः पशुभावो दिवौकसाम् ।
स मयापहृतः सद्यः पतित्वं वो भविष्यति ॥ ७८ ॥
अहञ्च सर्वविद्यानां पतिराद्यः सनातनः । अहं वै पतिभावेन पशुमध्ये व्यवस्थितः ।
अतः पशुपतिर्नाम मम लोके भविष्यति ॥ ७९ ॥
ये मां यजन्ति तेषां स्याद्दीक्षा पाशुपती भवेत् ॥ ८० ॥
एवमुक्ते तु रुद्रेण ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच रुद्रं सस्नेहं स्मितपूर्वमिदं वचः ॥८१॥
ध्रुवं पशुपतिर्देव त्वं लोके ख्यातिमेष्यसि ।
अयञ्च देवस्तन्नाम्ना लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ ८२ ॥
आराध्यश्च समस्तानां लोकादीनां गमिष्यति ॥ ८३ ॥
एवमुक्त्वा तदा ब्रह्मा दक्षं प्रोवाच बुद्धिमान् । गौरीं प्रयच्छ रुद्राय पूर्वमेवोपपादिताम् ॥
एवमुक्त्वा तदा देवस्तां कन्यां दक्षसन्निधौ । ददौ रुद्राय महते गौरीं परमशोभनाम् ॥
दक्षस्य च प्रियं कुर्वन् बहुमानपुरःसरम् । गृहीतायान्तु कन्यायां दाक्षायण्यां पितामहः ।
ददौ रुद्राय निलयं कैलासं सुरसन्निधौ ॥ ८६ ॥
रुद्रोऽपि प्रययौ भूतैः समं कैलासपर्वतम् ।
देवाश्चापि यथास्थानं स्वं स्वं जग्मुर्मुदान्विताः ॥ ८७ ॥
ब्रह्मापि दक्षसहितः प्राजापत्यं पुरं ययौ ॥ ८८ ॥

इति वराहपुराणे गौर्युत्पत्तिर्नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

तस्मिन्निवसतस्तस्य रुद्रस्य परमेष्ठिनः । चुकोप गौरी देवस्य पितुर्वैरमनुस्मरन् ॥ १ ॥
चिन्तयामास देवस्य अनेनापहृतं पुरम् ।
यज्ञो विध्वंसितो यस्मात्तस्माद्देहं त्यजाम्यहम् ॥ २ ॥
आराध्य तपसा तस्य गृहं भूत्वा व्रजाम्यहम् । कथं गच्छामि पितरं दक्षं क्षयितबान्धवम्॥
भवपत्नी च दुहिता एवं सञ्चिन्त्य सुन्दरी । जगाम तपसे देवी हिमवन्तं महागिरिम् ॥
तत्र कालेन महता क्षपयन्ती कलेवरम् । स्वशरीराग्निना दग्धा ततः शैलसुताभवत् ।
उमा नामेति महती कृष्णा चेत्यभिधानतः ॥ ५ ॥

लब्ध्वा तु शोभनां मूर्तिं हिमवन्तगृहे शुभाम्। पुनस्तपश्चकारोग्रं देवं स्मृत्वा त्रिलोचनम्॥
असावेव पतिर्मह्यमित्युक्त्वा तपसि स्थिता॥ ७॥
कुर्वन्त्या तत्तपश्चोग्रं हिमवन्ते महागिरौ। कालेन महता देवस्तपसाराधितस्तया।
आजगामाश्रमन्तस्या विप्रो भूत्वा महेश्वरः॥ ८॥
वृद्धः शिथिलसर्वाङ्गः स्खलंश्चैव पदे पदे। कृच्छ्रात्तस्याः समीपन्तु आगत्य द्विजसत्तमः।
बुभुक्षितोऽस्मि मे देहि भद्रे भोज्यं द्विजस्य तु॥ ९॥
एवमुक्ता तदा कन्या उमा शैलसुता शुभा। उवाच ब्राह्मणं भोज्यं दद्मि विप्र फलादिकम्॥
कुरु स्नानं द्रुत विप्र भुञ्जस्वान्नं यदृच्छया॥ १०॥
एवमुक्तस्तदा विप्रस्तस्याः पार्श्वे महानदीम्। गङ्गां जगाम स्नानार्थं स्नानं कर्त्तुमवातरत्॥
स्नानन्तु कुर्वता तेन रुद्रेण द्विजरूपिणा। भूत्वा मायामयं भीमं मकरं भयदर्शनम्।
ग्राहितस्तु तदा विप्रस्तेन दुष्टेन मद्गुना॥ १२॥
दृष्ट्वा धृतमथात्मानं मकरेण बलीयसा। वृद्धमात्मानमन्यन्तां दर्शयन्वाक्यमब्रवीत्॥
अब्रह्मण्यङ्गतं कन्ये त्रायस्व मामतो झषात्।
यावन्न याति विकृतिं तावन्मान्त्रातुमर्हसि॥ १४॥
एवमुक्ता तदा कन्या चिन्तयामास पार्वती। पितृभावेन शैलेन्द्रं भर्तृभावेन शङ्करम्।
स्पृशामि तपसा पूता कथं विप्रं स्पृशाम्यहम्॥ १५॥
यद्येनन्नापकर्षामि करेण च जले धृतम्। तदानीं ब्रह्मवध्या मे भविष्यति न संशयः॥
अन्यं व्यतिक्रमे धर्ममपनेतुञ्च शक्यते। ब्रह्मवध्या पुनर्नैवमेवमुक्त्वा गतात्वरत्॥
सा गत्वा त्वरितं भीरुर्गृहीत्वा पाणिना द्विजम्। चकर्षान्तर्जलात्तावत्स्वयम्भूतपतिर्हरः॥
यमाराध्य तपश्चर्त्तुमारब्धं शैलपुत्रया। स एव भगवान्रुद्रस्तस्याः पाण्यवलम्बितः॥
तं दृष्ट्वा लज्जिता देवी पूर्वत्यागमनुस्मरन्। न किञ्चिदुत्तरं सुभ्रूर्वदति स्म सुलज्जया॥
तूष्णीभूतान्तु तां दृष्ट्वा गौरीं रुद्रो हसन्निव।
पाणौ गृहीत्वा मां भद्रे कथन्त्यक्तुमिहार्हसि॥ २१॥
मत्पाणिग्रहण भद्रे वृथा यदि करिष्यसि। तदानीं ब्रह्मणः पुत्र्यामाहारार्थं ब्रवीम्यहम्॥
न भवेत्परिहासोऽयमुक्तं देवी परम्परा। लज्जमाना तदा वाक्यं वदति स्मितपूर्वकम्॥
देवदेव त्रिलोकेश त्वदर्थोऽयं समुद्यमः। प्राग्जन्माराधितो भर्त्ता भवान्देवो महेश्वरः॥
इदानीं म भवान्देवः पतिर्नान्यो भविष्यति।
किन्तु स्वामी पिता मह्यं शैलेन्द्रः मे व्रजामि तम्॥ २५॥
अनुज्ञाप्य विधानेन ततः पाणिङ्ग्रहीष्यसि॥ २६॥
एवमुक्ता तदा देवी पितरं प्रति भामिनी। कृताञ्जलिपुटा भूत्वा हिमवन्तमुवाच ह॥
इतोऽन्यजन्मभर्त्ता मे रुद्रो दक्षमखान्तकः। इदानीं तपसा सैव ज्ञातोऽभूद्रतिभावनः॥
स च विश्वपतिर्भूत्वा ब्राह्मणो मे तपोवनम्।
आगत्य भोजनार्थं मां याचयामास शङ्करः॥ २९॥

मया स्नातुं व्रजस्वेति चोदितो जाह्नवीं गतः । तत्रासौ वृद्धभावेन द्विजरूपेण शङ्करः ।
मकरेण धृतः पूर्वमब्रह्मण्यमुवाच ह ॥ ३० ॥
ब्रह्महत्याभयात्तात मया पाणौ धृतस्ततः । धृतमात्रः स्वकं देहं दर्शयामास शङ्करः ॥
ततो मामब्रवीद्देवः पाणिग्रहणमागतम् । भविता देवि मा किञ्चिद्विचारय तपोधने ॥
एवमुक्ता त्वहं तेन शङ्करेण महात्मना । तदनुज्ञाप्य देवेशं भवन्तं प्रष्टुमागता ॥ ३३ ॥
इदानीं यत्क्षमं कार्यं तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥ ३४ ॥
एवं श्रुत्वा तदा वाक्यं शैलराजो मुदा युतः । ऊचे दुहितरं कन्यां तस्मिन्काले वराननः॥
पुत्रि धन्योऽस्म्यहं लोके यस्य रुद्रः स्वयं हरः ।
जामाता भविता देवस्त्वयाऽपत्यवदस्म्यम् ॥ ३६ ॥
स्थापितो मूर्द्धिन देवानामपि पुत्रि त्वया ह्यहम् । स्थीयतां क्षणमेकन्तु यावदागमनं मम॥
एवमुक्त्वा गतो राजा शैलानां ब्रह्मणोऽन्तिकम् । तत्र दृष्ट्वा महात्मानं सर्वदेवपितामहम्॥
उवाच प्रणतो भूत्वा ब्रह्माणं शैलराट् ततः । देवोमा दुहिता मह्यं तां रुद्राय ददाम्यहम्॥
प्रयच्छोवाच देवानां तदा लोकपितामहः ॥ ४० ॥
एवमुक्तः शैलराजः स्ववेश्मागम्य सत्वरम् । तुम्बुरुन्नारदञ्चैव हाहां हूहून्तथैव च ।
स गत्वा किन्नरांश्चैव असुरान्राक्षसानपि ॥ ४१ ॥
पर्वताः सरितः शैला वृक्षा ओषधयस्तथा । आगता मूर्त्तिमन्तो वै पर्वताः सङ्गमोपलाः।
हिमवद्दुहितान्द्रष्टुं विवाहं शङ्करेण ह ॥ ४२ ॥
तत्र वेदो क्षितिश्चासोत्कलशाः सप्त सागराः । सूर्यो दीपस्तथा सोमः सरितो ववहुर्जलम्॥
एवं विवाहसामग्रीं कृत्वा शैलनराधिपः । प्रेषयामास रुद्राय समीपं मन्दरं गिरिम् ॥
स तदा शङ्करोक्तस्तु मन्दरो द्रुतमाययौ । विधिना सोमया पाणिं जग्राह परमेश्वरः ॥
तत्रोत्सवे पर्वतनारदौ द्वौ जगुश्च सिद्धा ननृतुर्वनस्पताः ।
पुष्पाण्यनेकानि विचिक्षिपुः शुभा ननृतुरुच्चैः सुरयोषितो भृशम् ॥ ४६ ॥
तस्मिन्विवाहे सलिलप्रवाहे चतुर्मुखो लोकपरस्वसंस्थः ।
उवाच कन्यां तव पुत्रि लोके नारी प्रभर्त्ता तव चान्यपुंसाम् ॥ ४७ ॥
इत्येवमुक्ता स उमां सरुद्रां पितामहः स्वं पुरमाजगाम ॥ ४८ ॥
स बभूव यथा प्रोक्तं प्रजापालाय पृच्छते । ऋषिणा महता पूर्वं तपसा भावितात्मना ॥
गौर्या उत्पत्तिरेषा वै कथिता परमर्षिणा । विवाहश्च यथा वृत्तस्तत्सर्वं कथितन्तव ॥
एतत्सर्वन्तु गौर्या वै सम्पन्नन्तु तृतीयया । तस्यान्तिथौ तृतीयायां लवणं वर्जयेत्सदा ॥
यश्चोपोष्यति नारी वा सा सौभाग्यन्तु विन्दति ॥ ५२ ॥
दुर्भगा या तु नारी स्यात्पुरुषश्चातिदुर्भगः । एतच्छ्रुत्वा तृतीयायां लवणन्तु विवर्जयेत्॥
सर्वकामानवाप्नोति सौभाग्यं द्रव्यसम्पदः ।
आरोग्यञ्च सदा लोके कान्तिं पुष्टिञ्च विन्दति ॥ ५४ ॥
इति वराहपुराणे गौर्युद्वाहो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

कथं गणपतेर्जन्म मूर्तिमन्तश्च सत्तम। एतन्मे संशयञ्छिन्धि हृदि कष्टं व्यवस्थितम् ॥

महातपा उवाच।

पूर्वं देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः।
कार्यारम्भं तथा चक्रुः सिद्ध्यते च न संशयः ॥ २ ॥

सन्मार्गवर्त्तिषु तथा सिद्ध्यन्ते विघ्नतः क्रियाः। असत्कारिषु सर्वेषु तद्वदेवमविघ्नतः ॥
ततो देवाः सपितरश्चिन्तयामासुरोजसः। असत्कार्येषु विघ्नार्थं सर्वं एवाभ्यमन्त्रयन्॥
ततस्तेषां तदा मन्त्रं कुर्वतां त्रिदिवौकसाम्। बभूव बुद्धिर्गमने रुद्रं प्रति महामतिम् ॥
ते तत्र रुद्रमामन्त्र्य कैलासनिलयं गुरुम्। ऊचुः सविनयं सर्वे प्रणिपातपुरःसरम् ॥

देवा ऊचुः

देव देव महादेव शूलपाणे त्रिलोचन। विघ्नार्थमविशिष्टानामुत्पादयितुमर्हसि ॥ ७ ॥
एवमुक्तस्तदा देवैर्भवः परमया मुदा। उमां निरीक्षयामास चक्षुषा निमिषेण ह ॥ ८ ॥

देवानां सन्निधौ तस्य पश्यतोमां महात्मनः।
चिन्ताभूद्व्योम्नि मूर्त्तिर्नो दृश्यते केन हेतुना ॥ ९ ॥

पृथिव्यां विद्यते मूर्त्तिरपां मूर्त्तिस्तथैव च। तेजसः श्वसनस्यापि मूर्त्तिरेषा तु दृश्यते ॥

आकाशश्च कथं नेति मत्वा देवो जहास च।
ज्ञानशक्तिः पुमान् दृष्ट्वा यद्दृष्टं व्योम्नि शम्भुना ॥ ११ ॥

यथोक्तं ब्रह्मणा पूर्वं शरीरन्तु शरीरिणाम्। यच्चापि हसितन्तेन देवेन परमेष्ठिना ॥
एतत्कार्यञ्चतुष्केण पृथिव्यादिचतुर्ष्वपि। मूर्त्तिमानागतेजस्वो हसतः परमेष्ठिनः ॥
प्रदीप्तास्यो महादीप्तः कुमारो भासयन्दिशः। परमेष्ठिगुणैर्युक्तः साक्षाद्रुद्र इवापरः ॥

उत्पन्नमात्रो देवानां व्युषितः संप्रमोहयन्।
कान्त्या दीप्त्या तथा मूर्त्या रूपेण च महात्मवान् ॥ १५ ॥

तं दृष्ट्वा परमं रूपं कुमारस्य महात्मनः। उमाऽनिमेषनेत्राभ्यां तमपश्यत भामिनो ॥
तं दृष्ट्वा कुपितो देवः स्त्रीभावञ्चञ्चलं तथा। मत्वा कुमाररूपन्तु शोभनं मोहनं दृशाम् ॥
ततः शशाप तन्देवो गणेशम्परमेश्वरः। कुमार गजवक्त्रस्त्वं प्रलम्बजठरस्तथा।

भविष्यसि तथा सर्पैरुपवीतगतिर्ध्रुवम् ॥ १८ ॥

एवं शशाप तन्देवस्तीव्रकोपसमन्वितः। धुन्वन् शरीरमुत्थाय ततो देवो रुषान्वितः।

यथा यथासौ स्वशरीरमाद्यन्धुनोति देवस्त्रिशिखास्त्रपाणिः।
तथा तथा चाङ्गरुहाच्चकासे जलं क्षितौ संन्यपतत्तथान्ये ॥ २० ॥
विनायकानेकविधा गजास्यास्तमालनीलाञ्जनसन्निकाशाः।
उत्तस्थुरुच्चैर्विविधास्त्रहस्तास्ततस्तु देवो मनसाकुलेन ॥ २१ ॥

किमेतदित्यद्भुतकर्मकारी ह्येकः करोत्यप्रतिमं महच्च ।
कार्यं सुराणां कृतमेतदिष्टं भवेदथैनं परितः कुतस्तत् ॥ २२ ॥
दिवौकसाञ्चिन्तयतां तथा तु विनायकैः क्ष्मा क्षुभिता बभूव ।
चतुर्मुखश्चाप्रतिमं विमानमारुह्य खे वाक्यमिदं जगाद ॥ २३ ॥
धन्याः स्थ देवाः सुरनायकेन त्रिलोचनेनाद्भुतरूपिणा च ।
अनुगृहीताः परमेश्वरेण सुरद्विषां विघ्नकृतां नतौ च ॥ २४ ॥
इत्येवमुक्त्वा प्रपितामहस्तानुवाच देवस्त्रिशिखास्त्रपाणिम् ।
यस्ते विभो वक्त्रसमुद्भवः प्रभुर्विनायकानां भव सन्त्विमेऽनुगाः ॥२५॥
भवन्तथास्यात्मवरेण चाम्बरे त्वया चतुर्ष्वस्तु शरीरचारी ।
आकाशमेतद्बहुधा व्यवस्थितं त्वया चैको वदतान्तेऽपयाताः ॥ २६ ॥
प्रभुर्भव त्वं प्रतिमास्त्रपाणिना इमानि चास्त्रेषु वरांश्च देहि ।
इत्येवमुक्त्वा विगते पितामहे त्रिलोचनश्चात्मभवं जगाद ॥ २७ ॥
विनायको विघ्नकरो गजास्यो गणेशनामा च भवस्य पुत्रः ।
एते च सर्वे त्वपयान्तु भृत्या विनायकाः क्रूरदृशः प्रचण्डाः ॥ २८ ॥
उच्छुष्मदानादिविवृद्धदेहाः कार्येषु सिद्धिं प्रतिपादयन्तः ।
भवांश्च देवेषु तथा मखेषु कार्येषु चान्येषु महानुभावान् ॥ २९ ॥
अग्रेषु पूजां लभतेऽन्यथा च विनाशयिष्यस्यथ कार्यसिद्धिम् ।
इत्येवमुक्त्वा परमेश्वरेण सुरैः समं काञ्चनकुम्भसंस्थैः ॥ ३० ॥
जलैस्तथासावभिषिक्तगात्री रराज राजेन्द्र विनायकानाम् ॥ ३१ ॥
दृष्ट्वाभिषिच्यमानन्तु देवास्तङ्गणनायकम् । तुष्टुवुः प्रयताः सर्वे त्रिशूलास्त्रस्य सन्निधौ ॥

देवा ऊचुः

नमस्ते गजवक्त्राय नमस्ते गणनायक । विनायक नमस्तेऽस्तु नमस्ते चण्डविक्रम ॥
नमोऽस्तु ते विघ्नकर्त्रे नमस्ते सर्पमेखल । नमस्ते रुद्रवक्त्रोत्थप्रलम्बजठराश्रित ।
सर्वदेवनमस्काराद्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ ३४ ॥

एवं स्तुतस्तदा देवैर्महात्मा गणनायकः । अभिषिक्तस्तु रुद्रेण सोमायाऽपत्यताङ्गतः ॥
एतच्चतुर्थ्यां सम्पन्नं गणाध्यक्षस्य पार्थिवः । यतस्ततोऽयं महती तिथीनां परमा तिथिः ॥
एतस्यां यस्तिलान् भुक्त्वा भक्त्या गणपतिन्नृप । आराधयति तस्याशु तुष्यते नात्र संशयः॥
यश्चैतत्पठते स्तोत्रं यश्चैतच्छृणुयात्सदा । न तस्य विघ्ना जायन्ते न पापं सर्वथा नृप ॥

इति वराहपुराणे विनायकोत्पत्तिर्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः

धरण्युवाच

कथन्ते गात्रसंस्पर्शान्मूर्त्तिमन्तो महाबलाः । नागा बभूवुर्देवस्य कारणन्ते महीधर ॥

वराह उवाच

श्रुत्वा गणपतेर्जन्म प्रजापालो नराधिपः । उवाच श्लक्ष्णया वाचा तं मुनिं शंसितव्रतम् ॥

प्रजापाल उवाच

भगवंस्तार्क्ष्यविषयाः कथं मूर्त्तिमुपागताः । नागा बभूवुः कुटिला एतदाख्यातुमर्हसि ॥

महातपा उवाच

सृजता ब्रह्मणा सृष्टिं मरीचिसूतिकारणम् । प्रथमं मनसा ध्यातस्तस्य पुत्रस्तु कश्यपः ॥

तस्य दाक्षायणी भार्या कद्रुर्नाम शुचिस्मिता ।
मारीचो जनयामास तस्यां पुत्रान्महाबलान् ॥ ५ ॥

अनन्तं वासुकिञ्चैव कम्बलञ्च महाबलम् । कर्कोटकञ्च राजेन्द्र पद्मञ्चान्यं सरीसृपम् ॥

महापद्मन्तथा शङ्खं कुलिकं चापराजितम् । एते कश्यपदायादाः प्रधानाः परिकीर्त्तिताः ॥

एतेषान्तु प्रसूत्या तु इदमापूरितं जगत् ॥ ८ ॥

कुटिला हीनकर्माणस्तीक्ष्णास्योत्थविषोल्वणाः ।
दृष्ट्वा सन्दश्य मनुजान् भस्म कुर्युः क्षणाद् ध्रुवम् ॥ ९ ॥

शब्दगामी यथा स्पर्शो मनुष्याणां नराधिप । अहन्यहनि जायेत क्षयः परमदारुणः ॥

आत्मनस्तु क्षयं दृष्ट्वा प्रजाः सर्वाः समन्ततः । जग्मुः शरण्यं शरणं परन्तु परमेश्वरम् ॥

इममेवार्थमुद्दिश्य प्रजाः सर्वा महीपते । ऊचुः कमलजन्देवं पुराणं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥

त्राहि नस्तीक्ष्णदंष्ट्रेभ्यो भुजङ्गेभ्यो महाबल । अहन्यहनि ये देव पश्येयुरुरगा दृशा ।
मनुष्यं मृगयूथं वा तत्सर्वं भस्मसाद्भवेत् ॥ १३ ॥

त्वया सृष्टिः कृता देव लीयते सा भुजङ्गमैः । एतज्ज्ञात्वा तु दुर्वृत्तं तत्कुरुष्व महामते ॥

ब्रह्मोवाच

अहं रक्षां विधास्यामि भवतीनां न संशयः ।
व्रजध्वं स्वानि धिष्ण्यानि प्रजापालाः ससाध्वसाः ॥ १५ ॥

एवमुक्ताव्रजंस्तेन ब्रह्मणाव्यक्तमूर्त्तिना । आगतासु प्रजास्वाद्यस्तानाहूय भुजङ्गमान् ।
शशाप परमक्रुद्धो वासुकिप्रमुखांस्तथा ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

यतो मत्प्रभवान्नित्यं क्षयं नयत मानुषान् । भवान्तरे अथान्यस्मिन्मातुः शापात्सुदारुणात् ॥

भविताति क्षयो घोरो नूनं स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ १७ ॥

एवमुक्तास्तु वेपन्तो ब्रह्मणो भुजगोत्तमाः । निपत्य पादयोस्तस्य इदमूचुर्वचस्तदा ॥

नागा ऊचुः

भगवन्कुटिला जातिरस्माकं भवता कृता । विषोल्वणत्वं क्रूरत्वं दृक्शस्त्रत्वञ्च नो त्वया ।
सम्पादितं त्वया देव इदानीं शमयाच्युत ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच

यदि नाम मया सृष्टा भवन्तः कुटिलाशयाः । ततः किं मनुजान्नित्यं भक्षयध्वं गतव्यथाः॥

नागा ऊचुः

मर्यादां कुरु देवेश स्थानञ्चैव पृथक् पृथक् ॥ २१ ॥

नागानां वचनं श्रुत्वा देवो वचनमब्रवीत् । अयं करोमि वो नागाः समयं मनुजैः सह॥
तदेकमनसः सर्वे शृणुध्वं मम शासनम् ॥ २३ ॥

पातालं वितलञ्चैव सुतलाख्यं तृतीयकम् । दत्तं वै वस्तुकामानां गृहं तत्र गमिष्यथ ॥
तत्र भोगान्बहुविधान्भुञ्जाना मम शासनात् । तिष्ठध्वं सप्तमं यावद्रात्र्यन्तं ते पुनः पुनः॥
ततो वैवस्वतस्यादौ काश्यपेया भविष्यथ । दायादाः सर्वदेवानां सुपर्णस्य च धीमतः ॥
तदा प्रसूतिर्वः सर्वा भोक्ष्यते चित्रभानुना । भवतान्नैव दोषोऽयं भविष्यति न संशयः॥
ये वै क्रूरा भोगिनो दुर्विनीतास्तेषामन्तो भविता नान्यथैतत् ।
कालप्राप्तं भक्षयध्वं दयध्वं तथाऽपकारे च कृते मनुष्यान् ॥ २८ ॥
मन्त्रौषधैर्गारुडमण्डलैश्च बद्धैर्दष्टैर्मानवा ये चरन्ति ।
तेषां भीतैर्वर्त्तितव्यं न चान्यच्चिन्त्यं कार्यञ्चान्यथा वो विनाशः ॥ २९ ॥
इतीरिते ब्रह्मणि ते भुजङ्गा जग्मुः स्थानं क्ष्मातलाख्यं हि सर्वे ॥ ३० ॥

एवं शापन्ते तु लब्ध्वा प्रसादञ्च चतुर्मुखात् । तस्थुः पातालनिलयं मुदितेनान्तरात्मना ।
एतत्सर्वञ्च पञ्चम्यां विषाञ्जातं महात्मनाम् । अतः प्रियं तिथिर्धन्या सर्वपापहरा शुभा ॥
एतस्यां संयतो यस्तु अम्लन्तु परिवर्जयेत् ।
क्षीरेण स्नापयेन्नागांस्तस्य यास्यन्ति मित्रताम् ॥ ३३ ॥

इति वराहपुराणे नागोत्पत्तिर्नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

अहङ्कारात्कथं जज्ञे कार्त्तिकेयो द्विजोत्तम । एतन्मे संशयञ्छिन्धि पृच्छतो वै महामुने ॥

महातपा उवाच

सर्वेषामेव तत्त्वानां यः परः पुरुषः स्मृतः । तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं तत्त्वादि त्रिविधन्तु तत्॥
पुरुषाव्यक्तयोर्मध्ये महत्त्वं समपद्यत । स चाहङ्कार इत्युक्तो यो महान्समुदाहृतः ॥
पुरुषो विष्णुरित्युक्तः शिवो वा नामतः स्मृतः ।
अव्यक्तन्तु उमा देवी श्रीर्वा पद्मनिभेक्षणा ॥ ४ ॥

तत्संयोगादहङ्कारः स च सेनापतिर्गुहः । तस्योत्पत्तिम्प्रवक्ष्यामि शृणु राजन्महामते ॥

आद्यो नारायणो देवस्तस्माद्ब्रह्मा ततोऽभवत् ।
अतः स्वयम्भुवश्चान्ये मरीच्याद्यार्कसम्भवाः ॥ ६ ॥

तेष्वारभ्य सुरा दैत्या गन्धर्वा मानुषाः खगाः । पशवः सर्वभूतानि सृष्टिरेषा प्रकीर्त्तिता॥
सृष्ट्यां विस्तारितायान्तु देवदैत्या महाबलाः । सात्वतं भावमास्थाय युयुधुर्विजिगीषवः॥
दैत्यानाम्बलिनः सन्ति नायका युद्धदुर्मदाः । हिरण्यकशिपुः पूर्वं हिरण्याक्षो महासुरः ॥
विप्रचित्तिर्विचित्रस्तु भीमाक्षः क्रौञ्च एव च । एतेऽतिबलिनः शूरा देवसैन्यं महामृधे ।

अमरांश्चाशितैर्बाणैर्जयन्तेऽनुदिनं मृधे ॥ १० ॥

तेषां पराजयं दृष्ट्वा देवानाञ्च बृहस्पतिः । उवाच हीनं वै सैन्यं नायकेन विना सुराः ॥
एकेनेन्द्रेण दिव्यन्तु सैन्यम्पातुं न शक्यते । अतः सेनापतिं कञ्चिदन्वेषयत मा चिरम्॥
एवमुक्तास्ततो देवा जग्मुर्लोकपितामहम् । सेनापतिञ्च नो देहि वाक्यमूचुः ससम्भ्रमम्॥

ततो दध्यौ चतुर्वक्त्रः किमेषां क्रियते मया ।
ब्रह्मणश्चिन्त्यमानस्य रुद्रम्प्रति मनो गतम् ॥

ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः । ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा जग्मुः कैलासपर्वतम् ॥
तत्र दृष्ट्वा महादेवं शिवं पशुपतिं विभुम् । तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः शक्राद्यास्त्रिदिवौकसः॥

देवा ऊचुः

नमाम सर्वे शरणार्थिनो वयं महेश्वरन्त्र्यम्बकभूतभावनम् ।
उमापते विश्वपते मरुत्पते जगत्पते शङ्कर पाहि नः स्वयम् ॥ १७ ॥
जटाकलापाग्रशशाङ्कदीधिति प्रकाशिताशेषजगत्त्रयामल ।
त्रिशूलपाणे पुरुषोत्तमाच्युत प्रपाहि नो दैत्यभयादुपस्थितात् ॥ १८ ॥
त्वमादिदेवः पुरुषोत्तमो हरिर्भवो महेशस्त्रिपुरान्तको विभुः ।
भगाक्षहा दैत्यरिपुः पुरातनो वृषध्वजः पाहि सुरोत्तमोत्तम ॥ १९ ॥
गिरीशजानाथ गिरिप्रियाप्रिय प्रभुः समस्तामरलोकपूजितः ।
गणेश भूतेश शिवाक्षयाय प्रपाहि नो दैत्यवरान्तकाच्युत ॥ २० ॥
पृथ्व्यादितत्त्वेषु भवान्प्रतिष्ठितो ध्वनिस्वरूपो गगने विशेषतः ।
लीनो द्विधा तेजसि स त्रिधा जले चतुः क्षितौ पञ्च गुणप्रधानः ॥ २१ ॥
अग्निस्वरूपोऽसि तरौ तथोपले सत्यस्वरूपोऽसि तथानिलेष्वपि ।
तैलस्वरूपो भगवान्महेश्वरः प्रपाहि नो दैत्यगणार्दितान्हर ॥ २२ ॥
नासीद्यदा काण्डमिदन्त्रिलोचन प्रभाकरेन्द्रेन्दुविनापि वा कुतः ।
तदा भवानेव विरुद्धलोचन प्रमाणबाधादिविवर्जितः स्थितः ॥ २३ ॥
कपालमालिन् शशिखण्डशेखर श्मशानवासिन्सितभस्मगुण्ठितः ।
फणीन्द्रसंवीततनोऽन्तकाय प्रपाहि नो दक्षधिया सुरेश्वर ॥ २४ ॥
भवान्पुमान् शक्तिरियं गिरेः सुता सर्वाङ्गरूपा भगवंस्तथा त्वयि ।

त्रिशूलरूपेण जगद्भयङ्करे स्थितं त्रिनेत्रेषु मखाग्नयस्त्वयः ॥ २५ ॥
जटास्वरूपेण समस्तसागराः कुलाचलाः सिन्धुवहाश्च सवशः ।
शरीरजं ज्ञानमिदन्त्ववस्थितन्तदेव पश्यन्ति कुदृष्टयो जनाः ॥ २६ ॥
नारायणस्त्वं जगतां समुद्भवस्तथा भवानेव चतुर्मुखो महान् ।
सत्त्वाग्निभेदेन तथाग्निभेदतो युगादिभेदेन च संस्थितस्त्रिधा ॥ २७ ॥
भवन्तमेते सुरनायकाः प्रभो भवार्थिनोऽन्यस्य वदन्ति तोषयन् ।
यतस्ततो नो भवभूतिभूषण प्रपाहि विश्वेश्वर रुद्र ते नमः ॥ २८ ॥

महातपा उवाच ।

एवं स्तुतस्तदा देवो रुद्रः पशुपतिः सुरैः ।
उवाच देवानव्यग्रः किं कार्यं ब्रूत मा चिरम् ॥ २९ ॥

देवा ऊचुः

सेनापतिश्च देवेश देहि दैत्यवधाय वै । देवानां ब्रह्ममुख्यानामेतदेव हितम्भवेत् ॥

रुद्र उवाच

ददामि सेनानाथं वो देवा भवत विज्वराः ।
भविष्यमस्ति पौराणां योगादीनामचिन्तयत् ॥ ३१ ॥

एवमुक्त्वा हरो देवान्विसर्ज्य स्वाङ्गसंस्थिताम् । शक्तिं सङ्क्षोभयामास पुत्रहेतोः परन्तप॥

तस्य क्षोभयतः शक्तिं ज्वलनार्कसमप्रभः ।
कुमारः सहजां शक्तिं बिभ्रज्ज्ञानैकशालिनीम् ॥ ३३ ॥

उत्पत्तिस्तस्य राजेन्द्र बहुरूपा व्यवस्थिता । मन्वन्तरेष्वनेकेषु देवसेनापतिः किल ॥
योऽसौ शरीरगो देवः अहङ्कारेति कीर्त्तितः । प्रयोजनवशाद्देवः सैव सेनापतिर्बभौ ॥
तस्मिञ्जाते स्वयं ब्रह्मा सर्वदेवैः समन्वितः । पूजयामास देवेशं शिवं पशुपतिन्तदा ॥

सर्वैश्च देवैर्ऋषिभिश्च सिद्धैः सेनापतिर्दानवरेण तेन ।
आप्यायितः सोऽपि सुरानुवाच सहायौ मे क्रीडनकञ्च दध्द्वम् ॥ ३७ ॥
श्रुत्वा वचस्तस्य महानुभावो वाक्यं महादेव इदं जगाद ।
ददामि ते क्रीडनकन्तु कुक्कुटं तथानुगौ शाखविशाखसंज्ञौ ।
कुमार भूतग्रहनायको भवान् भवस्व देवेश्वर सेनाय : पतिः ॥ ३८ ॥

एवमुक्त्वा ततो देवः सर्वदेवाश्च पार्थिव । तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिः स्कन्दं सेनापतिन्तदा॥

देवा ऊचुः

भवस्व देवसेनानीर्महेश्वरसुत प्रभो । षण्मुख स्कन्द विश्वेश कुक्कुटध्वज पावके ॥
कम्पितारे कुमारेश स्कन्द बालग्रहानुग । जितारे क्रौञ्चविध्वंस कृत्तिकाज शिवात्मज ॥
भूतग्रहपतिश्रेष्ठ पावकप्रियदर्शन । महाभूतपतेः पुत्र त्रिलोचन नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥
एवं स्तुतस्तदा देवैर्विवर्द्धन् भवनन्दनः । द्वादशादित्यसङ्काशो बभूवातुलविक्रमः ॥
त्रैलोक्यन्तेजसा स्वेन तपयामास पार्थिव ॥ ४४ ॥

प्रजापाल उवाच

कथं त्वं कृत्तिकापुत्रमुक्तवान् शंस मे गुरो । कथं वा पावकिरसौ कथं षण्मातृनन्दनः॥

महातपा उवाच

आदिमन्वन्तरे देवस्योत्पत्तिर्या मयोदिता । परोक्षदर्शिभिर्देवैरेवमेव स्तुतः प्रभो ॥
कृत्तिका पावकस्तस्य मातरो गिरिजा तथा । द्वितीयजन्मनि गुहस्यैते उत्पत्तिहेतवः ॥
एवमेतत्तवाख्यातं पृच्छतो पार्थिवोत्तम । आत्मविद्यामृतं गुह्यमहङ्कारस्य सम्भवः ॥
स्वयं स्कन्दो महादेवः सर्वपापप्रणाशनः । तस्य षष्ठीं तिथिं प्रादादभिषेके पितामहः ॥
अस्यां फलाशनो यस्तु पूजे त्रियतमानसः । अपुत्रो लभते पुत्रमधनोऽपि धनं लभेत्॥
यं यमिच्छेत मनसा तन्तं लभति मानवः ॥ ५१ ॥
यश्चैतत्पठति स्तोत्रं कार्त्तिकेयस्य मानवः । तस्य गेहे कुमाराणां क्षेमारोग्यं भविष्यति॥

इति वराहपुराणे स्कन्दोत्पत्तिर्नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

षड्विंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

शरीरस्य कथं मूर्त्तिग्रहणं ज्योतिषो द्विज । एतन्मे संशयं छिन्धि प्रणतस्य द्विजोत्तम ॥

महातपा उवाच

योऽसावात्मा ज्ञानशक्तिरेक एव सनातनः ।
स द्वितीयं यदा चैच्छत्तदा तेजः समुत्थितम् ॥ २ ॥
तत्सूर्य इति भास्वांस्तु अन्योन्येन महात्मनः ।
लीनीभूतानि तेजांसि भासयन्ति जगत्त्रयम् ॥ ३ ॥
तस्मिन् सर्वे सुराः सिद्धा गणाः सर्वैर्महर्षिभिः ।
स्वयम्भूत इति विभो तस्मात्सूर्यस्तु सोऽभवत् ॥ ४ ॥
लीनीभूतस्य तस्याशु तेजसोऽभूच्छरीरकम् ।
पृथक्त्वेन रविः सोऽथ कीर्त्त्यते वेदवादिभिः ॥ ५ ॥
भासयेत्सर्वलोकांस्तु यतोऽसावुत्थितो दिवि ।
अतोऽसौ भास्करः प्रोक्तः प्रकर्षाच्च प्रभाकरः ॥ ६ ॥
दिवा दिवस इत्युक्तस्तत्कारित्वाद्दिवाकरः ।
सर्वस्य जगतस्त्वादिरादित्यस्तेन उच्यते ॥ ७ ॥
एतस्य तेजसा जाता आदित्या द्वादश पृथक् ।
प्रधान एक एवायं जगत्सु परिवर्त्तते ॥ ८ ॥

तं दृष्ट्वा जगतो व्याप्तिं कुर्वाणं परमेश्वरम् ।
तस्यैवान्तः स्थिता देवा विनिष्क्रम्य स्तुतिं जगुः ॥ ९ ॥

देवा ऊचुः

भवान् प्रसूतिर्जगतः पुराणः प्रयासि विश्वं प्रलये च हंसि ।
समुत्थितस्त्वं सततं प्रपासि विश्वं सदा त्वां प्रणताः स्म नित्यम् ॥ १० ॥
त्वया ततं सर्वत एव तेजः प्रतापितं सूर्य यज्ञप्रवृत्तौ ।
सप्ताश्वयुक्ते च रथे स्थितस्त्वं कालाक्षमन्वन्तरवेगयुक्ते ॥ ११ ॥
प्रभाकरस्त्वं रविरादिदेव आत्मा समस्तस्य चराचरस्य ।
पितामहस्त्वं वरुणो यमश्च भूतम्भविष्यच्च वदन्ति सिद्धाः ॥ १२ ॥
तेजोऽरिविध्वंसन वेदमूर्त्ते प्रपाहि चास्मान् शरणागतान् सदा ।
वेदान्तवेद्योऽसि मखेषु देव त्वं हूयसे विष्णुरिति प्रसन्नः ॥ १३ ॥
इति स्तुतस्तैः सुरनाथ भक्त्या प्रपाहि शम्भो न इति प्रसह्य ॥ १४ ॥

एवमुक्तस्तदा देवैः सौम्यां मूर्त्तिमथाकरोत् । प्रकाशत्वं जगामाशु देवतानां महाप्रभः ॥
एतत्सर्वसुराणान्तु दहनं शामितन्त्वया । सप्तम्यां खलु सूर्येण मूर्त्तित्वं कृतवान् भुवि ॥
एतां यः पुरुषो भक्त्या उपास्ते सूर्यमर्च्चयेत् । भास्करश्चैव तस्यासौ फलमिष्टं प्रयच्छति ॥
एतत् ते कथितं राजन् सूर्याख्यानं पुरातनम् । आदिमन्वन्तरे वृत्तं मातरः शृणु साम्प्रतम् ॥

इति वराहपुराणे आदित्योत्पत्तिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः ।

सप्तविंशोऽध्यायः

महात्मा उवाच

पूर्वमासीन्महादैत्यो बलवानन्धको भुवि । स देवान्वशमानिन्ये ब्रह्मणो वरदर्पितः ॥
तेनात्मसात्सुराः कृत्वा त्याजिता मेरुपर्वतम् । ब्रह्माणं शरणं जग्मुरन्धकस्य भयार्दिताः ॥
तानागतान्तदा ब्रह्मा उवाच सुरसत्तमान् । किमागमनकृत्यं वो देवा ब्रूत किमास्यते ।

देवा ऊचुः

अन्धकेनार्दिताः सर्वे वयं देवा जगत्पते । त्राहि सर्वांश्चतुर्वक्त्र पितामह नमोऽस्तु ते ॥

ब्रह्मोवाच

अन्धकान्नैव शक्तोऽहन्त्रातुं वै सुरसत्तमाः । भवं सर्वं महादेवं व्रजामः शरणार्थिनः ॥
किन्तु पूर्वं मया दत्तो वरस्तस्य सुरोत्तमाः । अवध्यस्त्वं हि भविता न शरीरं स्पृशेन्महीम् ॥
तस्यैवं बलिनस्त्वेको हन्ता रुद्रः परन्तप । तत्र गच्छामहे सर्वे कैलासनिलयं प्रभुम् ॥
एवमुक्त्वा ययौ ब्रह्मा सदेवो भवसन्निधौ । तस्य सन्दर्शनाद्रुद्रः प्रत्युत्थानादिकाः क्रियाः ।
कृत्वाभ्युवाच देवेशो ब्रह्माणं भुवनेश्वरम् ॥ ८ ॥

शम्भुरुवाच

किं कार्यन्देवताः सर्वा आगता मम सन्निधौ ।
येनाहं तत्करोम्याशु आज्ञा कार्या हि सत्वरम् ॥ ९ ॥
रक्षस्व देव बलिनस्त्वन्धकाद् दुष्टचेतसः ॥ १० ॥

यावदेव सुराः सर्वे शंसन्ति परमेष्ठिनः । तावत्सैन्येन महता तत्र चान्धक आययौ ॥
बलेन चतुरङ्गेण हन्तुकामो भवं मृधे । तस्य भार्यां गिरिसुतां हन्तुमिच्छत्ससाधनः ॥
तं दृष्ट्वा सहसायातं देवो दैत्यं प्रहारिणम् । सन्नह्य सहसा देवा रुद्रस्यानुचराभवन् ॥
रुद्रोऽपि वासुकिन्ध्यात्वा तक्षकञ्च धनञ्जयम् । वलयं कटिसूत्रञ्च चकार परमेश्वरः ॥
नीलनामा तु दैत्येन्द्रो हस्ती भूत्वा भवान्तिकम् । आगतस्त्वरितः शत्रुर्हस्तीवाद्भुतरूपवान् ॥
संज्ञातो नन्दिना दैत्यो वीरभद्राय दर्शितः । वीरभद्रोऽपि सिंहेन रूपेणाहत्य च द्रुतम् ॥
तस्य कृत्तिं विदार्याशु करिणस्त्वञ्जनप्रभाम् । रुद्रायार्पितवान्सोऽपि तमेवाम्बरमाकरोत् ॥
ततः प्रभृति रुद्रोऽपि गजचर्मपटोऽभवत् ॥ १८ ॥

गजचर्मपटो भूत्वा भुजङ्गाभरणोज्ज्वलः । आदाय त्रिशिखं शूलं सगणोऽन्धकमन्वयात् ॥
ततः प्रववृते युद्धं देवदानवयोर्महत् ॥ २० ॥

इन्द्राद्या लोकपालास्तु स्कन्दः सेनापतिस्तथा । सर्वे देवगणाश्चान्ये युयुधुः समरे तदा ॥
तद्दृष्ट्वा नारदस्तूर्णं ययौ नारायणं प्रति । शशंस च महद्युद्धं कैलासे दानवैः सह ॥
तच्छ्रुत्वा चक्रमादाय गरुडस्थो जनार्दनः । तमेव देशमागत्य युयुधे दानवैः सह ॥
आगत्य च ततो देवा हरिणाप्यायिता रणे । विषण्णवदनाः सर्वे पलायनपराभवन् ॥
तत्र भग्नेषु देवेषु स्वयं रुद्रोऽन्धकं ययौ । तत्र तेन महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् । २५ ॥
तत्र देवोऽप्यसौ दैत्यं त्रिशूलेनाहनद्भृशम् । तस्याहतस्य यद्रक्तमपतद्भूतले किल ।
तत्रान्धका असंख्याता बभूवुरपरे भृशम् ॥ २६ ॥

तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रुद्रो मूलान्धकं मृधे । गृहीत्वा त्रिशिखाग्रेण ननर्त परमेश्वरः ॥
इतरेऽप्यन्धकाः सर्वे चक्रेण परमेष्ठिना । नारायणेन निहतास्तत्र येऽन्ये समुत्थिताः ॥
असृग्धारातुषारैस्तु शूलप्रोतस्य चासकृत् । अनारतं समुत्तस्थौ ततो रुद्रो रुषान्वितः ॥

तस्य क्रोधेन महता मुखाज्ज्वाला विनिर्ययौ ।
तद्रूपधारिणी देवी या तां योगेश्वरीं विदुः ॥ ३० ॥
स्वरूपधारिणी चान्या विष्णुनापि विनिर्मिता ।
ब्रह्मणा कार्त्तिकेयेन इन्द्रेण च यमेन च ॥ ३१ ॥

वराहेण च देवेन विष्णुना परमेष्ठिना । पातालोद्धारणं रूपं तस्या देव्या विनिर्ममे ।
माहेश्वरी च राजेन्द्री इत्येता अष्ट मातरः ॥ ३२ ॥
कारणं यस्य यत्प्रोक्तं क्षेत्रज्ञेनावधारितम् । शरीरन्देवतानान्तु तदिदं कीर्त्तितं मया ॥
कामः क्रोधस्तथा लोभो मदो मोहोऽथ पञ्चमः ।

मात्सर्यं षष्ठमित्याहुः पैशुन्यं सप्तमन्तथा। अनसूयाष्टमी[1] ज्ञेया इत्येता अष्ट मातरः॥

कामं योगीश्वरीं विद्धि क्रोधो माहेश्वरी तथा।
लोभस्तु वैष्णवी प्रोक्ता ब्रह्माणी मद एव च॥ ३५॥
मोहः स्वयम्भः कौमारी मात्सर्यञ्चेन्द्रजां विदुः।
यमदण्डधरा देवी पैशुन्यं स्वयमेव च॥ ३६॥
अनसूया वराहाख्या इत्येताः परिकीर्त्तिताः।
कामादिगण एषोऽयं शरीरम्परिकीर्त्तितम्॥ ३७॥
जग्राह मूर्त्तिन्तु तथा यथा ते कीर्त्तितं मया॥ ३८॥
एताभिर्देवताभिश्च तस्य रक्तेऽतिशोषिते।
क्षयं गतासुरी माया स च सिद्धोऽन्धकोऽभवत्॥ ३९॥
एतत्ते सर्वमाख्यातमात्मविद्यामृतं मया॥ ४०॥

य एतच्छृणुयान्नित्यं मातॄणामुद्भवं शिवम्। तस्य ताः सर्वतो रक्षां कुर्वन्त्यनुदिनं नृप॥
यश्चैतत्पठते जन्म मातॄणां पुरुषोत्तम। स धन्यः सर्वथा लोके शिवलोकञ्च गच्छति॥

तासाञ्च ब्रह्मणा दत्ता अष्टमी तिथिरुत्तमा।
एताः सम्पूजयेद्भक्त्या विल्वाहारो नरः सदा।
तस्य ताः परितुष्टाः स्युः क्षेमारोग्यं ददन्ति च॥ ४३॥

इति वराहपुराणे कामादिमातृगणोत्पत्तिर्नाम सप्तविंशोऽध्यायः।

अष्टाविंशोऽध्यायः

प्रजापाल उवाच

कथं माया समुत्पन्ना दुर्गा कात्यायनी शुभा।
आदिक्षेत्रे स्थिता सूक्ष्मा पृथङ्मूर्त्या व्यजायत॥ १॥

महातपा उवाच

आसीद्राजा पुरा राजन् सिन्धुद्वीपः प्रतापवान्।
वरुणांशो महाराज सोऽरण्ये तपसि स्थितः॥ २॥

पुत्रो मे शक्रनाशाय भवेदिति नराधिपः। एवं कृतमतिः सोऽथ महता तपसा स्वकम्॥
कलेवरं स्थिरो भत्वा शोषयामास सुव्रत॥ ३॥

प्रजापाल उवाच

कथं तस्य द्विजश्रेष्ठ शक्रेणापकृतम्भवेत्। येनासौ तद्विनाशाय पुत्रमैच्छन् व्रते स्थितः॥

---

१. माहेन्द्रीति क्वाचित्कः पाठः।

महातपा उवाच

सोऽन्यजन्मनि पुत्रोऽभूत्त्वष्टुर्बलभृतां वरः। अवध्यः सर्वशस्त्रौघैरपां फेनेन नाशितः॥
जलफेनेन निहतस्तस्मिंल्लयमवाप्तवान्। पुनर्ब्रह्मान्वये जातः सिन्धुद्वीपः प्रतापवान्॥
स तेपे परमं तीव्रं शक्रवैरमनुस्मरन्॥ ७॥
ततः कालेन महता नदी वेत्रवती शुभा।
मानुषं रूपमास्थाय सालङ्कारं मनोरमम्। आजगाम यतो राजा तेपे परमकन्तपः॥
तां दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां स राजा क्षुब्धमानसः।
उवाच कासि सुश्रोणि सत्यं कथय भामिनि॥ ९॥

नद्युवाच

अहं जलपतेः पत्नी वरुणस्य महात्मनः। नाम्ना वेत्रवती एषा त्वामिच्छन्तीहमागता॥
साभिलाषां परस्त्रीञ्च भजमानां विसर्जयेत्।
स पापः पुरुषो ज्ञेयो ब्रह्महत्याञ्च विन्दति॥ ११॥
एवं ज्ञात्वा महाराज भजमानां भजस्व माम्।
एवमुक्तस्तया राजा साभिलाषोपभुक्तवान्॥ १२॥
तस्य सद्योऽभवत्पुत्रो द्वादशार्कसमप्रभः। वेत्रवत्युदरे जातो नाम्ना वेत्रासुरोऽभवत्।
बलवानतितेजस्वी प्राग्ज्योतिषपतिर्भवत्॥ १३॥
स कालेन युवा जातो बलवान्दृढविक्रमः। महायोगेन संयुक्तो जिगायेमां वसुन्धराम्॥
सप्तद्वीपवतीं पश्चान्मेरुपर्वतमारुहत्। तत्रेन्द्रं प्रथमं जिग्ये पश्चादग्निं यमं ततः॥१५॥
इन्द्रो भग्नो गतः सोऽग्निमग्निर्भग्नो यमं ययौ।
यमो निर्ऋतिमागच्छन्निर्ऋतिर्वरुणं ययौ[1]॥ १६॥
इन्द्रादिभिरुपेतस्तु वरुणो वायुमन्वगात्। वायुर्धनपतिं त्वागात्सर्वैरिन्द्रादिभिः सह॥
धनदोऽपि स्वकं मित्रमीशं देवं समन्वितः। इयाय गदया सोऽपि दानवो बलगर्वितः।
गदामादाय दुद्राव शिवलोकं प्रति प्रभो॥ १८॥
शिवोऽप्यवध्यन्तं मत्वा देवान्गृह्य ययौ पुरीम्।
ब्रह्मणः सुरसिद्धाद्यैर्वन्दितां पुण्यकारिभिः॥ १९॥
तत्र ब्रह्मा जगत्स्रष्टा विष्णुपादोद्भवे जले। नियमेन च संयुक्तोऽजपतान्तर्जले शुभे॥
क्षेत्रज्ञमायां गायत्रीं ततो देवा विचुक्रुशुः। त्राहि प्रजापते सर्वान्देवानृषिवरानपि।
असुराद्भयमापन्नान्त्वाहि त्राहीत्यचोदयत्॥ २०।२१॥
एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दृष्ट्वा देवांस्तदागतान्। चिन्तयामास देवस्य मायेयं विगतञ्जगत्।
नासुरा न च रक्षोऽत्र मायेयं कीदृशी मता॥ २२॥
एवं चिन्तयतस्तस्य प्रादुरासीदयोनिजा। शुक्लाम्बरधरा कन्या स्रक्किरीटोज्ज्वलानना॥

---

१. यमो भग्नो गतः सोऽपि धर्मोनिर्ऋतिमारुहत्। तत्रेन्द्रश्च प्रगच्छन्तं निर्ऋतिर्वरुणं ययौ॥
केषुचित्सु पुस्तकेष्वयं पाठोऽधिको विद्यते।

अष्टभिर्बाहुभिर्युक्ता दिव्यप्रहरणोद्यता[1] । चक्रं शङ्खं गदां पाशं खड्गं घण्टां तथा धनुः॥
धारयन्ती तथा चान्यान्बद्धतूणा जलाद्बहिः । निश्चक्राम महायोगी सिंहवाहनवेगिता ॥
युयुधे चासुरान्सर्वानेकैव बहुधा स्थिता । दिव्यं वर्षसहस्रन्तु दिव्यैरस्त्रैर्महाबला ॥
युद्धा कालात्यये देव्या हतो वेत्रासुरो रणे ।
ततः किलकिलाशब्दो देवसैन्येऽभवन्महान् ॥ २७ ॥
हते वेत्रासुरे भीमे तदा सर्वे दिवौकसः । प्रणेमुर्जय युद्धेति स्वयमीशः स्तुतिं जगौ ॥

महेश्वरोवाच

जयस्व देवि गायत्रे महामाये महाप्रभे । महादेवि महाभागे महासत्त्वे महोत्सवे ॥
दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गि दिव्यस्रग्दामभूषिते । वेदमातर्नमस्तुभ्यमक्षरस्थे महेश्वरि ॥
त्रिलोकस्थे त्रितत्त्वस्थे त्रिवह्निस्थे त्रिशूलिनि । त्रिनेत्रे भीमवक्त्रे च भीमनेत्रे भयानके॥
कमलासनजे देवि सरस्वति नमोऽस्तु ते । नमः पङ्कजपत्राक्षि महामायेऽमृतस्रवे ।
सर्वगे सर्वभूतेशि स्वाहाकारे स्वधेऽम्बिके ॥ ३२ ॥
सम्पूर्णे पूर्णचन्द्राभे भास्वराङ्गे भवोद्भवे । महाविद्ये महावेद्ये महादैत्यविनाशिनि ॥
महाबुद्ध्युद्भवे देवि वीतशोके किरातिनि ।
त्वं नीतिस्त्वं महाभागे त्वं गीस्त्वं गौस्त्वमक्षरम् ॥ ३४ ॥
त्वं धीस्त्वं श्रीस्त्वमोङ्कारस्तत्त्वे चापि परिस्थिता ।
सर्वसत्त्वहिते देवि नमस्ते परमेश्वरि ॥ ३५ ॥
इत्येवं संस्तुता देवी भवेन परमेष्ठिना । देवैरपि जयेत्युच्चैरित्युक्ता परमेश्वरी ॥
यावदास्ते चतुर्वक्त्रस्तावदन्तर्जलाद्बहिः । निश्चक्राम ततो देवीं कृतकृत्यां ददर्श सः ॥
तां दृष्ट्वा देवकार्यञ्च सिद्धं मत्वा पितामहः । भविष्यं कार्यमुद्दिश्य ततो वचनमब्रवीत्॥

ब्रह्मोवाच

इयं देवी वरारोहा यातु शैलं हिमालयम् । तत्र यूयं सुराः सर्वे गत्वा नन्दत मा चिरम्।
नवम्याञ्च सदा पूज्या इयं देवी समाधिना । वरदा सर्वलोकानां भविष्यति न संशयः॥
नवम्यां यस्तु पिष्टाशी भविष्यति हि मानवः ।
नारी वा तस्य सम्पन्नं भविष्यति मनोगतम् ॥ ४१ ॥
यश्च स्वयं सदा प्रातरिदं स्तोत्रं पठिष्यति । त्वयेरितं महादेव तस्य देव्या समं भवान्।
वरदो देव सर्वासु आपत्स्वप्युद्धरेत्स्वयम् ॥ ४२ ॥
एवमुक्त्वा भवं ब्रह्मा पुनर्देवीं स चाब्रवीत् ।
त्वया देवि महाकार्यं कर्त्तव्यञ्चान्यदस्ति नः ।
भविष्यं महिषाख्यस्य असुरस्य विनाशनम् ॥ ४३ ॥
एवमुक्त्वा ततो ब्रह्मा सर्वे देवाश्च पार्थिव । यथागतं ततो जग्मुर्देवीं स्थाप्य हिमे गिरौ॥

---

१. प्रहरणोद्धतेति पाठान्तरम् ।

संस्थाप्य नन्दिता यस्मात्तस्मान्नन्दाऽभवत्तु सा ।
यश्चेदं शृणुयाज्जन्म देव्या यश्च स्वयं पठेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति ॥

इति वाराहपुराणे देव्युत्पत्तिर्नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ।

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

शृणु राजन्नवहितः प्रजापाल कथामिमाम् । यदा दिशः समुत्पन्नाः श्रोत्रेभ्यः पृथिवीपते ॥
ब्रह्मणः सृजतः सृष्टिमादिसर्गे समुत्थिते ।
चिन्ताभून्महती को मे प्रजाः सृष्टा धरिष्यति ॥ २ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य अवकाशं व्रजन्त्विह । प्रादुर्बभूवुः श्रोत्रेभ्यो दश कन्या महाप्रभाः ॥
पूर्वा च दक्षिणा चैव प्रतीची चोत्तरा तथा ।
ऊर्ध्वाधरा च षट् मुख्याः कन्या ह्यासंस्तदा नृप ॥ ४ ॥
तासां मध्ये चतस्रस्तु कन्याः परमशोभनाः ।
रूपवन्त्यो महाभागा गाम्भीर्येण समन्विताः ॥ ५ ॥
ता ऊचुः प्रणयाद्देवं प्रजापतिमकल्मषम् । अवकाशन्तु नो देहि देवदेव प्रजापते ॥६॥
यत्र तिष्ठामहे सर्वा भर्तृभिः सहिताः सुखम् । पतयश्च महाभागा देहि नोऽव्यक्तसम्भव ॥

ब्रह्मोवाच

ब्रह्माण्डमेतत्सुश्रोण्यः शतकोटिप्रविस्तरम् ।
तस्यान्ते स्वेच्छया तुष्टा उष्यतां मा विलम्बथ ॥ ८ ॥
भर्तॄंश्च वः प्रयच्छामि सृष्ट्वा रूपस्विनोऽनघाः ।
यथेष्टं गम्यतां देशो यस्या यो रोचतेऽधुना ॥ ९ ॥
एवमुक्ताश्च ताः सर्वा यथेष्टं प्रययुस्तदा । ब्रह्मा ससर्ज तूर्णं तांल्लोकपालान्महाबलान् ॥
सृष्ट्वा तु लोकपालांस्तांस्ताः कन्याः पुनराह्वयत् ।
विवाहं कारयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ११ ॥
एकामिन्द्राय स प्रादादग्नयेऽन्यां यमाय च । निर्ऋताय च देवाय वरुणाय महात्मने ॥
वायवे धनदेशाय ईशानाय च सुव्रत । ऊर्ध्वां स्वयमधिष्ठाय शेषायाधोव्यवस्थिताम् ॥
एवं दत्त्वा पुनर्ब्रह्मा तिथिं प्रादाद्दिशान्तथा ।
दशमी च तिथिस्तासामतीव दयिताभवत् ॥ १४ ॥
तस्यां दध्याशनो यस्तु सुव्रत भवते नरः । तस्य पापक्षयन्तास्तु कुर्वन्त्यहरहर्नृप ॥ १५ ॥
यश्चैतच्छृणुयाज्जन्म दिशान्नियतमानसः । स प्रतिष्ठामवाप्नोति ब्रह्मलोके न संशयः ॥

इति वाराहपुराणे दिगुत्पत्तिर्नाम ऊनत्रिंशोऽध्यायः ।

त्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

शृणु चान्यां वसुपतेरुत्पत्तिं पापनाशिनीम् । यथा वायुशरीरस्थो धनदः सम्बभूव ह ॥
आद्यं शरीरं यत्तस्मिन्वायुरन्तःस्थितोऽभवत् । प्रयोजनान्मूर्त्तिमत्त्वमातिष्ठत्क्षेत्रदेवता॥
तत्रमूर्त्तस्य वायोस्तु उत्पत्तिः कीर्त्तिता मया । तां शृणुष्व महाभाग कथ्यमानां मयानघ॥
ब्रह्मणः सृष्टिकामस्य मुखाद्वायुर्विनिर्ययौ । प्रचण्डशर्करावर्षी तं ब्रह्मा प्रत्यषेधयत् ॥
मूर्त्तो भवस्व शान्तश्च तेनोक्तो मूर्त्तिमान्भवत् । सर्वेषामेव[1] देवानां यद्वित्तं फलमेव च।
तत्सर्वं पाहि येनोक्तं तस्माद्धनपतिर्भवान् ॥ ५ ॥
तस्य ब्रह्मा ददौ तुष्टस्तिथिमेकादशीं प्रभुः । तस्यामनग्निपक्वाशी यो भवेन्नियतं शुचिः॥
तस्यापि धनदो देवस्तुष्टः सर्वं प्रयच्छति ॥ ६ ॥
एषा धनपतेर्मूर्त्तिः सर्वकिल्बिषनाशनी । य एतां शृणुयाद्भक्त्या पुरुषः पठतेऽपि वा ।
सर्वकामानवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥ ७ ॥

इति वाराहपुराणे धनदोत्पत्तिर्नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

एकत्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

मनोर्नाम मनुत्वञ्च यदेतत्पठ्यते किल । प्रयोजनवशाद्विष्णुरसावेव तु मूर्त्तिमान् ॥१॥
योऽसौ नारायणो देवः परात्परतरो नृप । तस्य चिन्ता समुत्पन्ना सृष्टिं प्रति नरोत्तम॥
सृष्टा चेयं मया सृष्टिः पालनीया मयैव ह । कर्मकाण्डन्त्वमूर्त्तेन कर्त्तुं न वेह शक्यते।
तस्मान्मूर्त्तिं सृजाम्येकां यया पाल्यमिदं जगत् ॥ ३ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य सत्याभिध्यायिनो नृप ।
प्राक्सृष्टिजातं राजन्वै मूर्त्तिमत्तत्पुरो बभौ ॥ ४ ॥
पुरोभूतस्ततस्तस्मिन्देवो नारायणः स्वयम् । प्रविशन्तं ददर्शाथ त्रैलोक्यन्तस्य देहतः ॥
ततः सस्मार भगवान्वरदानं पुरातनम् । वागादीनां ततस्तुष्टः प्रादात्तस्य पुनर्वरम् ।
सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता त्वं सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ६ ॥
त्रैलोक्यप्रतिपालाच्च भव विष्णुः सनातनः ॥ ७ ॥
देवानां सर्वदा कार्यं कर्त्तव्यं ब्रह्मणः सदा । सर्वज्ञत्वञ्च भवतु तव देव न संशयः ॥
एवमुक्त्वा ततो देवः प्रकृतिस्थो बभूव ह । विष्णुरप्यधुना पूर्वां बुद्धिं सस्मार स प्रभुः॥
तदा सञ्चिन्त्य भगवान्योगनिद्रां महातपाः ।
तस्यां संस्थाप्य भगवानिन्द्रियार्थोद्भवाः प्रजाः ॥ १० ॥

---

१. सर्वेषाञ्चैवेति पाठः कुत्रचिदुपलभ्यते ।

ध्यात्वा परेण रूपेण ततः सुष्वाप वै प्रभुः । तस्य सुप्तस्य जठरान्महत्पद्मं विनिःसृतम्॥
सप्तद्वीपवती पृथ्वी ससमुद्रा सकानना । तस्य रूपस्य विस्तारं पाताळातलसंस्थितम् ।
कर्णिकायां तथा मेरुस्तन्मध्ये ब्रह्मणो भवः ॥ १२ ॥
एवं दृष्ट्वा परन्तस्य शरीरस्य तु सम्भवम् । मुमुदे तच्छरीरस्थो वायुर्वायुं समसृजत् ॥
अविद्या विजयक्षेमं शङ्खरूपेण धारय । अज्ञानच्छेदनार्थाय खड्गं तेऽस्तु सदा करे ॥
कालचक्रमयं घोरं चक्रं तद्धारयाच्युत । अधर्मराजघातार्थं गदां धारय केशव ॥१५॥
मालेयं भूतमाता ते कण्ठे तिष्ठतु सर्वदा । श्रीवत्सकौस्तुभौ चेमौ चन्द्रादित्यच्छलेन ह॥
मारुतस्ते गतिर्वीर गरुत्मान् स च कीर्त्तितः ।
त्रैलोक्यगामिनी देवी लक्ष्मीस्तेऽस्तु सदाश्रये ॥ १७ ॥
द्वादशी च तिथिस्तेऽस्तु कामरूपी च जायते । घृताशनो भवेद्यस्तु द्वादश्यान्त्वत्परायणः।
स स्वर्गवासी भवतु पुमान् स्त्री वाविशेषतः ॥ १८ ॥
स च विष्णुस्तवाख्यातो मूर्त्तयो देवदानवाः ॥ १९ ॥
हन्ति पाति शरीराणि सृजत्यन्यानि चात्मनः । युगे युगे सर्वगोऽयं वेदान्तपुरुषो ह्यसौ॥
न हीनबुद्ध्या वक्तव्यो मनुष्योऽयं कदाचन । य एव शृणुयात्सर्गं वैष्णवं पापनाशनम् ।
स कीर्त्तिमिह सम्प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ २१ ॥

इति वाराहपुराणे परापरनिर्णयो नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मस्य महतो नृप । माहात्म्यञ्च तिथिञ्चैव तन्निबोध नराधिप॥
पूर्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः । स सिसृक्षुः प्रजास्त्वादौ पालनञ्च विचिन्तयन्॥
तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गाद्दक्षिणाच्छ्वेतकुण्डलः । प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमाल्यानुलेपनः॥३॥
तं दृष्ट्वोवाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।
पालयेमाः प्रजाः साधो त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥ ४ ॥
इत्युक्तः समवस्थोऽसौ चतुष्पात्स्यात्कृते युगे ।
त्रेतायां त्रिपदश्चासौ द्विपादो द्वापरेऽभवत् ॥ ५ ॥
कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते प्रभुः । षड्भेदो ब्राह्मणानां स त्रिधा क्षत्रे व्यवस्थितः।
द्विधा वैश्येकधा शूद्रे स्थितः सर्वगतः प्रभुः ॥ ६ ॥
रसातलेषु सर्वेषु द्वीपवर्षेष्वयम्प्रभुः । गुणद्रव्यक्रियाजातिचतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ॥ ७ ॥
त्रिशृङ्गोऽसौ स्मृतो वेदे ससंहितपदक्रमः । तथा आद्यन्त ओङ्कारद्विशिराः सप्तहस्तवान्॥
उदात्तादित्रिभिर्बद्ध एवं धर्मो व्यवस्थितः । स धर्मः पीडितः पूर्वं सोमेनाद्भुतकर्मणा ॥
ताराजिघृक्षुणा पत्नीं भ्रातुराङ्गिरसस्य च । सोऽपायाद् भ्रंशितस्तेन बालिना क्रूरकर्मणा ।

अरण्यं गहनं घोरमाविवेश तदा प्रभुः ॥ १० ॥
तस्मिन् गते सुराः सर्वे असुराणान्तु पत्तयः । जिघृक्षन्तस्तदोकांसि बभ्रमुर्द्धर्मवञ्चिताः॥
असुरा अपि तद्वच्च सुरवेश्मनि बभ्रमुः ॥ ११ ॥
निर्मर्यादे तथा जाते धर्मनाशे च पार्थिव । देवासुरा युयुधिरे सोमदोषेण कोपिताः ॥
स्त्रीहेतोश्च महाभाग विविधायुधपाणयः ।
तान्दृष्ट्वा युध्यतो देवानसुरैः सह कोपितान् ।
नारदः प्राह सङ्गम्य पितरं प्रति हर्षितः ॥ १३ ॥
स हंसयानमारुह्य सर्वलोकपितामहः । निवारयामास तदा कस्यार्थे युद्धमब्रवीत् ॥
सर्वे शशंसुः सोमन्तु स तु बुद्ध्या स्वकं सुतम् । पीडनादपयातन्तु गहनं वनमाश्रितम् ॥
ततो ब्रह्मा ययौ तत्र देवासुरयुतस्त्वरन् । ददर्श च सुरैः सार्द्धं चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।
चरन्तं शशिसङ्काशं दृष्ट्वा देवानुवाच ह ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

अयं मे प्रथमः पुत्रः पीडितः शशिना भृशम् ।
पत्नीं जिघृक्षुणा भ्रातुर्द्धर्मसंज्ञो महामुनिः ॥ १७ ॥
इदानीं तोषयध्वं वै सर्वे एनं [1] सुरासुराः । येन स्थितिर्वै भवति समं देवासुरा इति ॥
ततः सर्वे स्तुतिञ्चक्रुस्तस्य देवस्य हर्षिताः ।
विदित्वा ब्रह्मणो वाक्यात्सम्पूर्णशशिसन्निभम्[2] ॥ १९ ॥

देवा ऊचुः

नमोऽस्तु शशिसङ्काश नमस्ते जगतः पते । नमोऽस्तु देवरूपाय स्वर्गमार्गप्रदर्शक ॥
कर्ममार्गस्वरूपाय सर्वगाय नमो नमः । त्वयैव पाल्यते पृथ्वी त्रैलोक्यञ्च त्वयैव हि ॥
जनस्तपस्तथा सत्यं त्वया सर्वन्तु पाल्यते । न त्वया रहितं किञ्चिज्जगत्स्थावरजङ्गमम्॥
विद्यते त्वद्विहीनन्तु सद्यो नश्यति वै जगत् ।
त्वमात्मा सर्वभूतानां सतां सत्त्वस्वरूपवान् ॥ २२।२३ ॥
राजसीनां रजस्त्वञ्च तामसीनां तमोमयः । चतुष्पादो भवान्वेदश्चतुःशृङ्गस्त्रिलोचनः॥
सप्तहस्तस्त्रिबन्धश्च वृषरूप नमोऽस्तु ते । त्वया हीना वयं देव सर्वे उन्मार्गवर्त्तिनः ।
तन्मार्गं यच्छ मूढानां त्वं हि नः परमा गतिः ॥ २५ ॥
एवं स्तुतस्तदा देवैर्वृषरूपी प्रजापतिः । तुष्टः प्रसन्नमनसा शान्तचक्षुरभाषत ॥२६॥
दृष्टमात्रास्तु ते देवाः स्वयं धर्मेण चक्षुषा । क्षणेन गतसम्मोहाः सम्यक्सद्धर्मसंहिताः ॥
असुरा अपि तद्वच्च ततो ब्रह्मा उवाच तम् । अद्य प्रभृति ते धर्म तिथिरस्तु त्रयोदशी ।
यस्तामुपोष्य पुरुषो भवन्तं समुपार्जयेत् । कृत्वा पापसमाचारं तस्मान्मुञ्चति मानवः॥
यच्चारण्यमिदं धर्म्म त्वया व्याप्तं चिरम्प्रभो ।
नाम्ना भविष्यति ह्येतद्धर्मारण्यमिति प्रभो ॥ २९ ॥

---

१. सर्वं एव इति वा पाठः । २. सम्पूर्णशशिसन्निभमिति पाठः क्वचिद्दृश्यते ।

चतुस्त्रिपादद्वयेयकपाच्च प्रभो त्वां कृतादिभिर्लक्ष्यसे येन लोकैः ।
तथा तथा कर्मभूमौ नभश्च प्रायो युक्तः स्वगृहं पाहि विश्वम् ॥ ३० ॥
इत्युक्तमात्रः प्रपितामहोऽधुना सुरासुराणामथ पश्यतां नृप ।
अदृश्यतामगमत्स्वालयांश्च जग्मुः सुराः सवृषा वीतशोकाः ॥ ३१ ॥
धर्मोत्पत्तिं य इमां श्रावयीत तदा श्राद्धेन तर्पयीत पितॄंश्च ।
त्रयोदश्यां पायसेन स्वशक्त्या स स्वर्गगामी तु सुरानुपेयात् ॥ ३२ ॥

इति वाराहपुराणे धर्मोत्पत्तिर्नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

अथापरां रुद्रसम्भूतिमाद्यां शृणुष्वेमां यत्नतः सोऽभ्युवाच ।
महातपाः पातिताधर्मवृक्षः क्षमास्त्रधारी ऋषिरुग्रतेजाः ॥ १ ॥
जातः प्रजानाम्पतिरुग्रतेजा ज्ञानम्परन्तत्त्वभावं विदित्वा ।
सृष्टिं सिसृक्षुः क्षुभितोऽतिरोषादवृद्धिकाले जगतः प्रकामम् ॥ २ ॥
तपस्यतोऽन्तः स्थिरकीर्त्तिपुण्यो रजस्तमोध्वस्तगतिर्बभूव ।
वरो वरेण्यो वरदः प्रतापी कृष्णारुणः पुरुषः पिङ्गनेत्रः ॥ ३ ॥
रुदन्नुक्तो ब्रह्मणा मा रुद त्वं रुद्रस्ततोऽसावभवत्पुराणः ।
नयस्व सृष्टिं विततस्वरूपां भवान् समर्थोऽसि महानुभाव ॥ ४ ॥
इत्युक्तमात्रः सलिले ममज्ज मग्ने ससर्जात्मभवाय दक्षः ।
कस्थे तदा देववरेऽपि ते तु सृष्टिञ्चक्रुर्मानसा ब्रह्मजाताः ॥ ५ ॥
तस्यान्ततायान्तु सुराधिपे तु पैतामहं यज्ञवरम्प्रकामम् ।
मग्नः पुरा यत्सलिले स रुद्र उत्सृज्य विश्वन्तु सुरान् सिसृक्षुः ॥ ६ ॥
सुस्राव यज्ञं सुरसिद्धयक्षानुपागतान् क्रोधवशं जगाम ।
कन्यां च दीप्तां परिभाव्य केन सृष्टं जगन्मां व्यतिरिच्य मोहात् ॥ ७ ॥
हा हेति चोक्ते ज्वलनार्चिषस्तु निश्चेरुरास्यात्परिपिङ्गलस्य ।
तत्राभवन् क्षुद्रपिशाचसङ्घा वेतालभूतानि च योगिसङ्घाः ॥ ८ ॥
घनं यदा तैर्विततं वियच्च भूमिश्च सर्वाश्च दिशश्च लोकाः ।
तदा स सर्वज्ञतया चकार धनुश्चतुर्विंशतिहस्तमात्रम् ॥ ९ ॥
गुणन्त्रिवृत्तञ्च चकार रोषादादत्त दिव्ये इषुधी शरांश्च ।
ततश्च पूष्णो दशनानपातयद्भगस्य नेत्रे वृषणौ क्रतोश्च ॥ १० ॥
स विद्धबीजो व्यपयात्क्रतुश्च मार्गं वायुर्द्धारयन्यज्ञवाटात् ।
देवाश्च सर्वे पशुतामुपेयुर्जग्मुश्च सर्वे प्रणतिम्भवस्य ॥ ११ ॥

आगम्य तत्रैव पितामहस्तु भवम्प्रतीतः सम्परिष्वज्य देवान् ।
भक्त्योपेतानीक्षयन्देवदेवान्विज्ञाय रुद्रेण कृतापकारान् ॥ १२ ॥
रुद्रं दृष्ट्वा देवदेवो जगाद मा तात कोपेन गतो हि यज्ञः ।
इति ब्रह्मवचः श्रुत्वा रुद्रः प्रोवाच कोपवान् ॥ १३ ॥

रुद्र उवाच

सृष्टः पूर्वं भवताहं तवेमे कस्मान्न भागम्परिकल्पयन्ति ।
यज्ञोद्भवन्तेन रूपं मयेमे वीतज्ञाना विकृता देवदेव ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच

देवाः शम्भुं स्तुतिभिर्ज्ञानहेतोर्यजध्वमुच्चैरसुराश्च सर्वे ।
येन रुद्रो भगवांस्तोषमेति सर्वज्ञता तोषमात्रस्य च स्यात् ।
इत्युक्तास्तेन ते देवाः स्तुतिञ्चक्रुर्महात्मनः ॥ १५ ॥

देवा ऊचुः

नमो देवातिदेवाय त्रिनेत्राय महात्मने । रक्तपिङ्गलनेत्राय जटामुकुटधारिणे ॥ १६ ॥
भूतवेतालजुष्टाय महाभोगोपवीतिने । भीमाट्टहासवक्त्राय कपर्दिस्थाणवे नमः ॥१७॥
पूष्णो दन्तविनाशाय भगनेत्रहने नमः । भविष्यवृषचिह्नाय महाभूतपते नमः ॥१८॥
भविष्यत्त्रिपुरान्ताय तथान्धकविनाशिने । कैलासवरवासाय करिकृत्तिनिवासिने॥१९॥
विकरालोर्ध्वकेशाय भैरवाय नमो नमः । अग्निज्वालाकरालाय शशिमौलिकृते नमः ॥
भविष्यकृतकापालिव्रताय परमेष्ठिने । तथा दारुवनध्वंसकारिणे तिग्मशूलिने ॥
कृतकङ्कणभोगीन्द्रनीलकण्ठत्रिशूलिने । प्रचण्डदण्डहस्ताय वडवाग्निमुखाय च ॥२२॥
वेदान्तवेद्याय नमो यज्ञमूर्त्ते नमो नमः । दक्षयज्ञविनाशाय जगद्भयकराय च ॥ २३ ॥
विश्वेश्वराय देवाय शिव शम्भो भवाय च । कपर्दिने करालाय महादेवाय ते नमः॥
एवं देवैः स्तुतः शम्भुरुग्रधन्वा सनातनः । उवाच देवदेवोऽहं यत्करोमि तदुच्यते ॥

देवा ऊचुः

वेदशास्त्राणि विज्ञानं देहि नो भव मा चिरम् ।
यज्ञश्च सरहस्यो भो यदि तुष्टोऽसि नः प्रभो ॥ २६ ॥

महादेव उवाच

भवन्तः पशवः सर्वे भवन्तु सहिता इति ।
अहं पतिश्च भवतां ततो मोक्षमवाप्स्यथ ॥ २७ ॥
तथेति देवास्तं प्राहुस्ततः पशुपतिर्भवत् । ब्रह्मा पशुपतिम्प्राह प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥
चतुर्दशी ते देवेश तिथिरस्तु न संशयः ॥
तस्यान्तिथौ भवन्तं ये यजन्ति श्रद्धयान्विताः ।
उपोष्य भोजनीयास्तु गोधूमान्नेन वै द्विजाः ।
तेषान्त्वं तुष्टिमापन्नो नय स्थानमनुत्तमम् ॥ २९।३० ॥

एवमुक्तस्तथा रुद्रो ब्रह्मणाऽव्यक्तजन्मना । दन्तान्नेत्रे फलम्प्रादाद्भगपूष्णोः क्रतोरपि ॥
परिज्ञानञ्च सकलं स प्रादादमरेष्वपि ॥ ३२ ॥
एवं रुद्रस्य सम्भूतिः सम्भूता ब्रह्मणः पुरा । अनेनैव प्रयोगेण देवानां पतिरुच्यते ॥
यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः । सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥
इति वाराहपुराणे रुद्रोत्पत्तिर्नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

चतुस्त्रिंशोध्यायः

महातपा उवाच

पितॄणां सम्भवं राजन् कथ्यमानं निबोध मे ॥ १ ॥
पूर्वं प्रजापतिर्ब्रह्मा सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः । एकाग्रमनसः सर्वास्तन्मात्रा मनसा बहिः ।
कृत्वा परमकं ब्रह्मा ध्यायन्सर्वेषु रूपकैः ॥ २ ॥
तस्यात्मनि तदा योगं गतस्य परमेष्ठिनः । तन्मात्रा निर्ययुर्देहाद्धूम्रवर्णकृतत्विषः ॥ ३ ॥
पिबाम इति भाषन्तः सुरान्सोममिति स्म ह ।
ऊर्ध्वं जिगमिषन्तो वै वियत्संस्थास्तपस्विनः ॥ ४ ॥
तान्दृष्ट्वा सहसा ब्रह्मा तिर्यक्संस्थास्ततोन्मुखान् ।
भवन्तः पितरः सन्तु सर्वेषां गृहमेधिनाम् ॥ ५ ॥
ऊर्ध्ववक्त्रास्तु ये तत्र ते नान्दीमुखसंज्ञिताः ।
इत्युक्त्वा तु तदा ब्रह्मा तेषां पन्थानमाकरोत् ॥ ६ ॥
दक्षिणायनसंज्ञन्तु पितॄणाञ्च पितामहः । तूष्णीं ससर्ज भूतानि तामूचुः पितरस्ततः ।
वृत्तिं नो देहि भगवन् यया विन्दामहे सुखम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच

अमावास्यादिनं बोऽस्तु तस्यां कुशतिलोदकैः ।
तर्पिता मानुषैस्तृप्तिं पराङ्गच्छत नान्यथा ॥ ८ ॥
तिला देया तथैतस्यामुपोष्य पितृभक्तितः ।
परमं तस्य सन्तुष्टा वरं यच्छत मा चिरम् ॥ ९ ॥
इति वाराहपुराणे पितृसर्गस्थितिवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

ब्रह्मणो मानसः पुत्रः अत्रिर्नाम महायशाः । तस्य पुत्रोऽभवत्सोमो दक्षजामातृताङ्गतः ॥
याः सप्तविंशतिः कन्या दाक्षायण्यः प्रकीर्त्तिताः ।
सोमपत्न्योऽतिमान्यास्ताऽस्तासां श्रेष्ठा तु रोहिणी ॥ २ ॥

तामेव रमते सोमो नेतरास्विति शुश्रुम। इतराः प्रोचुरागत्य चन्द्रस्यासमतां पितुः।
दक्षोऽप्यसकृदागत्य तमुवाच स नाकरोत्॥ ३॥
समतां सोऽपि तं दक्षः शशापान्तर्हितो भव।
एवमुक्तः क्षयं सोम अगमद्दक्षशापतः॥ ४॥
देवा मनुष्याः पशवो नष्टे सोमे सवीरुधः।
क्षीणाभवंस्तदा सर्वा औषध्यश्च विशेषतः॥ ५॥
क्षयं गच्छद्भिरत्यर्थमोषधीभिः सुरर्षभाः। मूलेषु वीरुधां सोमः स्थित इत्यूचुरातुराः॥
तेषाञ्चिन्ताभवत्तीव्रा विष्णुञ्च शरणं ययुः।
भगवानाह तान् सर्वान् ब्रूत किं क्रियते मया॥ ७॥
ते चोचुर्देव दक्षेण शप्तः सोमो विनाशितः। तानुवाच तदा देवो मथ्यताङ्कलशोदधिः।
औषध्यः सर्वतो देवाः प्रक्षिप्याशु सुसंयतैः॥ ८॥
एवमुक्त्वा ततो देवान्दध्यौ रुद्रं हरिः स्वयम्।
ब्रह्माणञ्च तथा दध्यौ वासुकिन्नेत्रकारणम्॥ ९॥
ते सर्वे तत्र सहिता ममन्थुर्वरुणालयम्। तस्मिन् सुमथिते जातः पुनः सोमो महीपते॥
योऽसौ क्षेत्रज्ञसंज्ञो वै देहेऽस्मिन् पुरुषः परः।
स एव सोमो मन्तव्यो देहिनां जीवसंज्ञितः[1]॥ ११॥
परोक्षया स मूर्त्तिन्तु पृथक् सौम्यां प्रपेदिवान्। तमेव देवमनुजाः षोडशेमाश्च देवताः॥
उपजीवन्ति वृक्षाश्च तथैवौषधयः प्रभुम्।
रुद्रस्तमेव सकलं दधार शिरसा तदा॥ १२।१३॥
तदात्मिका भवन्त्यापो विश्वमूर्त्तिरसौ स्मृतः।
तस्य ब्रह्मा ददौ प्रीतः पौर्णमासीन्तिथिं प्रभुः॥ १४॥
तस्यामुपोषयेद्राजंस्तमर्थम्प्रतिपादयेत्। स चान्नाहारश्च भवेत्तस्य ज्ञानम्प्रयच्छति।
कान्तिम्पुष्टिञ्च राजेन्द्र धनं धान्यञ्च केवलम्॥ १५॥
इति वाराहपुराणे सोमोत्पत्तिस्थितिरहस्यं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

षट्त्रिंशोऽध्यायः

महातपा उवाच

आदित्रेतासु राजानो मणिजा ये प्रकीर्त्तिताः।
कथयिष्यामि तान् राजन्यत्र जातोऽसि पार्थिव॥
योऽसौ सुप्रभनामासीत्स त्वं राजन्कृते युगे।
जातोऽसि नाम्ना विख्यातः प्रजापालेति शोभनः॥ २॥

---

१. जीवसंज्ञक इति क्वचित्पाठान्तरम्।

शेषास्त्रेतायुगे राजन् भविष्यन्ति महाबलाः ।
यो दीप्ततेजा मणिजः स शान्त इति कीर्त्तितः ॥ ३ ॥
सुरश्मिर्भविता राजा शशकर्णो महाबलः । शुभदर्शनः पाञ्चालो भविष्यति न संशयः ॥
सुशान्तिरङ्गवंशे वै सुन्दरोऽप्यङ्ग इत्युत । सुन्दश्च मुचुकुन्दोऽभूत्सुग्रुस्तुरूरेव च ॥५॥
सुमनाः सोमदत्तस्तु शुभः संवरणोऽभवत् । सुशीलो वसुदानस्तु सुखदोऽसुपतिर्भवत्॥
शम्भुः सेनापतिरभूत्कान्तो दशरथः स्मृतः ।
सोमोऽभूज्जनको राजा एते त्रेतायुगे नृपाः ॥ ७ ॥
सर्वे भूमिमिमां राजन् भुक्त्वा ते वसुधाधिपाः ।
इष्ट्वा च विविधैर्यज्ञैर्दिवं प्राप्स्यन्त्यसंशयम् ॥ ८ ॥

वराह उवाच

एवं श्रुत्वा स राजर्षिर्ब्रह्मविद्यामृतं शुभम्[१] । आख्यानं परमम्प्रीतस्तपश्चक्रे तु मर्गौद्वनम् ॥
ऋषिरध्यात्मयोगेन विहायेदं कलेवरम् । ब्रह्मभूतोऽभवद्धात्रि हरौ लयमवाप च ॥
वृन्दावनञ्च राजासौ तपोऽर्थे[२] गतवान् प्रभुः। तत्र गोविन्दनामानं हरिं स्तोतुमथारभत्॥

राजोवाच

नमामि देवं जगताञ्च मूर्त्तिं गोपेन्द्रमिन्द्रानुजमप्रमेयम् ।
संसारचक्रक्रमणैकदक्षं पृथ्वीधरन्देववरं नमामि ॥ १२ ॥
भवोदधौ दुःखशतोर्मिभीमे जरावर्त्ते कृष्ण पातालमूले ।
तदन्त एको ददते सुखं मे नमोऽस्तु ते गोपतिरप्रमेय ॥ १३ ॥
व्याध्यादियुक्तैः पुरुषैर्ग्रहैश्च सङ्घट्टमानं पुनरेव देव ।
नमोऽस्तु ते युद्धरते महात्मन् जनार्द नोपेन्द्र समस्तबन्धो ॥ १४ ॥
त्वमुत्तमः सर्वविदां सुरेश त्वया ततं विश्वमिदं समस्तम् ।
गोपेन्द्र मां पाहि महानुभाव भवाद्भीतं तिग्मरथाङ्गपाणे ॥ १५ ॥
परोऽसि देवः प्रवरः सुराणां पुराणरूपोऽसि शशिप्रकाशः ।
हुताशवक्त्राच्युत तीव्रभाव गोपेन्द्र मां पाहि भवे पतन्तम् ॥ १६ ॥
संसारचक्रक्रमणान्यनेका न्याविर्भवन्त्यच्युत देहिनां [३]यत् ।
त्वन्मायया मोहितानां सुरेश कस्ते मायान्तरते द्वन्द्वधामा ॥ १७ ॥
अगोत्रमस्पर्शमरूपगन्धमनाममनिर्देशमजं वरेण्यम् ।
गोपेन्द्र ये त्वामुपासन्ति धीरास्ते मुक्तिभाजो भवधर्ममुक्ताः ॥ १८ ॥
शब्दातिगं व्योमरूपं विमूर्त्तिं विकर्मिणं शुभभावं वरेण्यम् ।
चक्राब्जपाणिन्तु तथोपचारादुक्तं पुराणे सततन्नमामि ॥ १९ ॥
त्रिविक्रमं क्रीतजगत्त्रयञ्च चतुर्मूर्त्तिं विश्वजगत्क्षितीशम् ।

---

१. प्रभुरिति क्वचित्पठ्यते । २. तपोऽर्थे इत्यपि पाठःक्वचिद्दृश्यते ।
३. कुत्रचित्पुस्तके "परात्पर देवगुरो नमस्ते" इति एकः श्लोकपादोऽधिकोऽवलोक्यते ।

शम्भुं विभुं भूतपतिं सुरेशं नमाम्यहं विष्णुमनन्तमूर्त्तिम् ॥ २० ॥
त्वं देव सर्वाणि चराचराणि सृजस्यथो संहरसे त्वमेव ।
मां मुक्तिकामन्नय देव शीघ्रं यस्मिन् गता योगिनो नोपयान्ति ॥ २१ ॥
जयस्व गोविन्द महानुभाव जयस्व विष्णो जय पद्मनाभ ।
जयस्व सर्वज्ञ जयाप्रमेय जयस्व विश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते ॥ २२ ॥

वराह उवाच

एवं स्तुत्वा तदा राजा निधाय स्वङ्कलेवरम् ।
परमात्मनि गोविन्दे मोक्षमागाच्च शाश्वतम् ॥ २३ ॥
इति वाराहपुराणे प्रागितिहासे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

धरण्युवाच

कथमाराध्यसे देव भक्तिमद्भिर्नरैर्विभो । स्त्रीभिर्वा सर्वमेतन्मे शंस त्वं भूतभावन ॥

वराह उवाच

भावसाध्योऽस्म्यहन्देवि न वित्तैर्न जपैरहम् ।
साध्यस्तथापि भक्तानां कायक्लेशं वदामि ते ॥ २ ॥
कर्मणा मनसा वाचा मच्चित्तो यो नरो भवेत् ।
तस्य व्रतानि वक्ष्येऽहं विविधानि निबोध मे ॥ ३ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यम्प्रकीर्त्तितम् । एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि तु धराधरे ॥
एकभक्तं तथा नक्तमुपवासादिकञ्च यत् । तत्सर्वं कायिकम्पुंसां व्रतम्भवति नान्यथा ॥
वेदस्याध्ययनं विष्णोः कीर्त्तनं सत्यभाषणम् । अपैशुन्यं हितं धर्मवाचिकं व्रतमुत्तमम् ॥
अत्रापि श्रूयते चान्यदृषिरुग्रतपाः पुरा । ब्रह्मपुत्रः पुराकल्पे आरुणिर्नाम नामतः ॥
सोऽरण्यमगमत्किञ्चित्तपोऽर्थी द्विजसत्तमः । तपस्तेपे ततस्तस्मिन्नुपवासपरायणः ॥
देविकायास्तटे रम्ये सोऽवसद्ब्राह्मणः किल । कदाचिदभिषेकाय स जगाम महानदीम् ॥
तत्र स्नात्वा जपन्विप्रो ददर्शायान्तमग्रतः । व्याधं महाधनुष्पाणिमुग्रनेत्रं विभीषणम् ॥
तं द्विजं हन्तुमायातस्स वल्कलानां जिघृक्षया ।
तं दृष्ट्वा क्षुभितो विप्रो ब्रह्मघ्नस्य भयादिति ॥ ११ ॥
ध्यायन्नारायणं देवं तस्थौ तत्रैव स द्विजः ॥ १२ ॥
तं दृष्टवान्तर्गतहरिं व्याधो भीत इवाग्रतः । विहाय सशरञ्चापं ततो वचनमब्रवीत् ॥

व्याध उवाच

हन्तुमिच्छन्नहं ब्रह्मन् भवन्तम्प्रागिहागतः ।
इदानीं दर्शनात्तुभ्यं सा मतिः क्वापि मे गता ॥ १४ ॥
ब्राह्मणानां सहस्राणि सत्स्त्रीणामयुतानि च । निहतानि मया ब्रह्मन्सतत पापकारिणा ॥
काङ्क्षतिं प्रतिपत्स्यामि ब्रह्मघ्नोऽहं द्विजोत्तम ।

इदानीं तप्तुमिच्छामि तपोऽहन्त्वत्समीपतः। उपदेशप्रदानेन प्रसादङ्कर्त्तुमर्हसि॥ १६॥
एवमुक्तोऽप्यसौ विप्रो नोत्तरं प्रत्यपद्यत। ब्रह्महा पापकर्मेति मत्वा ब्राह्मणपुङ्गवः॥१७॥

अनुक्तोऽपि स धर्मेप्सुर्व्याधस्तत्रैव तस्थिवान्।
स्नात्वा नद्यां द्विजः सोऽपि वृक्षमूलमुपाश्रितः॥ १८॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य तां नदीमगमत्किल।
व्याघ्रो बुभुक्षितः शान्तं तं विप्रं हन्तुमुद्यतः॥ १९॥
अन्तर्जलगतं विप्रं यावद्व्याघ्रो जिघत्क्षति।
तावद्व्ययाधेन व्याघ्रोऽसौ सद्यः प्राणैर्वियोजितः॥ २०॥

तस्माद्व्याघ्रशरीरात्तु उत्थाय पुरुषः किल। विप्रश्चान्तर्जले मग्नः श्रुत्वा तं शब्दमाकुलम्।

नमो नारायणायेति वाक्यमेतदुवाच ह॥ २१॥
व्याघ्रेणापि श्रुतो मन्त्रः प्राणैः कण्ठस्थितैस्ततः।
श्रुतमात्रे जहौ प्राणान् पुरुषश्चाभवच्छुभः॥ २२॥
सोऽब्रवीद्यामि तन्देशं यत्र विष्णुः सनातनः।
त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ मुक्तपाप्मा निरामयः॥ २३॥

इत्युक्ते ब्राह्मणः प्राह कोऽसि त्वं पुरुषोत्तम। सोऽब्रवीत्तस्य राजेन्द्र यद्वृत्तं पूर्वजन्मनि॥

दीर्घबाहुरिति ख्यातः सर्वधर्मविशारदः।
अहं जानामि वेदांश्च अहं वेद्मि शुभाशुभम्।
ब्राह्मणैर्नैव मे कार्यं किं वस्तु ब्राह्मणा इति॥ २५॥
तस्यैवंवादिनो विप्राः सर्वे क्रोधसमन्विताः।
ऊचुः शापं दुराधर्षं क्रूरो व्याघ्रो भविष्यसि॥ २६॥

अवमानात्त विप्राणां नात्यर्थं स्मरणन्तव। मृत्युकाले तु संमूढ केशवेति श्रुणुष्यसि॥
इत्युक्तोऽहं पुरा तैस्तु ब्राह्मणैर्वेदपारगैः। तदेव सर्वं सम्प्राप्तो ब्रह्मशापं सुपुष्कलम्॥
ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे प्रणिपत्य मया मुने। उक्तानुग्रहहेतोर्वै त ऊचुर्मामिदं पुरा॥

षष्ठान्नकालिकस्याग्रे यस्ते स्थास्यति कश्चन।
स भक्ष्यस्ते तु भविता कश्चित्कालन्नराधिप॥ ३०॥

यदेषुघातं लब्ध्वा तु प्राणैः कण्ठगतैर्भवान्। श्रोष्यसे द्विजवक्त्रात्तु नमो नारायणेति च।

तदा स्वर्गगतिस्तुभ्य भविता नात्र संशयः॥ ३१॥

परवक्त्रगतश्चापि विष्णोर्नाम श्रुतं मया। कृतद्वेषस्य विप्राणां प्रत्यक्षोऽभवदच्युतः॥३२॥

यः पुनर्ब्राह्मणान् पूज्य स्ववक्त्रेण नमो हरिम्।
वदन् प्राणैर्वियुज्येत मुक्तोऽसौ वीतकिल्बिषः॥ ३३॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुत्क्षिप्य भुजमुच्यते।
जङ्गमा ब्राह्मणा देवाः कूटस्थः पुरुषोत्तमः॥ ३४॥
एवमुक्त्वा गतः स्वर्गं स राजा वीतकल्मषः।
ब्राह्मणोऽपि सदा मुक्तस्तं व्याधम्प्रत्यभाषत॥ ३५॥

ऋषिरुवाच

जिघृक्षोर्मृगराजस्य यत्त्वया रक्षितो ह्यहम् । तत्पुत्र तुष्टस्ते दद्मि वरं वरय सुव्रत ॥

व्याध उवाच

एष एव वरो मह्यं यत्त्वं मां भाषसे द्विज । अतः परं वरेणाहं किङ्करोमि प्रशाधि माम् ॥

ऋषिरुवाच

अहं त्वया पुरा व्याधप्रार्थितोऽस्मि तपोऽर्थिना । बहुपातकयुक्तेन घोररूपेण चानघ ॥
इदानीं तव पापानि देविकाभिषवेण च । मद्दर्शनेन च चिरं विष्णुनामश्रुतेन च ।
नष्टानि शुद्धदेहोऽसि साम्प्रतन्नात्र संशयः ॥ ३९ ॥
इदानीं वरमेकन्त्वं गृहाण मम सन्निधौ । तपः कुरुष्व साधो त्वं चिरकालं यदिच्छसि ॥

व्याध उवाच

य एष भवता प्रोक्तो विष्णुर्नारायणः प्रभुः । स कथं प्राप्यते मर्त्यैरेष एव वरो मम ॥

ऋषिरुवाच

तमुद्दिश्य व्रतं कुर्याद्यत्किञ्चित्पुरुषोऽच्युतम् ।
स परन्तमवाप्नोति भक्त्या युक्तः पुमानिति ॥ ४२ ॥
एवं ज्ञात्वा भवान् पुत्र व्रतमेतत्समाचर । न भक्षयेद्दुणान्नन्तु न वदेदनृतं क्वचित् ॥
एतत्ते व्रतमादिष्टं मया व्याध वरं ध्रुवम् । अत्रैव तपसा युक्तस्तिष्ठ त्वं यावदिच्छसि ॥

वराह उवाच

एवञ्चिन्तान्वितं मत्वा वरदो ब्राह्मणोऽभवत् ।
मोक्षार्थिनमथो बुद्ध्वा वञ्चयित्वा गतो मुनिः ॥ ४५ ॥
इति वराहपुराणे प्रागितिहासे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टात्रिंशोऽध्यायः

वराह उवाच

स शुभं शोभनं मार्गमास्थाय व्याधसत्तमः । तपस्तेपे निराहारस्तं गुरुं मनसा स्मरन् ॥
भिक्षाकाले तु सम्प्राप्ते शीर्णपर्णान्यभक्षयत् ॥ २ ॥
स कदाचित्क्षुधाविष्टो वृक्षमूलं समाश्रितः । बुभुक्षितस्तरोः पर्णान्यैच्छद्भक्षितुमन्तिकात् ॥
इत्येवं कुर्वतो व्योम्नि वागुवाचाशरीरिणी । मा भक्षयस्व सकटमुच्चैरेवं प्रभाषिते ॥
ततोऽसौ तद्विहायान्यद्वार्क्षं पतितमग्रहीत् । तदप्येवं निषिद्धं स्यादन्यदेव तथैव च ॥
एवं स सकटं मत्वा व्याधः किञ्चिन्न भक्षयत् ।
निराहारस्तपस्तेपे स्मरन् गुरुमतन्द्रितः ॥ ६ ॥
एवन्तपस्यतस्तस्य काले ऋषिवरोऽभ्ययात् । दुर्वासाः शंसितात्मा वै प्राणयुक्तमपश्यत ।
व्याधन्तपोत्थतेजोभिर्ज्वलमानं हविर्यथा ॥ ७ ॥
सोऽपि व्याधस्तु तं नत्वा शिरसाऽथ महामुनिम् ।

उवाच तं कृतार्थोऽस्मि भगवन्दर्शनात्तव ।
इदानीं श्राद्धकाले त्वं प्राप्तोऽसि मम दैवतम् ।
शीर्णपर्णादिभिः कृत्वा प्रीणयामि द्विजोत्तमम् ॥ ८१ ॥

दुर्वासा अपि तं शुद्धभावपूतं जितेन्द्रियम् । जिज्ञासुस्तत्तपो वाक्यमिदमुच्चैरुवाच ह ॥
यवगोधूमशालीनामन्नञ्चैव सुसंस्कृतम् । दीयतां मे क्षुधार्त्ताय त्वामुद्दिश्यागताय च ॥

इत्युक्ते नन्वसौ व्याधश्चिन्तां परमिकाङ्गतः ।
क्व संभविष्यते मह्यमिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ १२ ॥

तस्य चिन्तयतः पात्रमाकाशात्पतितं शुभम् । सौवर्णं सिद्धिसंयुक्तं तज्जग्राह करेण सः॥

तद् गृहीत्वा मुनिं प्राह दुर्वासाख्यं ससाध्वसः ।
अत्रैव स्थीयतां ब्रह्मन्यावद्भिक्षाटनं त्वहम् ।
करोमि मत्प्रसादोऽयं क्रियतां ब्रह्मवित्तम ॥ १४ ॥

एवमुक्त्वा ततो भिक्षां याचितुं व्याधसत्तमः । नातिदूरेण नगरं वनघोषसमन्वितम् ॥
तस्य तत्र प्रयातस्य अग्रतः सर्वशोभनाः । वृक्षेभ्यो निर्ययुश्चान्या हेमपात्राग्रपाणयः ॥

विविधान्नानि तस्याशु दत्त्वा पात्रम्प्रपूरितम् ।
स च भूतार्थमात्मानं मत्वा पुनरथाश्रमम् ।
आजगाम ततोऽपश्यत्तमृषिं जपतां वरम् ॥ १७ ॥
तं दृष्ट्वा स्थाप्य तां भिक्षां शुचौ देशे प्रसन्नधीः ।
प्रणम्य तमृषिं वाक्यमुवाच व्याधसत्तमः ॥ १८ ॥

ब्रह्मन् क्षालय पादौ त्वमुपविश्यासने शुभे । यदि मेऽनुग्रहो देव तदेवं कर्तुमर्हसि ॥

एवमुक्तः स जिज्ञासुस्तपोवीर्यं शुभं मुनिः ।
नदीङ्गन्तुं न शक्नोमि जलपात्रं न चास्ति मे ।
कथं प्रक्षालनं व्याध पादयोर्मे भविष्यति ॥ २० ॥
इत्येवं मुनिना प्रोक्तो व्याधश्चिन्तापरोऽभवत् ।
किङ्करोमि कथञ्चास्य भोजनं वै भविष्यति ॥ २१ ॥
एवं सञ्चिन्त्य मनसा गुरुं स्मृत्वा विचक्षणः ।
जगाम शरणन्तान्तु सरितन्देविकां सुधीः ॥ २२ ॥

व्याध उवाच

व्याधोऽस्मि पापकर्मास्मि ब्रह्महास्मि सरिद्वरे ।
तथापि संस्मृता देवि पाहि मां शरणागतम् ॥ २३ ॥
देवतां नैव जानामि न मन्त्रं न तथार्चनम् ।
गुरुपादौ परन्ध्यात्वा पश्यामि सततं शुभम् ॥ २४ ॥

एवंविधस्य मे देवि दयां कुरु सरिद्वरे। ऋषेरासन्नतां याहि पादशौचार्थमापगे॥
एवमुक्त्वा तु व्याधेन देविका पापनाशिनी। आजगाम यतस्तस्थौ दुर्वासाः शंसितव्रतः॥
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं दुर्वासा विस्मयं ययौ। प्रक्षाल्य हस्तपादौ च तदन्नं श्रद्धयान्वितम्।
बुभुजे परमप्रीतस्तथाचम्य विचक्षणः॥ २७॥
तमस्थिशेषं व्याधन्तु क्षुधा दुर्बलताङ्गतम्। उवाच वेदाः साङ्गास्ते सरहस्याः पदक्रमाः।
ब्रह्मविद्या पुराणानि प्रत्यक्षाणि भवन्तु ते॥ २८॥
एवम्प्रादाद्वरन्तस्य दुर्वासा नाम चाकरोत्। भवान्सत्यतपा नाम ऋषिराद्यो भविष्यति॥
एवं दत्तवरो व्याधस्तमाह मुनिसत्तमम्। व्याधो भूत्वा कथं ब्रह्मन्वेदानध्यापयाम्यहम्॥

ऋषिरुवाच

प्राक्शरीरङ्गतन्तेऽद्य निराहारस्य सत्तम। तपोमयं शरीरन्ते पृथग्भूतं न संशयः॥३१॥
प्राग्विज्ञानं गतन्नाशमिदानीं शुद्धमक्षरम्। उत्पन्नं शुद्धकायोऽसि सत्यमेतद्‌ब्रवीमि ते।
तेन वेदाश्च शास्त्राणि प्रतिभास्यन्ति वै मुने॥ ३२॥

इति वाराहपुराणे सत्यतपउपाख्याने अष्टात्रिंशोऽध्यायः।

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः

सत्यतपा उवाच

भगवन्द्वे शरीरे तु इति यत्परिकीर्त्तितम्। तन्मे कथय भेदं वै केन ब्रह्मविदां वर॥१॥

दुर्वासा उवाच

न द्वे त्रीणि शरीराणि वाच्यं तद्विपरीतकम्। विभोगायतनञ्चैव शरीराणीति देहिनाम्॥
प्रागवस्थमधर्माख्यं परिज्ञानविवर्जितम्। अपरं सव्रतं तद्धि ज्ञेयमत्यन्तधार्मिकम्॥
धर्माधर्मोपभोगाय यत्तृतीयमतोन्द्रियम्। तत्त्रिभेदं विनिर्दिष्टं ब्रह्मविद्भिर्विचक्षणैः॥
यावता धर्मभोगश्च भुक्तिश्चेति त्रिभेदकम्॥ ५॥
यस्तु भावः पुरा ह्यासीत्प्राणिनो निघ्नतस्तव। तत्पापाख्यं शरीरन्ते पापसंज्ञमतोऽभवत्॥
इदानीं शुभवृत्तिन्तु कुर्वतस्तप आर्जवम्। अपरन्धर्मरूपन्तु शरीरन्ते व्यवस्थितम्॥
तेन वेदपुराणानि ज्ञातुमर्हस्यसंशयम्॥ ७॥
यदाष्टके सम्परिवर्त्तते पुमांस्तदान्यवृत्तो भवतीह निश्चितम्।
गताष्टवर्षस्तु पुमान्यदा भवेत्तदान्यचेष्टो भवतीह मानवः॥ ८॥
एकं शरीरं हि पृथक् निर्दिष्टं ब्रह्मवादिभिः। अवस्थाभेदतश्चैवं तदेतत्कथितन्त्रिधा।
अन्तरन्नाग्नि चैतस्य यथा मृद्घटयोरिव॥ ९॥
कर्मकाण्डञ्चतुर्भेदं ब्राह्मणादिषु कीर्त्तितम्। तत्र वेदोक्तकर्माणि त्रयः कुर्वन्ति नित्यशः॥
त्रिशुश्रूषामथैकस्तु एता वेदोदिताः क्रियाः। एतान्धर्मांस्तु विज्ञाय ब्राह्मणो यस्तपस्यति।
तस्य मुक्तिर्भवेन्नूनं वेदवादरतस्य च॥ ११॥

सत्यतपा उवाच

यदेतत्परं ब्रह्म त्वया प्रोक्तं महामुने। तस्य रूपं न जानन्ति योगिनोऽपि महात्मनः॥
अनामगोत्ररहितममूर्त्तं मूर्तिवर्जितम्। कथं तज्ज्ञायते ब्रह्म संज्ञानामविवर्जितम्॥
तत्तस्य संज्ञां कथय येन जानाम्यहं गुरो॥ १४॥

दुर्वासा उवाच

यदेतत्परमं ब्रह्म वेदे शास्त्रेषु पठ्यते। स वेदः पुण्डरीकाक्षः स्वयं नारायणो हरिः॥
स यज्ञैर्विविधैरिष्टैर्दानैर्दत्तैश्च सत्तम। प्राप्यते परमो देवः स्वयं नारायणो हरिः॥१६॥

सत्यतपा उवाच

भगवन् बहुवित्तेन ऋत्विग्भिर्वेदपारगैः। प्राप्यते पुण्यकृद्भिर्हि देवो नारायणो भृशम्॥
अधनेन कथन्देवः प्राप्यते तद्वदस्व मे। वित्तेन च विना दानं दातुं विप्र न शक्यते॥
विद्यमानेऽपि न मतिः कुटुम्बासक्तचेतसः। तस्य नारायणो दूरे सर्वथा प्रतिभाति मे॥
अत्यायासेन लभ्येत येन देवः सनातनः। तन्मे विशेषतो ब्रूहि सर्ववर्णैः कृतम्भवेत्॥

दुर्वासा उवाच

कथयामि परं गुह्यं रहस्यन्देवनिर्मितम्। धरण्यां यत्कृतं पूर्वं मज्जन्त्या नु रसातले॥
पृथिव्याः पार्थिवो भावः सलिलेनातिरेचितः।
तस्मिन् सलिलमग्ने तु पृथ्वी प्रायाद्रसातलम्॥ २२॥
सा भूतधारिणी देवी रसातलगता शुभा। आराधयामास विभुं देवन्नारायणं विभुम्॥
उपवासव्रतैर्देवो नियमैश्च पृथग्विधैः। कालेन महता तस्याः प्रसन्नो गरुडध्वजः।
उज्जहार स्थितौ स्थित्यां स्थापयामास सोऽव्ययः॥ २४॥

सत्यतपा उवाच

कोऽसौ धरण्या सञ्चीर्ण उपवासो महामुने। कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि॥

दुर्वासा उवाच

यदा मार्गशिरे मासि दशम्यान्नियतात्मवान्।
कृत्वा देवार्चनन्धीमानग्निकार्यं यथाविधि॥
शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यमन्नं सुसंस्कृतम्। भुक्त्वा पञ्चपदङ्गत्वा पुनः शौचन्तु पादयोः॥
कृत्वाष्टाङ्गुलमात्रन्तु क्षीरवृक्षसमुद्भवम्। भक्षयेद्दन्तकाष्ठन्तु तत आचम्य यत्नतः॥
स्पृष्ट्वा द्वाराणि सर्वाणि चिरन्ध्यात्वा जनार्दनम्।
शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं विभुम्॥
प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणपूजितम्। ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृह्य भावैर्जनार्दनम्॥
दद्यादर्घञ्च देवाय करतोयेन मानवः। एवमुच्चारयन्वाचं तस्मिन् काले महामुने॥
एकादश्यान्निराहारः स्थित्वा चैवापरेऽहनि।
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत॥ ३२॥
एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ। जपन्नारायणायेति स्वपेत्तत्र विधानतः॥

ततः प्रभाते विमले नदीङ्गत्वा समुद्रगाम् । इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान्॥
आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः । धारणं पोषणन्त्वत्तो भूतानां देवि सर्वदा॥
तेन सत्येन मे पापं यावन्मोचय सुव्रते । ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि त्वया पृष्टानि देवते॥

तेनेमां मृत्तिकान्त्वत्तो गृह्य स्थास्येऽद्य मेदिनि ।
त्वयि सर्वे रसा नित्याः स्थिता वरुण सर्वदा ॥
तैरिमां मृत्तिकां प्लाव्य पूतां कुरु हि मा चिरम् ।
एवं मृदं तथा तोयं प्रगृह्यात्मानमालभेत् ।
त्रिः कृत्वा शेषमृत्स्नात्वा सर्वाङ्गं लेपयेद् बुधः ॥ ३४–३७ ॥

वारुणैरेव मन्त्रैस्तु स्नानं कुर्याद्यथाविधि । स्नात्वा चावश्यकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत्॥
तत्राराध्य मया युक्तं देवं नारायणं प्रभुम् । केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥
ऊरुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे । कोष्ठं कौस्तुभवासाय वक्षः श्रीपतये तथा ॥
त्रैलोक्ये विजयायेति बाहू सर्वात्मने शिरः । रथाङ्गधारिणे चक्रं शङ्करायेति वारिजम्॥
गम्भीरायेति च गदामम्भोजं शान्तिमूर्तये । एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ।

पुनस्तस्याग्रतः कुम्भान् चतुरः स्थापयेद् बुधः ।
जलपूर्णान्समाल्यांश्च तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः ॥ ४२।४३ ॥

चत्वारस्ते समुद्रास्तु कलशाः परिकीर्तिताः । तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्रूगर्भितम्॥
सौवर्णं राजतं पात्रं ताम्रं वा दारवं तथा । अलाभे सर्वपात्राणां पालाशं पत्रमिष्यते ॥
तोयपूर्णन्तु तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् । सौवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम्॥
सर्वावयवसंयुक्तं सर्वाभरणभूषितम् । तत्रानेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ।

गन्धधूपैश्च वस्त्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि ॥ ४६।४७ ॥

रसातलगता वेदा यथा देव त्वया हृताः । मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवानुद्धर केशव ॥
एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् ॥ ४९ ॥

यथा विभवसारेण प्रभाते विमले तथा । चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्घटान् ॥
पूर्वन्तु बह्वृचे दद्याच्छन्दोगे दक्षिणं तथा । यजुःशाखान्विते दद्यात्पश्चिमं घटमुत्तमम् ॥
उत्तरङ्कामतो दद्यादेष एव विधिः स्मृतः । ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वे सामवेदस्तु दक्षिणे ॥
यजुर्वेदः पश्चिमतो अथर्वश्चोत्तरेण तु । अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ॥
सौवर्णं मत्स्यरूपन्तु आचार्याय निवेदयेत् । गन्धधूपादिवस्त्रैश्च सम्पूज्य विविधक्रमात्॥
यस्त्विमं सरहस्यञ्च मन्त्रञ्चवोपपादयेत् । विधानं तस्य वै दत्त्वा फलं कोटिगुणोत्तरम्॥
प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते । स कोटिजन्म नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥
विधानस्य प्रदाताप्तो गुरुरित्युच्यते बुधैः । एवं दत्त्वा विधानेन द्वादश्यां विष्णुमर्च्य च॥

विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ ५७ ॥

सतिलं ताम्रपात्रञ्च स्थापितं कलशोपरि । तत्सर्वं जलपात्रस्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
देवं दद्यान्महाभागस्ततो विप्रांश्च भोजयेत् ॥ ५८ ॥

भूरिणा परमान्नेन ततः पश्चात्स्वयन्नरः । भुञ्जीत सहितो बालैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥
अनेन विधिना यस्तु धरणीव्रतकृन्नरः । तस्य पुण्यफलञ्चाग्रयं शृणु बुद्धिमतां वर ॥
यदि वक्त्रसहस्राणि भवन्ति मम सुव्रत । आयुश्च ब्रह्मणस्तुल्यं भवेद्यदि महाव्रत ॥
तदानीमस्य धर्मस्य फलं कथयितुम्भवेत् ॥ ६१ ॥
तथाप्युद्देशतो ब्रह्मन् कथयिष्यामि तच्छृणु । दशसप्तदशाब्दे च अग्रौ चत्वार एव च ॥
लक्षायुतानि चत्वारि एकस्यास्य चतुर्युगम् । तैरेकसप्ततियुगं भवेन्मन्वन्तरं मुने ॥
चतुर्दशाहोरात्रस्तु तावतो रात्रिरिष्यते । एवं त्रिंशद्दिनो मासस्ते द्वादश समाः स्मृताः ॥
तेषां शतं ब्रह्मणस्तु आयुर्नास्त्यत्र संशयः ॥ ६५ ॥
यः सकृद्द्वादशीमेतामनेन विधिना क्षिपेत् । स ब्रह्मलोकमाप्नोति तावत्कालञ्च तिष्ठति॥
ततो ब्रह्मोपसंहारं संहारे तल्लयेच्चिरम् । पुनः सृष्टो भवेद्देवो राजा नाम महातपाः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि इहलोककृतान्यपि ।
अकामः कामतो वापि तानि नश्यन्ति तत्क्षणात् ॥ ६८ ॥
इह लोके दरिद्रो यो भ्रष्टराज्योऽथवा नृपः ।
उपोष्यते विधानेन स राजा जायते ध्रुवम् ॥ ६९ ॥
वन्ध्या नारी भवेद्या तु अनेन विधिना शुभा । उपोष्यति भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्मिकः ॥
अगम्यागमनं येन कृतं जानाति मानवः । स इमं विधिमासाद्य तस्मात्पापाद्विमुच्यते॥
ब्रह्मक्रियाया लोपेन बहुवर्षकृतेन च । उपोष्येमां सकृद्भक्त्या वेदसंस्कारमाप्नुयात् ॥
किमत्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महामुने । अप्राप्यं प्रापयति या अतः कार्या सदा नरैः ॥
अनेन विधिना ब्रह्मन् स्वयमेव ह्युपोषिता । धरण्या मानया तात नात्र कार्या विचारणा॥
अदीक्षिताय नो देयं विधानं नास्तिकाय च । देवब्राह्मणद्विषे वापि न श्राव्यन्तु कदाचन ॥
गुरुभक्ताय दातव्यं सद्यः पापप्रणाशनम् । इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यं वरस्त्रियः ।
भवन्ति विविधास्तस्य य उपोष्यति मानवः ॥ ७६ ॥
य इमं श्रावयेद्भक्त्या द्वादशीकल्पमुत्तमम् । शृणोति वा स पापैस्तु सर्वैरेव प्रमुच्यते ॥
इति वाराहपुराणे धरणीव्रते मत्स्यद्वादशीव्रतं नाम ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

तथैव पौषमासे तु अमृतं मथितं सुरैः । तत्र कूर्मो भवेद्देवः स्वयमेव जनार्दनः ॥१॥
तस्येयन्तिथिरुद्दिष्टा महतो कूर्मरूपिणः । पौषमासस्य या शुक्ला दशमीति निगद्यते ॥
तस्यां प्रागेव सङ्कल्प्य प्राग्वत्स्नानादिकाः क्रियाः ।
निर्वर्त्त्याराधयेद्भक्त्या एकादश्यां जनार्दनम् ।
पृथङ्मन्त्रैर्मुनिश्रेष्ठ देवदेवं जनार्दनम् ॥ ३ ॥

कूर्माय पादौ प्रथमं प्रपूज्य नारायणायेति हरेः कटिञ्च ।
सङ्कर्षणायेत्युदरं विशोकेत्युरो भवायेति तथैव कण्ठम् ॥ ४ ॥
सुबाहवे चैव भुजौ शिरश्च नमो विशालाय नमोऽस्तु देवः ।
स्वनाममन्त्रेण सुगन्धपुष्पैर्धूपादिनैवेद्यफलैर्विचित्रैः ॥ ५ ॥
अभ्यर्च्य देवं कलशं तदग्रे संस्थाप्य मालासितवस्त्रयुक्तम् ।
तं रत्नगर्भन्तु पुरेव कृत्वा स्वशक्तितो हेममयञ्च देवम् ॥ ६ ॥
समन्दरं कूर्मरूपेण कृत्वा संस्थाप्य ताम्रे घृतपूर्णपात्रे ।
पूर्णे घटस्योपरि सन्निवेश्य तद्ब्राह्मणं पूज्य तथैव दद्यात् ॥ ७ ॥
श्वो ब्राह्मणान्पूज्य च दक्षिणादिभिर्यथाशक्त्या प्रीणयेद् देवदेवम् ।
नारायणं कूर्मरूपेण युक्तं पश्चात्तु भुञ्जीत सभृत्यवर्गः ॥ ८ ॥
एवं कृते विप्र समस्तपापं विनश्यते नात्र कुर्याद्विचारः ।
संसारचक्रं स विहाय शुद्धं प्राप्नोति लोकञ्च हरेः पुराणम् ॥ ९ ॥
प्रयान्ति पापानि विनाशमाशु श्रीमांस्तथा जायते सत्यधर्मः ।
अनेकजन्मान्तरसञ्चितानि नश्यन्ति पापानि नरस्य भक्त्या ॥ १० ॥
प्रागुक्तरूपन्तु फलं लभेत नारायणस्तुष्टिमायाति सद्यः ॥ ११ ॥

इति वाराहपुराणे कूर्मद्वादशीव्रतं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

एवं माघे सिते पक्षे द्वादशी धरणीभृतः । वराहस्य शृणुष्वाद्यां मुने परमधार्मिक ॥१॥
प्रागुक्तेन विधानेन सङ्कल्पस्थानमेव च । कृत्वा देवं समभ्यर्च्य एकादश्यां विचक्षणः॥
धूपनैवेद्यगन्धैश्च अर्चयित्वाच्युतन्नरः । पश्चात्तस्याग्रतः कुम्भं जलपूर्णन्तु विन्यसेत् ॥
वराहायेति पादौ तु माधवायेति वै कटिम् । क्षेत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपायेत्युरो हरेः॥
सर्वज्ञायेति कण्ठन्तु प्रजानां पतये शिरः । प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम्॥

अमृतोद्भवाय शङ्खन्तु एष देवार्चने विधिः ।
एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन्कुम्भे तु विन्यसेत् ॥ ६ ॥

सौवर्णे रौप्यताम्रे वा पात्रे विभवशक्तितः । सर्ववित्तैस्तु सम्पूर्णं स्थापयित्वा विचक्षणः॥
तत्र शक्त्या तु सौवर्णं वराहङ्कारयेद् बुधः । दंष्ट्राग्रेणोद्धृतां भूमिं सपर्वतवनद्रुमाम् ।

माधवं मधुहन्तारं वराहरूपमास्थितम् ॥ ८ ॥

सर्वबीजभृतं पात्रं रत्नगर्भं घटोपरि । स्थापयेत्परमं देवं जातरूपमयं हरिम् ॥ ९ ॥
सितवस्त्रयुगाच्छन्नं ताम्रपात्रे तु वै मुने । स्थाप्यार्चयेद्गन्धपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः शुभैः ॥

पुष्पमण्डलिकां कृत्वा जागरं तत्र कारयेत् । प्रादुर्भावाद्धरेस्तत्र वाचयेच्छ्रावयेद् बुधः॥
एवम्पूजां विधायाथ प्रभाते उदिते रवौ । शुचिः स्नात्वा हरिं पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥
वेदावेदाङ्गविदुषे साधुवृत्ताय धीमते । विष्णुभक्ताय शान्ताय श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥
एवं सकुम्भन्तं दत्त्वा हरिं वराहरूपिणम् । दत्त्वा चाथ लभेद्यत्तु फलं तन्मे निशामय॥

इह जन्मनि सौभाग्यं श्रीः कान्तिस्तुष्टिरेव च ।
दरिद्रो वित्तवान्सद्यः अपुत्रो लभते सुतम् ॥ १५ ॥
अलक्ष्मीर्नश्यते सद्यो लक्ष्मीः संविशते बलात् ।
इह जन्मनि सौभाग्यं परलोके निशामय ॥ १६ ॥

अस्मिन्नर्थे पुरा वृत्तमितिहासं पुरातनम् । प्रतिष्ठानेऽभवद्राजा वीरधन्वेति विश्रुतः ॥
स कदाचिद्वनम्प्रायान्मृगहेतोः परन्तपः । व्यापादयन्मृगगणान्तत्रर्षिवनमध्यगः ॥१८॥
जघान मृगरूपान्सोऽज्ञानतो ब्राह्मणान्नृपः । भ्रातरस्तत्र पञ्चाशन्मृगरूपेण संस्थिताः ।
संवर्त्तस्य सुता ब्रह्मन्वेदाध्ययनतत्पराः ॥ १९ ॥

सत्यतपा उवाच

कारणं किं समाश्रित्य ते चक्रुर्मृगरूपताम् । एतन्मे कौतुकं ब्रह्मन्प्रणतस्य प्रसीद मे ॥

दुर्वासा उवाच

ते कदाचिद्वनं याता दृष्ट्वा हरिणपोतकान् । जातमात्रान् स्वमात्रा तु विहीनान्नृपसत्तम॥

एकैकं जगृहुस्ते हि ते स्मृताः कन्दरास्थिताः ।
ततस्ते दुःखिताः सर्वे ययुः पितरमन्तिकम् ॥ २२ ॥
ऊचुश्च वचनञ्चेदं मृगहिंसामृते मुने ॥ २३ ॥

ऋषिपुत्रा ऊचुः

जातमात्रा मृगाः पञ्च अस्माभिर्निहता मुने ।
अकामतस्ततोऽस्माकं प्रायश्चित्तं विधीयताम् ॥ २४ ॥

संवर्त्त उवाच

मत्पिता हिंसकश्चासीदहन्तस्माद्विशेषतः । भवन्तः पापकर्माणः सञ्जाता मम पुत्रकाः ॥
इदानीं मृगचर्माणि परिधाय यतव्रताः । चरध्वं पञ्च वर्षाणि ततः शुद्धा भविष्यथ ॥
एवमुक्तास्तु ते पुत्रा मृगचर्मोपवीतिनः । वनं विविशुरव्यग्रा जपन्तो ब्रह्म शाश्वतम् ॥
तथा वर्षे व्यतिक्रान्ते वीरधन्वा महीपतिः । तत्राजगाम यस्मिंस्ते चरन्ति मृगरूपिणः॥
ते चाप्येकतरोर्मूले मृगचर्मोपवीतिनः । जपन्तः संस्थितास्ते हि राज्ञा दृष्टा मृगा इति ॥
मत्वा विद्धास्तु युगपन्मृतास्ते ब्रह्मवादिनः ॥ ३० ॥

तान्दृष्ट्वा तु मृतान् राजा ब्राह्मणान्शंसितव्रतान् । भयेन वेपमानस्तु देवराताश्रमं ययौ॥
तत्रापृच्छद् ब्रह्महत्या मम जाता महामुने । आमूलात्तद्वधं वृत्तं कथयित्वा नराधिपः ॥
भृशं शोकपरीतात्मा रुरोदातीव दुःखितः । स ऋषिर्देवरातस्तु रुदन्तं नृपसत्तमम् ॥

उवाच मा भैर्नृपते अपनेष्यामि पातकम् ।
पाताले सुतलाख्ये च यथा धात्री निमज्जती ।
उद्धृता देवदेवेन विष्णुना क्रोडमूर्त्तिना ॥
तस्माद्भवन्तं राजेन्द्र ब्रह्मवध्यापरिप्लुतम् । उद्धरिष्यति देवोऽसौ स्वयमेव जनार्दनः ॥
एवमुक्तस्ततो राजा हर्षितो वाक्यमब्रवीत् । कतरेण प्रकारेण स मे देवः प्रसीदति ।
प्रसन्ने चाशुभं सर्वं येन नश्यति सत्तम ॥ ३५ ॥

दुर्वासा उवाच

एवमुक्तो मुनिस्तेन देवरात इदं व्रतम् ।
आचख्यौ सोऽपि तत्कृत्वा भुक्त्वा भोगान्सुपुष्कलान् ॥
मृत्युकाले मुनिश्रेष्ठ सौवर्णेन विराजता । विमानेनागमत्स्वर्गमिन्द्रलोकं स पार्थिवः ॥
तस्येन्द्रस्त्वर्घमादाय प्रत्युत्थानेन निर्ययौ । आयान्तमिन्द्रं दृष्ट्वा तु तमूचुर्विष्णुकिङ्कराः ॥
न द्रष्टव्यो देवराजस्त्वं हीनस्तपसा इति ॥ ३९ ॥
एवं सर्वे लोकपाला निर्ययुस्तस्य तेजसा । प्रत्याख्याताश्च तैर्विष्णुकिङ्करैर्हीनकर्मणः ॥
एवं स सत्यलोकान्तं गतो राजा महामुने । अपुनर्मारके लोके दाहप्रलयवर्जिते ॥
अद्यापि तिष्ठते देवैः स्तूयमानो महानृपः । प्रसन्ने यज्ञपुरुषे किञ्चित्रं येन तद्भवेत् ॥
इह जन्मनि सौभाग्यमायुरारोग्यसम्पदः । एकैका विधिनोपास्ता ददात्यमृतमुत्तमम् ॥
किं पुनर्वर्षसम्पूर्णं[1] स ददाति स्वकम्पदम् । नारायणश्चतुर्मूर्तिः परार्द्धयश्च न संशयः ॥
यथैवोद्धृतवान्वेदान्मत्स्यरूपेण केशवः । क्षीराम्बुधौ मथ्यमाने मन्दरं धृतवान्प्रभुः ॥
तद्वच्च कूर्मरूपी स्याद् द्वितीया पश्य वैष्णवी । यथा रसातलात्क्ष्माञ्च धृतवान् पुरुषोत्तमः ॥
वराहरूपी तद्वच्च तृतीया पश्य वैष्णवी ॥ ४६ ॥
इति वाराहपुराणे धरणीव्रते वराहद्वादशीव्रतं नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

तद्वत्फाल्गुनमासे तु या शुक्लैकादशी भवेत् । तामुपोष्य विधानेन हरिमाराधयेत्सुधीः ॥
नरसिंहाय पादौ तु गोविन्दायेत्यूरू तथा । कटिं विश्वभुजे पूज्य अनिरुद्धेत्युरस्तथा ॥
कण्ठन्तु शितिकण्ठाय पिङ्गकेशाय वै शिरः । असुरध्वंसनायेति चक्रन्तोयात्मने तथा ॥
शङ्खमित्येव सम्पूज्य गन्धपुष्पफलैस्तथा । तदग्रे घटमादाय सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥४॥
तस्योपरि नृसिंहन्तु सौवर्णं ताम्रभाजने । यथाविभवतः कृत्वा दारुवंशमयेऽपि वा ॥
रत्नगर्भे घटे स्थाप्य तं सम्पूज्य च मानवः । द्वादश्यां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
एवङ्कृते फलं प्राप्तं यत्पुरा पार्थिवेन तु । तस्याहं सम्प्रवक्ष्यामि वत्सनामा महामुने ॥

१. सर्वसंपूर्ण इति क्वाचित्कः पाठः ।

आसीत्किम्पुरुषे वर्षे राजा परमधार्मिकः ।
भारतेति च विख्यातस्तस्य वत्सः सुतोऽभवत् ॥ ८ ॥
सः शत्रुभिर्जितः संख्ये हृतकोशो द्विपादवान् ।
वनं प्रायात्सपत्नीको वशिष्ठस्याश्रमेऽवसत् ॥ ९ ॥
कालेन गच्छता सोऽथ वशिष्ठेन महात्मना ।[1]
किङ्कार्यमिति स प्रोक्तो वसस्यस्मिन्महाश्रमे ॥ १० ॥

राजोवाच

भगवन्हृतकोशोऽहं हृतराज्योऽसहायवान् । शत्रुभिर्हृतसर्वस्वो भवन्तं शरणं गतः ॥
उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥

दुर्वासा उवाच

एवमुक्तो वशिष्ठस्तु तस्येमां द्वादशीं मुने । आदिदेश विधानेन सोऽपि सर्वमथाकरोत् ॥
व्रतान्ते तस्य भगवान् नरसिंहस्तुतोष ह । चक्रम्प्रादाच्च शत्रूणां विध्वंसनकरं परम्[2] ॥
तेनास्त्रेण स्वकं राज्यं जितवान् स नृपोत्तमः ।
राज्ये स्थित्वाऽश्वमेधानां सहस्रमकरोत्प्रभुः ।
अन्ते च विष्णुलोकाख्यं पदमागाच्च सत्तमः ॥ १५ ॥
एषा धन्या पापहरा द्वादशी भवता मुने । कथितेमां प्रसन्नेन श्रुत्वा कुरु यथेप्सितम् ॥
इति वाराहपुराणे नरसिंहद्वादशीव्रतं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

एवमेव मुने मासि चैत्रे सङ्कल्प्य द्वादशीम् । उपोष्याराधयेद्भक्त्या देवदेवं जनार्दनम्[3] ॥
वामनायेति पादौ तु विष्णवे कटिमर्चयेत् । वासुदेवाय जठरमुरः सङ्कर्षणाय च ॥
कण्ठं विश्वभृते पूज्य शिरो वै व्योमरूपिणे ।
बाहू विश्वजिते पूज्यौ स्वनाम्ना शङ्खचक्रकौ ॥ ३ ॥
अनेन विधिनाभ्यर्च्य देवदेवं सनातनम् । प्राग्वद्रत्नोदकं कुम्भं सम्पूतं पुरतो न्यसेत्[4] ॥
प्रागुक्तपात्रे संस्थाप्य काञ्चनं वामनं बुधः । यथाशक्त्या कृतं सर्वं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
कुण्डिकां स्थापयेत्पार्श्वे छत्रिका पादुका तथा ।
अक्षमालाञ्च संस्थाप्य वृषिकाञ्च विशेषतः ॥ ६ ॥

---

१. महता इति कुत्रचित्पुस्तके दृश्यते । २. मृधे इति कुत्रचित्पठ्यते ।
३. एवं मुने मासि चैत्रे या शुक्लैकादशी भवेत् ।
तामुपोष्य यजेत्पश्चाद्भक्त्या देवन्तु वामनम् ॥ इति क्वाचित्कः पाठः ।
४. प्राग्वद्देवोत्तमं कुम्भं सवस्त्रं पुरतो न्यसेदित्यपि पाठः ।

एतैरुपस्करैर्युक्तं प्रभाते सद्द्विजातये[1] । दापयेत्प्रीयतां विष्णुर्ह्रस्वरूपीत्युदीरयेत् ॥ ७ ॥
मासनाम्ना तु संयुक्तं प्रादुर्भावाभिधानकम् । प्रीयतामिति सर्वत्र विधिरेष प्रकीर्तितः ॥
श्रूयते च पुरा राजा हर्यश्वः पृथिवीपतिः । अपुत्रः स तपस्तेपे पुत्रमिच्छंस्तपोधन ॥
तस्यैवं कुर्वतस्त्विष्टिं पुत्रार्थे मुनिसत्तम । आजगाम हरिर्देवो द्विजरूपं समाश्रितः ॥

उवाच तपसा राजन् किन्ते व्यवसितं प्रभो[2] ।
पुत्रार्थमिति सोवाच तं विप्रः प्रत्युवाच ह ॥ ११ ॥

इदमेव विधानन्तु कुरु राजन्प्रयत्नतः । एवमुक्त्वा तु राजानं क्षणादन्तर्हितः प्रभुः ॥
राजाऽपि तं चकाराशु मन्त्रवित्तं द्विजातये । दरिद्राय तथा प्रादाज्ज्योतिर्गर्भाय धीमते ॥
यथादितेरपुत्रायाः स्वयं पुत्रत्वमागतः । भगवांस्तेन सत्येन ममाप्यस्तु सुतो वरः ॥१४॥
अनेन विधिनोक्तेन तस्य पुत्रोऽभवन्मुने[3] । उग्राश्व इति विख्यात[4]श्चक्रवर्त्ती महाबलः ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् । भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

तत्र स्थित्वा बहून् भोगान् भुक्त्वा मर्त्यमुपागतः[5] ।
चक्रवर्ती भवेद्धीमान् ययातिरिव नाहुषः ॥ १७ ॥

इति वाराहपुराणे वामनद्वादशीव्रतं नाम त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

वैशाखेऽप्येवमेवन्तु सङ्कल्प्य विधिना नरः ।
तद्वत्स्नानं मृदा कृत्वा ततो देवालयं व्रजेत् ॥ १ ॥

तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः । जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्वधारिणे ॥
मधुसूदनायेति कटिमूरू श्रीवत्सधारिणे । क्षत्रान्तकायेति भुजौ शितिकण्ठाय कूर्चकम् ॥

स्वनाम्ना शङ्खचक्रौ तु शिरो ब्रह्माण्डधारिणे ॥ ३ ॥

एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् । विन्यसेत्स्थापितं तद्वद्वस्त्र युग्मं विशेषतः ॥
वैणवेन तु पात्रेण तस्मिंस्तु स्थापयेद्धरिम् । जामदग्न्येन रूपेण कृत्वा सौवर्णमग्रतः[6] ॥
दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् । अर्घगन्धैस्तु सम्पूज्य पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥

---

१. ब्राह्मणाय च इति वा पाठः ।
२. स उवाच नृपं राजन् किन्ते व्यवसितन्त्विति पाठान्तरम् ।
३. भवेन्मुने इति पाठान्तरम् । ४. कुवलयाश्वेति विख्यात इति वा पाठः ।
५. क्रीडित्वा सुचिरं तत्र इह मर्त्यमुपागत इति वा पठ्यते क्वचित् ।
६. कुत्रचित् पुस्तकयोः श्लोक एष एवं पठितः—
कृत्वा तु वैणवे पात्रे तस्मिन् संस्थापयेद्धरिम् ।
जामदग्न्येति विख्यातं नाम्ना क्लेशविनाशनम् ॥

ततस्तस्याग्रतः कृत्वा जागरं भक्तिभावितः । प्रभाते विमले सूर्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
एवं नियमयुक्तस्य तत्फलन्तन्निबोध[1] मे ॥ ८ ॥
आसीद्राजा महाभागो वीरसेनो महाबलः । अपुत्रः स पुरा तीव्रन्तपस्तेपे महामनाः॥
चरतस्तु तपो घोरं याज्ञवल्क्यो महामुनिः । आजगाम महायोगी तन्द्रष्टुं नातिदूरतः॥
तमायान्तमथो दृष्ट्वा ऋषिम्परमवर्चसम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा राजाभ्युत्थानमाकरोत् ॥
स पूजितो मुनिः प्राह किमर्थं तप्यते[2] तपः । राजन्कथय धर्मज्ञ किङ्कार्यं ते विवक्षितम्॥

राजोवाच

अपुत्रोऽहं महाभाग नास्ति मे पुत्रसन्ततिः । तेनेदन्तप आस्थाय क्षयिष्ये स्वतनूं द्विज॥

याज्ञवल्क्य उवाच

अलं ते तपसानेन महाक्लेशेन पार्थिव । अल्पायासेन ते पुत्रो भविष्यति न संशयः ॥

राजोवाच

कथं मे भविता पुत्रः स्वल्पायासेन वै द्विज ।
एतन्मे कथय प्रीत्या भगवन् प्रणतस्य वै ॥ १५ ॥

दुर्वासा उवाच

एवमुक्तो मुनिस्तेन पार्थिवेन यशस्विना ।
आचख्यौ द्वादशीञ्चेमां वैशाखे सितपक्षजाम् ॥ १६ ॥
स हि राजा विधानेन पुत्रकामो विशेषतः । उपोष्य लब्धवान् पुत्रं नलं परमधार्मिकम्॥
योऽद्यापि कीर्त्यते लोके पुण्यश्लोको नरोत्तमः ।
प्रासङ्गिकं फलं ह्येतद् व्रतस्यास्य महामुने ॥ १८ ॥
सुपुत्रो जायते तस्य विद्या श्रीः कान्तिरुत्तमा ।
इह जन्मनि किञ्चित्रं परलोके शृणुष्व मे ॥ १९ ॥
कल्पमेकं ब्रह्मलोक उषित्वाप्सरसाङ्गणैः । क्रीडन्ति ते पुनः सृष्टौ जायन्ते चक्रवर्तिनः॥
त्रिंशत्कल्पसहस्राणि जीवन्ते नात्र संशयः ॥ २१ ॥
इति वराहपुराणे द्वादशीमाहात्म्ये जामदग्न्यद्वादशीव्रतं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

ज्येष्ठमासेऽप्येवमेवं सङ्कल्प्य विधिना नरः । अर्चयेत्परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः॥
नमो रामाभिरामाय पादौ पूर्वं समर्चयेत् । त्रिविक्रमायेति कटिं धृतविश्वाय चोदरम् ॥
उरः संवत्सरायेति कण्ठं संवर्त्तकाय च । सर्वास्त्रधारिणे बाहू स्वनाम्नाब्जरथाङ्गकैः ॥
सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्य शिरस्तस्य महात्मनः । एवमभ्यर्च्य विधिवत्प्राग्वत्कुम्भन्तु विन्यसेत्॥

---

१. तु निबोधेति कुत्रचिद्दृश्यते । २. क्रियते इति वा पठ्यते ।

प्राग्वद्वस्त्रेण संच्छन्नं सौवर्णौ रामलक्ष्मणौ । अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ ।
दातव्यौ मनसा काममीहता पुरुषेण तु ॥ ५ ॥
अपुत्रेण पुरा पृष्टो राज्ञा दशरथेन च । पुत्रकामपरः वशिष्ठः परमार्चितः ।
इदमेव विधानन्तु कथयामास स द्विजः ॥ ६ ॥
आग्रहस्यं विदित्वा तु स राजा कृतवानिदम् । तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामनामा महाबली॥
चतुर्द्धा सोऽव्ययो विष्णुः परितुष्टो महामुने । एतदैहिकमाख्यानं पारत्रिकमथो शृणु ॥
तावद्भोगान् भुञ्जते स्वर्गलोके यावदिन्द्रो देवसङ्घाश्च सर्वे ।
अतीतकाले पुनरेत्य मर्त्ये भवेत्स राजा शतयज्ञयाजी ॥ ९ ॥
निष्काम एवं व्रतमस्य चोर्त्वा नश्यन्ति पापानि च तस्य पुंसः ।
···प्राप्नोति निर्वाणमलञ्च शाश्वतम् ॥ १० ॥
इति वाराहपुराणे रामद्वादशीव्रतं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

आषाढेऽप्येवमेव स्यात्सङ्कल्प्य विधिना नरः । चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठं भूपतये तथा ॥
स्वनाम्ना शङ्खचक्रौ तु पुरुषायेति वै शिरः । एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम्॥
विन्यस्य वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततो न्यसेत् । काञ्चनं वासुदेवन्तु चतुर्व्यूहं सनातनम् ॥
तमभ्यर्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् । प्राग्वत्तं ब्राह्मणे दद्याद्वेदवादरते तथा ॥
एवं नियमयुक्तस्य यत्पुण्यं तच्छृणुष्व मे । वसुदेवोऽभवच्छ्रेष्ठो यदुवंशविवर्द्धनः ॥५॥
देवकी तस्य भार्या तु समानव्रतधारिणी । सा त्वपुत्राभवत्साध्वी पतिधर्मपरायणा ॥
तस्य कालेन महता नारदोऽभ्यगमद्गृहम् । पूजितो वसुदेवेन भक्त्यासौ वाक्यमब्रवीत्॥
वसुदेव शृणुष्वेदं देवकार्यं ममानघ । श्रुत्वैताञ्च कथां शीघ्रमागतोऽस्मि तवान्तिकम् ॥
पृथिवी देवसमितिं मया दृष्टा यदूत्तम । गत्वा च जल्पती भारं न शक्ता ऊहितुं सुराः ॥
पीडयन्ति समेता मां तान्हनध्वं सुरोत्तमाः ॥ ९ ॥
एवमुक्ताः पृथिव्या ते देवा नारायणं गताः । मनसा ध्यातमात्रः स देवः प्रत्यक्षतां ययौ ॥
उवाच च सुरश्रेष्ठः स्वयं कार्यमिदं सुराः । साधयामि न सन्देहो मर्त्यङ्गत्वा मनुष्यवत् ॥
किन्त्वाषाढे शुक्लपक्षे या नारी सह भर्तृणा । उपोष्यति मनुष्येषु तस्या गर्भे भवाम्यहम्॥
एवमुक्ता गता देवाः स्वयञ्चाहमिहागतः । उपदिष्टन्तु भवतः अपुत्रस्य विशेषतः ॥१३॥
एताञ्च द्वादशीङ्कृत्वा वसुदेवो महायशाः । पुत्रं लेभे स कृष्णाख्यं महतीञ्च श्रियं तथा॥
भुक्त्वा प्राज्यश्रियं सोऽथ गतिम्परमिकां ययौ ।
एष ते विधिरुद्दिष्ट आषाढे मासि वै मुने ॥ १५ ॥
इति वाराहपुराणे कृष्णद्वादशीव्रतं षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

श्रावणे मासि शुक्लायामेकादश्याञ्चरेद् व्रतम् ।
अर्चयेत्पूर्वविधिना गन्धपुष्पैर्जनार्दनम् ॥ १ ॥

दामोदराय पादौ तु हृषीकेशाय वै कटिम् । सनातनेति जठरमुरः श्रीवत्सधारिणे ॥
चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठञ्च हरये तथा । मुञ्जकेशायेति शिरो भद्राय च शिखां तथा ॥
एवं सम्पूज्य संस्थाप्य कुम्भं पूर्ववदेव तु । संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेन तस्योपरि ततो न्यसेत्[1] ॥
काञ्चनं वासुदेवन्तु[2] दामोदरसनामकम् । तमभ्यर्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
प्राग्वत्तं ब्राह्मणे दद्याद्वेदवेदाङ्गपारगे । एवं नियमयुक्तस्य प्रभावं तच्छृणुष्व मे ॥६॥
एष वै विधिरुद्दिष्टः श्रावणे मासि वै मुने । एतस्याश्च प्रभावं यच्छृणु पापप्रणाशनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजा नृगो नाम महाबलः । बभ्राम स वनं घोरं मृगयासक्तमानसः ॥
स कदाचित्तुरङ्गेण गतो दूरं महद्वनम् । व्याघ्रसिंहगजाकीर्णं दस्युसर्पनिषेवितम् ॥
एकाकी तत्र राजा तु अश्वं मुच्य तरोरधः । स्वयं कुशमथास्तीर्य सुप्तो दुःखसमन्वितः ॥
तावत्तत्रैव लुब्धानां सहस्राणि चतुर्दश । आगतानि मृगान्हन्तुं रात्रौ राज्ञः समन्ततः ॥
तत्रापश्यन्ततः सुप्तं हेमरत्नविभूषितम् । नृगं राजानमत्युग्रं श्रिया परमया युतम् ॥
ते गत्वा त्वरितं व्याधाः स्वभर्त्रे सन्न्यवेदयन् । सोऽपि रत्नसुवर्णार्थं राजानं हन्तुमुद्यतः ॥
तुरगस्य च हेतोस्तु निस्त्रिंशाः वनचारिणः । राजानं सुप्तमासाद्य निगृहीतुं प्रचक्रमुः ॥
तावद्राज्ञः शरीरात्तु श्वेताभरणभूषिता । नारी काचित्समुत्तस्थौ स्रक्चन्दनविभूषिता ॥
उत्थाय चक्रमादाय ते म्लेच्छा विनिपातिताः ॥ १६ ॥
दस्यून्निहत्य सा देवी तस्य राज्ञस्तनुं पुनः । प्रविशन्त्याशु राजापि प्रतिबुद्धः प्रदिष्टवान् ॥

म्लेच्छांस्तु निहतान्दृष्ट्वा तां स्वमूर्तौ लयङ्गताम् ।
अश्वमारुह्य स पुनर्वामदेवाश्रमं ययौ ॥ १८ ॥
तत्रापृच्छदृषिं भक्त्या का स्त्री के ते निपातिताः ।
एतत्कार्यं ऋषे मह्यं प्रसीद कथयस्व मे ॥ १९ ॥

वामदेव उवाच

त्वमासीश्शूद्रजातीयः अन्यजन्मनि पार्थिवः ।
तत्र त्वया ब्राह्मणेभ्यः श्रुता चेयं कृता पुरा ॥ २० ॥
श्रावणस्य तु मासस्य शुक्लपक्षेषु द्वादशी ।
सा विधानात्त्वया राजन् भक्त्या च समुपोषिता ॥ २१ ॥

---

१. क्वचित्पुस्तके एष श्लोक इत्थं पठितः—
एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् । विन्यस्य वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततोन्यसेत् ॥
२. देवदेवन्तु इति क्वचित्पठ्यते ।

उपोषितायां तस्यान्तु राज्यं लब्धं त्वयाऽनघ ।
सर्वापत्सु च सा देवी भवन्तं परिरक्षति ॥ २२ ॥
यया विनिहताः क्रूरा म्लेच्छाः पापसमन्विताः ।
भवांश्च रक्षितो राजन् श्रावणद्वादशीति सा ॥ २ ॥
एकैव पाति चापत्सु राज्यमेकैव यच्छति । किं पुनर्द्वादशैतास्तु याभ्य ऐन्द्रश्च गच्छति ॥
इति वाराहपुराणे बुद्धद्वादशीव्रतं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

तद्वद्भाद्रपदस्यापि या शुक्लैकादशी भवेत् ।
तस्यां सङ्कल्प्य विधिना देवदेवं समर्चयेत् ॥ १ ॥
नमोऽस्तु कल्किने पादौ हृषीकेशाय वै कटिम् ।
म्लेच्छविध्वंसनायेति जगन्मूर्ते तथोदरम् ॥ २ ॥
शितिकण्ठाय कण्ठन्तु खड्गपाणेति वै भुजौ ।
चतुर्भुजायेति हस्तौ विश्वमूर्ते तथा शिरः ॥ ३ ॥
एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् । विन्यसेत्कल्किनं देवं सौवर्णं तत्र कारयेत्॥
सितवस्त्रेण संयुक्तं गन्धपुष्पोपशोभितम् । कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदेयं शास्त्रवित्तमे ॥
एवं कृते भवेद्यत्तु तन्निबोध महामुने । पूर्वं राजा विशालोऽभूत्काशिपुर्यां महाबलः ।
गोत्रजैर्हृतराज्योऽसौ गन्धमादनमाविशत् ॥ ६ ॥
तस्य द्रोण्यां महाराज बदरीं प्राप शोभनाम् । हतराज्यो विशेषेण गतश्रीको नरोत्तमः ॥
कदाचिदागतौ तत्र पुराणावृषिसत्तमौ । नरनारायणौ देवौ सर्वदेवनमस्कृतौ ॥८॥
तौ दृष्ट्वा तत्र राजानं पूर्वागतमरिन्दमौ । ध्यायन्तं परमं ब्रह्म विष्ण्वाख्यं परमं पदम्॥
तौ प्रीतावूचतुश्चैवं राजानं क्षीणकल्मषम् । वरं वृणीष्व राजेन्द्र वरदौ स्वस्तवागतौ ॥

राजोवाच

भवन्तौ कौ न जानामि कस्य गृह्णाम्यहं वरम् ।
आराधयामि यं तस्माद्वरमिच्छामि शोभनम् ॥ ११ ॥
एवमुक्तौ तु तौ प्रोचुः कमाराधयसे प्रभो । कं वा वरं वृणोषि त्वं कथयस्व कुतूहलात् ॥
एवमुक्तस्ततो राजा विष्णुमाराधयाम्यहम् । कथयित्वा स्थितस्तूष्णीं ततस्तावूचतुः पुनः ॥
राजंस्तस्यैव देवस्य प्रसादादावयोर्वरः । दातव्यस्ते वरं ब्रूहि कस्ते मनसि वर्तते ॥

राजोवाच

यथा यज्ञेश्वरं देवं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः । यष्टुं समर्थता मे स्यात्तथा मे ददतां वरम् ॥१५॥
स्वयं नारायणो देवो लोकमार्गप्रदर्शकः । मया सह तपः कुर्वन्बदर्यां लोकभावनः ॥१६॥
अयं मत्स्योऽभवत्पूर्वं पुनः कूर्मः सुरूपवान् । वराहश्चाभवद्देवो नरसिंहस्ततोऽभवत् ॥

वामनस्तु ततो जातो जामदग्न्यो महाबलः। पुनर्दाशरथी भूत्वा मोचयामास पार्थिवः॥
सकलान् दस्यवो म्लेच्छान् घातयित्वा महीमिमाम्।
प्रकृतिस्थां चकारायं स एष भगवान्हरिः॥ १९॥
नारसिंहेन रूपेण तद्वत्पापभयान्नरैः। वामनं मोहनाशाय वित्तार्थे जमदग्निजम् ॥२०॥
क्रूरशत्रुविनाशाय यजेद्दाशरथिं बुधः। बलकृष्णौ यजेद्धीमान् पुत्रकामो न संशयः॥२१॥
रूपकामो यजेद्बुद्धं शत्रुघाताय कल्किनम्। एवमुक्त्वा नरस्तस्य इमामेवात्रवीन्मुनिः॥
द्वादशीं कृतवान्सोऽपि चक्रवर्त्ती बभूव ह। तस्यैव नाम्ना बदरी विशालाख्याभवन्मुने॥
इहजन्मनि राजासौ राज्यं कृत्वा इयाद्वनम्।
यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा परं निर्वाणमाप्तवान्॥ २४॥
इति वाराहपुराणे कल्किद्वादशीव्रतं नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः।

ऊनपञ्चाशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

तद्वदश्वयुजे मासि द्वादशी शुक्लपक्षजा। तस्यामभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम्॥
पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये। उदरं सर्वदेवाय पुष्कराक्षाय वै उरः।
अव्ययाय तथा पाणिं प्राग्वदस्त्राणि पूजयेत्॥ २॥
प्रभवाय शिरः पूज्य प्राग्वदग्रे घटं न्यसेत्॥ ३॥
तस्मिन् सौवर्णकं देवं पद्मनाभन्तु विन्यसेत्।
तमेव देवं सम्पूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात्॥ ४॥
प्रभातायान्तु शर्वर्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत्।
एवं कृते तु यत्पुण्यं तन्निबोध महामते॥ ५॥
आसीत्कृतयुगे राजा भद्राश्वो नाम वीर्यवान्।
यस्य नाम्नाभवद्वर्षं भद्राश्वं नाम नामतः॥ ६॥
तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य सत्तम। उवाच सप्तरात्रन्तु वसामि भवतो गृहे।
तं राजा शिरसा नत्वा स्थीयतामित्यभाषत॥ ७॥
तस्य कान्तिमती नाम भार्या परमशोभना। तस्यास्तेजः समभवद्द्वादशादित्यसन्निभम्॥
शतानि पञ्च तस्यासन्सपत्नीनां यतव्रताः। ता दास्य इव कर्माणि कुर्वन्त्यहरहः शुभाः॥
कान्तिमती महाभागा भार्या तस्य विशेषतः।
तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा रूपतेजोऽन्वितां शुभाम्॥ १०॥
सपत्न्यश्च भयात्तस्याः कुर्वन्त्यः कर्म शोभनाः।
राजा तु तस्या मुदितं मुखमेवान्वलोकयत्॥ ११॥

एवम्भूतामथो दृष्ट्वा राज्ञीं परमशोभनाम् । साधु साधु जगन्नाथेत्याहागस्त्यः प्रहर्षितः॥
द्वितीये दिवसेऽप्येवं राज्ञीं दृष्ट्वा महाप्रभाम् । अहो मुष्टमहो मुष्टं जगदेतच्चराचरम्॥
इत्यगस्त्यो द्वितीयेऽह्नि राज्ञीं दृष्ट्वाभ्युवाच ह । तृतीयेऽहनि तां दृष्ट्वा पुनरेवमुवाच ह॥
अहो मूढा न जानन्ति गोविन्दं परमेश्वरम् । य एकेन दिनेनैव राज्ञस्तुष्टः प्रदत्तवान्॥
चतुर्थे दिवसे हस्तावुत्क्षिप्य पुनरब्रवीत् । साधु साधु जगन्नाथ स्त्रीशूद्राः साधु साध्विति॥

द्विजाः साधु नृपाः साधु वैश्याः साधु पुनः पुनः ।
साधु भद्राश्व साधु त्वं साधु भोऽगस्त्य साधु ते ॥ १७ ॥

साधु प्रह्लाद साधुस्ते ध्रुव साधो महाव्रत । एवमुक्त्वा ननर्त्तोच्चैरगस्त्यो राजसन्निधौ ॥
एवम्भूतञ्च तं दृष्ट्वा सपत्नीको नृपोत्तमः । किं हर्षकारणं ब्रह्मन्येनेत्थन्नृत्यते भवान्॥

अगस्त्य उवाच

अहो मूर्खः कुराजा त्वं अहो मूर्खोऽनुगास्त्वमी ।
अहो पुरोहिता मूर्खा ये न जानन्ति मे मतिम्[1] ॥ २० ॥

एवमुक्ते ततो राजा कृताञ्जलिरभाषत । न जानीमो वयं ब्रह्मन् प्रश्नमेतत्त्वयेरितम् ।
कथयस्व महाभाग यद्यनुग्रहकृद्भवान् ॥ २१ ॥

अगस्त्य उवाच

इयं राज्ञी पुरा चाभूद्दासी वैश्यस्य वै गृहे । नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ।
तस्यैव कर्मकारोऽभूः शूद्रः सेवनतत्परः ॥ २२ ॥
स वैश्योऽश्वयुजे मासि द्वादश्यां नियतः स्थितः ।
स्वयं विष्णवालयं गत्वा पुष्पधूपादिभिर्हरिम् ॥ २३ ॥
अभ्यर्च्य स्वगृहं प्रायाद्भवन्तौ रक्षपालकौ ।
स्थाप्य द्वावपि दीपानां ज्वलनार्थं महामते ॥ २४ ॥
गते वैश्ये भवन्तौ तौ दीपान् प्रज्वाल्य संस्थितौ ।
यावत्प्रभाता रजनी निशामेकां नरोत्तम ॥ २५ ॥
ततः काले मृतौ तौ तु उभौ द्वावपि दम्पती ॥ २६ ॥

तेन पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् । इयं पत्नी तु ते जाता पुरा वैश्यस्य दासिका ॥
पारक्यस्यापि दीपस्य ज्वालितस्य हरेर्गृहे । यः पुनः स्वेन वित्तेन विष्णोरग्रे प्रदीपकम् ।
ज्वालयेत्तस्य यत्पुण्यं तत्संख्यातुं न शक्यते । तेन साधो हरेः साधु इत्युक्तं वचनं मया ॥
पूर्णे संवत्सरे भक्तिं हरेः कृत्वा विचक्षणः । संवत्सरार्द्धे त्रेतायां सममेतन्न संशयः ॥

त्रिमासे द्वापरे भक्त्या पूजयँल्लभते फलम् ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा कलौ तु लभते फलम् ॥ ३१ ॥

तेन मुष्टं जगत्सर्वं भक्तिमात्रं मयेरितम् । पारक्यदीपस्योत्कर्षाद्देवाग्रे फलमीदृशम् ॥
भो राजन्यत्त्वया प्राप्तं फलमेतन्मयेरितम् । अहो मूढा न जानन्ति हरेर्दीपक्रियाफलम्॥

---

१. मतमिति क्वाचित्कः पाठः ।

एवंविधा द्विजाग्रे च राजानो ये च भक्तितः ।
यजन्ते विविधैर्यज्ञैस्तेन ते साधवः स्मृताः ॥ ३४ ॥
अहन्तमेव मुक्त्वान्यं न पश्यामि महीतले ।
तेन साधो अगस्त्येति मया चात्मा प्रशंसितः ॥ ३५ ॥
सा स्त्री धन्या स शूद्रस्तु तथा धन्यतरो मतः ।
भर्तुः शुश्रूषणं कृत्वा तत्परोक्षे हरेरिति ॥ ३६ ॥
सा स्त्री धन्या तथा शूद्रो द्विजशुश्रूषणे रतः ।
तदाज्ञया हरेर्भक्तिः स्त्रीशूद्रौ तेन साध्विति ॥ ३७ ॥
आसुरं भावमाश्रित्य प्रह्लादः पुरुषोत्तमम् ।
मुक्त्वा चान्यं न जानाति तेनासौ साधुरुच्यते ॥ ३८ ॥
प्रजापतिकुले भूत्वा बाल एव वनं गतः । आराध्य विष्णुं प्राप्तश्च स्थानं परमशोभनम् ॥
तेन साधो ध्रुवेत्येवं मयोक्तं राजसत्तम ॥ ४० ॥
इति राजा वचः श्रुत्वा अगस्त्यस्य महात्मनः । अल्पोपदेशं राजासौ पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
अगस्त्यश्च महाभागः कार्त्तिक्यां पुष्करं व्रजत् ॥ ४१ ॥
गतेऽगस्त्ये प्रगच्छन्वै भद्राश्वस्य निवेशनम् । पृष्टश्च राज्ञा तामेव द्वादशीं मुनिसत्तमः ॥

दुर्वासा उवाच

इदमेव मया तुभ्यं कथितं ते तपोधन । कथयित्वा पुनर्वाक्यमगस्त्यो नृपसत्तमम् ॥
उवाच पुष्करं यामि सपुत्रश्चास्तु ते गृहम् । एवमुक्त्वा जगामाशु सद्योऽदर्शनतां मुनिः ॥
द्वादशीं पद्मनाभस्य राजा स विधिना ततः । उपोष्य परमङ्कामिह जन्मनि चाप्तवान् ॥
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगानथोत्तमान् । पद्मनाभप्रसादेन वैष्णवं स्थानमाप सः ॥

इति वाराहपुराणे पद्मनाभद्वादशीव्रतं नाम ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ।

पञ्चाशोऽध्यायः

दुर्वासा उवाच

गत्वा तु पुष्करन्तीर्थमगस्त्यो मुनिपुङ्गवः । कार्त्तिक्यामाजगामाशु पुनर्भद्राश्वमन्दिरम् ॥
समागतं मुनिं प्रेक्ष्य राजा परमधार्मिकः । अर्घपाद्यादिभिः पूज्य कृतासनपरिग्रहम् ।
उवाच हर्षितो[1] राजा तमृषिं शंसितव्रतम् ॥ २ ॥

राजोवाच

भगवन् कथितं पूर्वं त्वया ऋषिवरोत्तम । आश्विने मासि द्वादश्यां विधानन्तत्कृतं मया ॥
इदानीं कार्त्तिके मासि यत्स्यात्पुण्यं वदस्व मे ॥ ३ ॥

---

१. हृषित इति पाठान्तरम् ।

अगस्त्य उवाच

कार्त्तिकी द्वादशी राजन्नुक्ता परमपावनी ।
उपोष्य विधिना येन यच्चास्याः प्राप्यते फलम् ।
तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणोत्ववहितो भवान् ॥ ४ ॥
पूर्वोक्तविधिना सम्यक् सङ्कल्प्य स्नानमाचरेत् ॥ ५ ॥

तमेव पूजयेद्देवं नारायणमकल्मषम् । नमः सहस्रशिरसे शिरः सम्पूजयेद्धरेः ॥ ६ ॥
पुरुषायेति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे । ज्ञानास्त्रायेति चास्त्राणि श्रीवत्साय तथा उरः॥
जगद्ग्रसिष्णवे तुभ्यं उदरं दिव्यमूर्तये । कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् ॥८॥
अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः । नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्धरेः ॥

एवं सम्पूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटान् ।
स्थापयेद्रत्नगर्भांस्तु सितचन्दनचर्चितान् ॥ १० ॥
स्रग्दामबद्धग्रीवांस्तु सितवस्त्रावगुण्ठितान् ।
स्थापितांस्ताम्रपात्रैस्तु तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः ॥ ११ ॥

चत्वारः सागराश्चैव कल्पयेद्राजसत्तम । तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णं स्थापयेद्धरिम् ॥
योगेश्वरं योगिगम्यं पीताम्बरधरं विभुम् । एवं सम्पूज्य विधिवज्जागरन्तत्र कारयेत् ॥
कुर्याच्च वैष्णवं यज्ञं यजेद्योगेश्वरं हरिम् । षोडशारे तथा चक्रे योगिभिर्बहुभिः कृते ॥
एवं कृत्वा प्रभातेषु ब्राह्मणाय निवेदयेत् । चत्वारः सागरा देयाश्चतुर्णां पञ्चमस्य च ॥
योगीश्वरन्तु देवेशन्दद्यात्प्रयतमानसः । वेदार्थं तु समं दत्तं द्विगुणं तद्विदे तथा ॥१६॥

आचार्ये पञ्चरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ।
यस्त्विमं सरहस्यन्तु समन्त्रञ्चोपपादयेत् ॥ १७ ॥

विधानं तस्य वै दत्तं कोटिकोटिगुणोत्तरम् । गुरौ सति तु यश्चान्यमाश्रयेत्पूजयेत्कुधीः॥
स दुर्गतिमवाप्नोति दत्तमस्य च निष्फलम् । प्रयत्नेन गुरौ पूर्वं पश्चादन्यस्य दापयेत् ॥
अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुरेव जनार्दनः । मार्गस्थो वाप्यमार्गस्थो गुरुरेव परा गतिः॥
प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते । युगकोटिं स नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥

एवं दत्त्वा विधानेन द्वादश्यां विष्णुमर्च्य च ।
विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ २२ ॥

धरणीव्रतमेतद्धि पुरा कृत्वा प्रजापतिः । प्राजापत्यं तथा लेभे मुक्तिं ब्रह्म च शाश्वतम्॥
तथा च हैहयो राजा कृतवीर्यो नराधिपः । कार्त्तवीर्यं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम्॥
शकुन्तलाप्येवमेव व्रतं कृत्वा महामते । लेभे च भरतं पुत्रं दौष्यन्तं चक्रवर्त्तिनम् ॥
तथातीताश्च राजानो वेदोक्ताश्चक्रवर्त्तिनः । अनेन विधिना प्राप्ताश्चक्रवर्त्तित्वमुत्तमम ॥
धरण्या अपि पाताले मग्नया च पुरा कृतम् । व्रतमेतत्ततो नाम्ना धरणीव्रतमुत्तमम् ॥

समाप्तेऽस्मिन्धरा देवी हरिणा क्रोडमूर्तिना ।
उद्धृता चापि तुष्टेन स्थापिता नौरिवाम्भसि ॥ २८ ॥

धरणीव्रतमेतद्धि कीर्त्तितं ते मया मुने।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या यश्च कुर्यान्नरोत्तमः।
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥ २९॥

इति वाराहपुराणे धरणीव्रतं नाम पञ्चाशोऽध्यायः।

एकपञ्चाशोऽध्यायः

वराह उवाच

श्रुत्वा दुर्वाससो वाक्यं धरणीव्रतमुत्तमम्। ययौ सत्यतपाः सद्यो हिमवत्पार्श्वमुत्तमम्॥
पुष्पभद्रा नदी यत्र शिला चित्रशिला तथा।
वटो भद्रवटो यत्र तत्र तस्याश्रमो बभौ।
तत्रोपरि महत्तस्य चरितं सम्भविष्यति॥ २॥

धरण्युवाच

बहुकल्पसहस्राणि व्रतस्यास्य सनातन। मया कृतस्य तपसस्तन्मया विस्मृतं प्रभो॥
इदानीन्त्वत्प्रसादेन प्राक्तनं स्मरती मम। जातं जातिस्मरत्वञ्च विशोका परमेश्वर॥
यदि नाम परन्देव कौतुकं हृदि वर्तते।
अगस्त्यः पुनरागत्य भद्राश्वस्य निवेशनम्।
यच्चकार स राजा तु तन्ममाचक्ष्व भूधर॥ ५॥

वराह उवाच

प्रत्यागतमृषिं दृष्ट्वा भद्राश्वः श्वेतवाहनः।
वीरासनगतं दृष्ट्वा कृत्वा पूजां विशेषतः।
अपृच्छन्मोक्षधर्माख्यं प्रश्नं सकलधारिणि॥ ६॥

भद्राश्व उवाच

भगवन् कर्मणा केन छिद्यते भवसंसृतिः। किं वा कृत्वा न शोचन्ति मूर्त्ता मूर्त्तोपपत्तिषु॥

अगस्त्य उवाच

शृणु राजन्कथान्दिव्यां दूरासन्नव्यवस्थिताम्।
दृश्यादृश्यविभागोत्थां समाहितमना नृपः॥ ८॥
नाहो न रात्रिर्न दृशो दिशश्च न द्यौर्न देवा न दिनं न सूर्यः।
तस्मिन्काले पशुपालेति राजा स पालयामास पशूननेकान्॥ ९॥
तान् पालयन् स कदाचिद्दिदृक्षुः पूर्वं समुद्रञ्च जगाम तूर्णम्।
अनन्तपारस्य महोदधेस्तु तीरे वनं तत्र वसन्ति सर्पाः॥ १०॥

अष्टौ द्रुमाः कामवहा नदी च तिर्यक् चोर्ध्वं बभ्रमुस्तत्र चान्ये ।
पञ्च प्रधानाः पुरुषास्तथैकः स्त्रियं बिभ्रते तेजसा दीप्यमानाम् ॥ ११ ॥
सापि स्त्री स्वे वक्षसि धारयन्ती सहस्रसूर्यप्रतिमं विशालम् ।
तस्याधरस्त्रिर्विकारस्त्रिवर्णस्तं राजानं पश्य परिभ्रमन्तम् ॥ १२ ॥
तूष्णीम्भूता मृतकल्पा इवासन् नृपोऽप्यसौ तद्वनं संविवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टे सर्व एते विविशुर्भयादैक्यं गतवन्तः क्षणेन ॥ १३ ॥
तैः सर्पैः स नृपो दुर्विनीतैः संवेष्टितो दस्युभिश्चिन्तयानः ।
कथं चैते न भविष्यन्ति येन कथं चैते संमृताः सम्भवेयुः ॥ १४ ॥

एवं राज्ञश्चिन्तयतस्त्रिवर्णः पुरुषोऽपरः । श्वेत रक्तं तथा पीतं त्रिवर्णं धारयन्नरः ॥१५॥
स संज्ञां कृतवान्मह्यमपरोऽथ क्व यास्यसि । एवं तस्य ब्रुवाणस्य महन्नाम व्यजायत ॥

तेनापि राजा संवीतः स बुध्यस्वेति चाब्रवीत् ।
एवमुक्ते ततः स्त्री तु तं राजानं रुरोध ह ॥ १७ ॥

मायाततं मा भैष्ट तं[1] ततोऽन्यः पुरुषो नृपम् । संवेष्ट्यास्थितवान्वीरस्ततः सर्वेश्वरेश्वरः ॥
ततोऽन्ये पञ्च पुरुषा आगत्य नृपसत्तमम् । संवेष्ट्य संस्थिताः सर्वे ततो राजनिरोधने ॥

रुध्य राजन्निताः सर्वे एकीभूतास्तु दस्यवः ।
मथितुं शस्त्रमादाय लीनान्योऽन्यं ततो भयात् ॥ २० ॥

तैर्लीनैर्नृपतेर्वेश्म बभौ परमशोभनम् । अन्येषामपि पापानां कोटिः साग्राभवन्नृप ॥

गृहे भूः सलिलं वह्निः सुखशीतश्च मारुतः ।
सावकाशानि शुभ्राणि पञ्चैक्येन गुणानि च ॥ २२ ॥

एकैव तेषां सुचिरं संवेष्ट्यासज्य संस्थितम् । एवं स पशुपालोऽसौ कृतवानञ्जसा नृप ॥
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा रूपञ्च नृपतेर्मृधे । त्रिवर्णः पुरुषो राजन्नब्रवीद्राजसत्तमम् ॥२४॥

त्वत्पुत्रोऽस्मि महाराज ब्रूहि किङ्करवाणि ते ।
अस्माभिर्बन्धुमिच्छद्भिर्भवन्तं निश्चयः कृतः ॥ २५ ॥

यदि नाम कृताः सर्वे वयन्देव पराजिताः । एवमेव शरीरेषु लीनास्तिष्ठामः पार्थिव ॥
मय्येके तव पुत्रत्वङ्गते सर्वेषु सम्भवः । एवमुक्तस्ततो राजा तन्नरं पुनरब्रवीत् ॥२७॥
पुत्रो भवति मे कर्त्ता अन्येषामपि सत्तम । पुष्यन्सुखैर्नरैर्भावैर्नाहं लिप्से कदाचन ॥
एवमुक्त्वा स नृपतिस्तमात्मजमथाकरोत् । तैर्विमुक्तः स्वयन्तेषां मध्ये स विरराम ह ॥

इति वाराहपुराणे अगस्तिगीतासु एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

---

१. तं माभैष्टेति पाठान्तरम् ।